

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK: SIGURNOSNI I MIROVNI STUDIJI

**UZROCI GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA NA KRAJU XX
STOLJEĆA
- master rad -**

Kandidatkinja:

Nejra Adilović
593/ II- SPS

Mentor:

prof. dr. Smail Čekić

Sarajevo, septembar 2019.

SADRŽAJ:

1. UVOD	1
2. TEORIJSKO METODOLOŠKI OKVIR.....	2
2.1. Problem istraživanja	2
2.2. Predmet istraživanja	2
2.3. Teorijska osnova istraživanja	3
2.4. Ciljevi istraživanja	5
2.5. Naučni ciljevi.....	5
2.6. Društveni ciljevi	5
2.7. Sistem hipoteza.....	6
2.8. Metode istraživanja.....	7
2.9. Vremenski plan istraživanja	7
3. VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA, POLITIKA I PRAKSA U 19. I 20. STOLJEĆU	8
4. NACIONALNI I ETNIČKI UZROCI GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA	21
4.1. Osjećaj srpske superiornosti	27
4.2. Srpska politika negiranja Bosne i Hercegovine.....	28
4.3. Plan uništenja etničke i nacionalne grupe kao takve, kroz državne programe	30
4.4. Održavanje referenduma.....	33
5. RELIGIJA KAO JEDAN OD UZROKA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA	35
6. EKONOMSKO – MATERIJALNI UZROCI GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA.....	42
6.1. Agrarna reforma i genocid.....	45
7. NAUKA, OBRAZOVANJE I KULTURA KAO UZROCI GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA	49
7.1. Istaknuti srpski naučnici	52
8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	57
9. IZVORI I LITERATURA.....	62
KRAĆA BIOGRAFIJA.....	68

1. UVOD

U svim periodima, etapama i fazama razvoja ljudskog društva vršen je genocid i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, nanoseći čovječanstvu velike ljudske žrtve i ogromna materijalna razaranja. Samo u XX stoljeću više miliona civila ubijeno je na genocidnoj osnovi. Masovna ubistva i drugi zločini su dio ljudske historije i, nažalost, neraskidivi dio historije Bošnjaka.

Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, kao zločin protiv mira i bezbjednosti čovječanstva, dugo je i sistematski planirana. Eksterminaciji Bošnjaka prethodila je dugotrajna ideološka, politička, i medijska priprema. Da se radi o planiranim zločinima protiv čovječnosti i međunarodnog prava svjedoče brojni dokumenti. Na osnovu njih se vidi da je upravo po naređenju bivšeg Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu i vrhovnih državnih organa Srbije i Crne Gore još od kraja 1990. godine vršeno intenzivno naoružavanje srpskog naroda, odnosno Srba u Bosni i Hercegovini.

Ciljevi agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu direktno proizilaze iz fašističkog projekta stvaranja „velike Srbije“ i širenja srpskog životnog prostora. Pošto se ti ciljevi ne mogu ostvariti bez uništenja nesrpskih naroda, a posebno Bošnjaka, koji žive na tim prostorima, to je od samog početka genocid bio sastavni dio agresije. Ovakvu sudbinu Bosna i Hercegovina i njeno stanovništvo nisu mogli izbjeći, jer je agresija već odavno pripremana u srpskom intelektualnom, političkom i vojnom vodstvu.

Velikosrpske snage koje su postavile ratne ciljeve „svi Srbi u jednoj državi“, ideja o „hegemoniji“ Srbiji, odnosno osvajanju „životnog prostora“, upečatljivo se odrazilo u Memorandumu Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) iz 1986. godine, koji predstavlja restauraciju Garašaninovog, Moljevićevog i Mihajlovićevog koncepta i čini platformu za pretvaranje zajedničke jugoslavenske države u veliku Srbiju.

Velikosrpski koncept uvijek je polazio od ideje da se oko Srbije okupe sve „srpske zemlje“, u koje su, još prije Prvog svjetskog rata, ubrajani krajevi sve do Istre i Trsta, da će „svi Srbi živjeti u jednoj državi“, da je zapadna granica Srbije zacrtana na liniji Karlobag-Karlovac-Vitrovitica; da je „sve srpsko gdje postoji i jedan srpski grob“ i „gdje god Srbin nogom stane-Srbija postane“ i slično.

Pored ovog velikodržavnog projekta fašističkog karaktera, u radu ćemo detaljno analizirati sljedeće uzroke genocida nad Bošnjacima, koji su (iz)vršeni zbog njihove nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti grupi kao takvoj.

U osnovi namjere, interesa i ciljeva izvršenih zločina su bitni uzroci genocida, iz kojih su izvedeni posebni i specifični motivi, interesi i ciljevi, a koji se ogledaju u:

- prvo, borbi za teritorije, tj. zauzimanju Republike Bosne i Hercegovine
- drugo, uništenje naroda, odnosno genocid nad Bošnjacima i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

2. TEORIJSKO METODOLOŠKI OKVIR

2.1. Problem istraživanja

Temeljni problem ovog istraživanja se zasniva na pitanju uloge velikosrpske ideologije i politike u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima.

U periodu od 1991. do 1995. izvršeni su brojni i raznovrsni oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, planski, organizirano i sistematično.

Kao i u većini ratova, nevino civilno stanovništvo je patilo kroz osvajanje teritorija i progona stanovništva. Ali Bošnjaci – kao i oni koji su s njima dijelili zajedničku državu – postali su žrtve barbarskog napada. Čak unutar konteksta sukoba između hrvatskih i srpskih nacionalista – koji su organizirali progone i pokolje – i srpski i hrvatski nacionalisti su izdvajali i tretirali bošnjačko stanovništvo s posebnom okrutnošću, zbog njihove nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti, što je posebno došlo do izražaja u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća.

Monstruozno obilježje XX stoljeća karakteriše neljudska težnja da se istrijebe određene nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe kao takve i da im se onemogući fizičko-biološki, društveni, socijalni, kulturni, faktički opstanak.

2.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja ovoga rada je dat u samom naslovu istraživanja koji glasi „Uzroci genocida nad Bošnjacima na kraju XX stoljeća“.

U sklopu šireg analiziranja predmeta istraživanja, rad će govoriti o agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima, "dvije neraskidivo povezane, uslovljene, međuzavisne i prožete pojave bez kojih nije moguće razumjeti, shvatiti i tumačiti bitna događanja i događaje u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća ni doći do valjanog, pouzdanog i naučno istinitog saznanja, odnosno do naučne istine." (Čekić, 2016:21)

Predmet istraživanja izrazito je složen, a njegova kompleksnost proizlazi iz složenosti segmenata predmeta istraživanja, njegove višeslojnosti, višestepenosti i njihovih uzročno-posljedičnih veza i odnosa, što zahtijeva interdisciplinarni pristup naučnom istraživanju u funkciji utvrđivanja pravilnosti i zakonitosti pojava i njihovom shvatanju, tumačenju i naučnom objašnjenju.

Činjenica je da agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, genocid nad Bošnjacima i Dejtonski mirovni sporazum, pojedinačno i skupno posmatrano, jeste rezultat političke, vojne i druge aktivnosti država agresorâ, ali i međunarodne zajednice. Međutim, ništa od toga se nebi desilo da nisu postojali uzroci, motivi genocidnih ideologija, politika kako bi se uništila

nacionalna, etnička i vjerska grupa kao takva. Odgoj, obrazovanje i ekonomija Republike Bosne i Hercegovine je također bila meta zatiranja.

2.3. Teorijska osnova istraživanja

Svaka država na čijoj se teritoriji vodi rat, a posebno ona na koju je izvršena agresija, kao što je to slučaj sa Republikom Bosnom i Hercegovinom, ima prvorazredni državni interes i obavezu da istraži i utvrdi korijene, uzroke, ciljeve, rasprostranjenost, trajanje, obim i intenzitet svih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, tj. sveukupne ljudske žrtve i materijalna razaranja. Polazeći od toga, a imajući u vidu *raison d'être* Ujedinjenih nacija i višestruko, nakon Holokausta i genocida u Drugom svjetskom ratu, ponavljani duh “*nikad više*”, ta obaveza je tim veća, posebno za zemlju u kojoj je izvršen genocid.¹

U svakom oružanom sukobu (međunarodnog ili unutrašnjeg karaktera) (iz)vršeni su zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava koji predstavljaju teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava i obuhvataju cjelokupnu populaciju, odnosno stanovništvo na jednoj teritoriji, posebno onaj dio (populacije) koji međunarodno humanitarno pravo prepoznaje, imenuje i označava civilima i civilnim stanovništvom, te im pruža zaštitu, kao i onaj njegov dio koji je neposredno angažovan u oružanim dejstvima. Nesumnjivo se najveće žrtve zločina odnose na **civile i civilno stanovništvo**, odnosno na pojedince, društvene grupe i zajednice u najrazličitijim oblicima neposrednog i posrednog manifestovanja, počev od lakših i težih fizičkih ranjavanja, psihičkih poremećaja, do ubistava. Zločini nad civilima i civilnim stanovništvom istovremeno, u svima oružanim akcijama, prate i razaranja i uništavanja materijalnih dobara, spomenika kulture, vjerskih objekata, duhovnih tvorevina, odnosno i civilnih objekata zaštićenih međunarodnm humanitarnim pravom.²

Mnogobrojni relevantni izvori različite provenijencije nesumnjivo potvrđuju dvije početne i osnovne, bitne, fundamentalne postavke i odredbe savremenih događanja i događaja u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća:

- Prvo, na Republiku Bosnu i Hercegovinu izvršena je **klasična oružana agresija**, odnosno zločin protiv mira i sigurnosti čovječanstva, što je po osnovnom shvatanju i definiciji međunarodni oružani sukob i

¹ Čekić, Smail, ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA, SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU, NAUČNA TEORIJSKA I METODOLOŠKO-METODSKA PITANJA I PROBLEMI, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Univerzitet u Sarajevu, KULT/B, Sarajevo, 2007., str. 9.

² Čekić, Smail–Termiz, Dževad, ŽRTVE ZLOČINA U SARAJEVU 1992.- 1996.-Naučnoistraživački projekt, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2007., str. 7

- Drugo, na okupiranim područjima nezavisne i međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine, članice Ujedinjenih nacija, kao i u gradovima u opsadi, nad Bošnjacima je izvršen najteži zločin – **zločin genocida**.³

Genocid je, po definiciji, najteži, najkompleksniji i najgнусniji oblik zločina u historiji čovječanstva i jedna od nesumnjivo najsloženijih društvenih pojava, projektovana u vremenu i prostoru kao proces koji je rezultat (kolektivne) ideologije, politike i prakse, koji ima svoje faze, sistematski i planski karakter, širi kontekst, dinamiku i intenzitet i koji se vrši u kontinuitetu nad nezaštićenim, bespomoćnim, nedužnim i nenaoružanim žrtvama, odabranim samo zato što pripadaju nekoj, po međunarodnom pravu, zaštićenoj grupi, koja je meta - cilj napada samo zbog takve pripadnosti, kao niz međusobno funkcionalno povezanih različitih djela, počinjenih od velikog broja organizovano udruženih učesnika u procesu koji karakteriše planiranje, pripremanje, organizovanje i izvođenje, uz potpunu saglasnost, koordinaciju, neposredno učešće i kontrolu najviših državnih organa vlasti, što je karakteristično i za genocid nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća.

Namjera (mens rea) tog zločinačkog čina, utemeljena i iskazana na srpskom i hrvatskom velikodržavnom projektu, imala je za cilj zauzimanje i uništenje države Republike Bosne i Hercegovine i “konačno rješenje“ muslimanskog pitanja – uništenje Bošnjaka ili njihovo svođenje na beznačajnu etničku i vjersku grupu. U funkciju tih zločinačkih aktivnosti poslušno su se, kao neposredni saradnici i izvršioc, stavile paradržavne tvorevine i servilni petokolonaši iz Republike Bosne i Hercegovine (“Hrvatska zajednica Herceg-Bosna“/“Hrvatska republika Herceg-Bosna“, “Republika srpska Bosna i Hercegovina“/“Republika Srpska“ i “Autonomna pokrajina zapadna Bosna“) i Republike Hrvatske (“Republika srpska krajina“), koje su države agresori (Savezna republika Jugoslavija i Republika Hrvatska), po ugledu na naciste, osmislile, planirale, pripremile, organizovale, formirale, rukovodile, naoruža(va)le, obučavale, izdavale (im) naredbe, pri čemu je u suštini riječ o marionetskim režimima tih država, koji su usmjeravani i kontrolisani od tih država i bili zavisni od njih i djelovali u njihovo ime – u svojstvu organa Savezne republike Jugoslavije i Republike Hrvatske.⁴

Istražiti ljudske i materijalne žrtve, prije svega zločine nad licima i objektima zaštićenim međunarodnim humanitarnim pravom, sa stanovišta nauke, teorije i metodološke paradigme i u skladu sa osnovnim zahtjevima principa i pravila logičkog i naučnog mišljenja i naučnog istraživanja je izuzetno složen, težak i dugotrajan posao. Ta složenost posebno je izražena u slučaju Bosne i Hercegovine na kraju XX stoljeća, gdje su agresori i njihovi kolaboracionisti i u toku agresije i poslije Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski mirovni sporazum, 1-21. novembra 1995) poricali genocid i preduzimali raznovrsne aktivnosti da se istina o njihovim zločinima potpuno prikrije, relativizira, minimizira i falsifikuje.⁵

³ Čekić, Smail, GENOCID I ISTINA O GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, 2012., str. 17.

⁴ Čekić, Smail, DEJTONSKI (MIROVNI) SPORAZUM – LEGALIZACIJA GENOCIDA U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI I, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2016., str. 227.

⁵ Čekić, Smail, ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA..., str. 9-10.

2.4. Ciljevi istraživanja

Sve postojeane aktivnosti i ljudske djelatnosti se odvijaju s određenim i konkretnim ciljem. Shodno ovome može se reći da se svako konkretno naučno istraživanje odvija s određenim ciljem, a taj cilj je rješenje nekog datog problema koji je definiran kao predmet istraživanja. Ako govorimo o ciljevima naučnog istraživanja, razlikujemo naučni i društveni cilj istraživanja. Naučni ciljevi su oni ciljevi koji se odnose na „sticanje naučnog saznanja određenog obima i nivoa“ dok bi društveni ciljevi bili oni ciljevi koji su „usmjereni na dobrobit ljudi“.⁶

2.5. Naučni ciljevi

Osnovni naučni cilj istraživanja jeste postizanje naučnog saznanja empirijskim istraživanjem, koje će biti iskazano kroz naučnu deskripciju sa klasifikacijom i tipologizaciju raznovrsnih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

2.6. Društveni ciljevi

Upotrebom relevantnih činjenica pokušat ćemo predstaviti ulogu fašističkih ideologija, politika i ciljeva Velike Srbije, upoznati društvenu javnost sa njihovim djelovanjima, idejama na prostoru nezavisne, samostalne i međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine na kraju 20. stoljeća.

Zadatak je obavijestiti široku javnost, istraživače, eksperte i buduće generacije, te ponuditi im provjerene informacije i činjenice o okolnostima i dešavanjima prije, tokom i poslije rata na području Bosne i Hercegovine.

⁶ Termiz, Dževad, METODOLOGIJA DRUŠTVENIH NAUKA, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, NIK Grafit, Lukavac, 2009., str. 220.,

2.7. Sistem hipoteza

Generalna hipoteza:

U postojećim društvenim, političkim i historijskim uslovima nosioci velikosrpske ideologije i politike su iskazali svoje interese i ciljeve, u čijoj osnovi su bitni uzroci genocida, koje ostvaruju u raznovrsnim oblicima aktivnosti, primjenjujući različite metode i sredstva u sferi političkog i vojnog djelovanja, izvršavajući najteže oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i zločin genocida nad Bošnjacima,

Posebne hipoteze:

- I. Savezna republika Jugoslavija, njene vojne i policijske snage su planirale, organizovale i vršile brojne oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid nad Bošnjacima na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine (1992.-1995.),
- II. Srpsko nacionalno i državno pitanje je uspostavljanje jedinstvene srpske države na Balkanu i ujedinjenje srpskog naroda, pri čemu, Bošnjaci predstavljaju prepreku u izvršenju tih ciljeva,
- III. Velikosrpski nacionalizam i planirano ostvarenje hegemonije srpske nacije moglo se postići samo ratom,
- IV. Fašistička ideologija je imala za cilj uništiti Bošnjake kao narod, zbog njihove nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti grupi kao takvoj.
- V. Srbija i Crna Gora su izvršile ekonomsku destrukciju Republike Bosne i Hercegovine, kako bi blokirale osnovne resurse neophodne za organizovanje odbrane i vođenje odbrambenog i oslobodilačkog rata.
- VI. Ideološke tendencije agresora koje su postojale, a koje postoje i dan danas na teritoriji Bosne i Hercegovine, afirmišu se kroz različite obrazovne sisteme.

Indikatori ovog istraživanja su usmeni i pisani iskazi određenog sadržaja žrtava zločina, kao i relevantni dokumenti za dotično istraživanje.

2.8. Metode istraživanja

Teorijsko-metodološki pravci istraživanja: Istraživanje će biti sprovedeno u okviru svih postojećih teorijsko-metodoloških pravaca, niti jedan od njih neće biti favoriziran.

U procesu naučnog istraživanja biće korištene sve osnovne metode naučnog saznanja, ali ne istovremeno i podjednako.

Općenaučne metode koje ćemo koristiti u radu su:

- Hipotetičko-deduktivna metoda
- Statistička metoda
- Metoda modelovanja
- Komparativna metoda

Metode prikupljanja podataka:

1. Metoda ispitivanja - ova metoda potpomaže u prikupljanju podataka koji su važni za ovu temu. Koristit ću intervju iz razloga što u intervjuu sa osobama koje su upoznate sa temom mogu doći do relevantnih odgovora i bitnih saznanja. Osnova za intervju će biti pripremljeni podsjetnik za naučni razgovor. Podsjetnik će sadržavati sva bitna pitanja koja tretiraju uzroke genocida nad Bošnjacima.

2. Analiza sadržaja dokumenata - Ova metoda također pomaže pri otkrivanju podataka, definisanju i odabiru. Također ova metoda se sastoji od kvantitativne i kvalitativne analize i primjenjuje se u više slučajeva. U ovom radu biće korištena kvalitativna analiza sadržaja.

2.9. Vremenski plan istraživanja

Vremenski plan istraživanja obuhvata period od Memoranduma SANU 1986., posebno od 1992. - 1995.

3. VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA, POLITIKA I PRAKSA U 19. I 20. STOLJEĆU

Historijski je poznat i dokumentovan veliki interes za Bosnu i Hercegovinu od naših istočnih komšija, od Srbije i Crne Gore. Njihova neprestana želja je bila da Bosnu i Hercegovinu podijele između sebe ili da je cjelovitu pripoje svojoj teritoriji. Želja za formiranjem "Velike Srbije" traje preko dva stoljeća. Projekat koji je od samog početka imao cilj stvaranje velike, moćne i "nepobedive Srbije" na Balkanu u kojoj će isključivo živjeti samo Srbi ("Svi Srbi u jednoj državi", "Srbija će biti velika i jaka ili je neće biti", "državno, prostorno i kulturno jedinstvo svih Srba" i dr). Fizičko i duhovno istrebljenje i uništenje, koje Crnogorci i Srbi vrše nad slavenskim Muslimanima motivisano je crnogorskom i srpskom genocidnom ideologijom utemeljenoj u kosovskom mitu, Njegoševoj "istrazi poturica", lažima i političkoj propagandi.

Velikosrpska, genocidna, fašistička ideologija je „razrađena i uobličena u Njegoševom "Gorskom vijencu", Garašaninovom "Načertaniju" iz 1844; politici kraljevske Srbije; jezičkom nacionalizmu Vuka Karadžića; materijalima Krfske deklaracije 1917; nacionalističkim programima srpskih građanskih krugova, koje je najjasnije izražavao Srpski kulturni klub i razna srpska društva, udruženja i Srpska pravoslavna crkva; genocidnom programu četničkog pokreta Draže Mihailovića od septembra 1941. i njegovoj Instrukciji od 20. decembra iste godine o istrebljenju Muslimana; zaključcima četničke konferencije u Šahovićima (početkom januara 1943); programskim dokumentima SANU; historiografskim, filozofskim i književnim radovima Vase Čubrilovića, Dobrice Ćosića, Milorada Ekmečića, Veselina Đuretića, Vasilije Krestića, Mihajla Markovića i dr.; strateškim planovima vojnog vrha SFRJ i državnog političkog rukovodstva Srbije; dugogodišnjim pripremama SSUP-a (Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove), posebno Petra Gračanina; programima većeg broja političkih partija, stranaka, teoretičara, državnika i uglednika Srpske pravoslavne crkve u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Ta ideologija u čijoj je osnovi patološka mržnja prema svemu onom što nije srpsko i pravoslavno, posebno mržnja prema Muslimanima i islamu, stalno je prisutna u srpskoj istoriografiji, književnosti, kulturi, politici, religiji i dr.“⁷

Prethodni citat nam govori da hegemonistički projekat stvaranja "Velike Srbije" ima svoju dugu predhistoriju, još od prve polovine 19. stoljeća, pa sve do kraja XX stoljeća, i uvijek je aktualiziran kao prijetnja u situacijama kada je sveopšta srpska prevlast na jugoslavenskim prostorima dolazila u pitanje.

⁷ Smail Čekić, UZROCI, CILJEVI I RAZMJERE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1991–1995, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1995, str. 22-23.

Prvo dokumentovano spominjanje velikosrpske ideologije u 19. stoljeću dolazi iz djela Načertanije Ilije Garašanina iz 1844. godine koji je zasigurno trajno odredio srpske nacionalne ciljeve i definisao projekt "Velika Srbija". Riječ je o Srpskom nacionalnom programu čiji je rodonačelnik Ilija Grašanin (1812-1874), tadašnji ministar unutrašnjih poslova Srbije. Ovaj program se smatra "političkom jezgrom velikosrpske ideologije". Moderni srpski nacionalizam se javlja upravo u vrijeme izrade "Načertanija". Ovaj program je dugotrajno odredio poziciju Bosne i Bošnjaka. Sve će od tog momenta postati drugačije jer će Srbija planski početi stremiti ka teritoriji Bosne i Hercegovine.

U Načertaniju se radilo o planu promocije srpskog imena, kulture i nacionalnoga identiteta, ponajviše među nesrpskim stanovništvom na prostoru jugoistočne Evrope. Ovu tezu potvrđuje i sam tekst u Načertaniju, koju je također Sušić naveo u svom radu⁸: " *Srbija se mora i u tom smotreniju u red ostalih evropejskih država postaviti, stvorivši jedan plan za svoju budućnost, ili tako reći da sastavi sebi jednu domaću politiku po kojim glavnim načelima treba Srbija kroz više vremena stalno da se vlada i sve svoje poslove po njima postojano da upravlja. Dviženije i talasanje među Slavenima počelo je već, i zaista nikad prestati neće. Srbija mora ovo dviženije a i rolu ili zadatak, koji će ona u tom dviženiju za izvršenje imati, vrlo dobro upoznati. Ako Srbija dobro projesapi šta je ona sad? u kakvom se psoloženiju nalazi? i kakvi nju narodi okružavaju? to se ona mora uveriti o tome, da je ona mala, da ona u ovom stanju ostati ne sme, i da ona samo u sojuzu sa ostalim okružavajućim je narodima za postići svoju budućnost svoj zadatak imati mora. Iz ovog poznanja proističe čerta i temelj srpske politike, da se ona ne ograničava na sadašnje njene granice, no da teži sebi priljubiti sve narode srpske koji ju okružavaju. Ako Srbija ovu politiku krjepko ne bude sledovala, i što je gore, ako je odbaci te ne sočini ovom zadatku dobro razmišljen plan, to će ona od inostranih bura kao mala lada ovamo i onamo bacana biti, dok najposle na kakav golem kamen ne nameri, na kome će se sva razdrobiti. „Srpska država koja je već sretno počela, no koja se rasprostirati i ojačati mora, ima svoj osnov i temelj tvrdi u carstvu srpskom 13-ga i 14-ga stoljetija i u bogatoj i slavnoj srpskoj istoriji. Po istoriji ovoj zna se da su srpski carevi počeli bili grčkom carstvu mah otimati i skoro bi mu konac učinili te bi tako na mjesto propalog istočno-rimskog carstva srbsko-slavenko carstvo postavili i ovo naknadili. Car Dušan silni primio je već grb carstva grčkog. Dolazak Turaka prekinuo je ovu promenu i preprečio je ovaj posao za dugo vreme, no sad, pošto je sila turska slomljena i unuštena takoreći, treba da počne isti onaj duh dejstvovati, prava svoja na novo tražiti, i prekinuti posao na novo nastaviti. Ovaj temelj i ove osnove zidanja carstva srpskog valja dakel sad od razvalina i nasutina sve većma čistiti i osloboditi, na vidit izneti i tako na ovako tverdom i stalnom istoričejskom fundamentu novo zidanje opet preduzeti i nastaviti. Črez to će ovo predprijatije u očima sviju naroda a i samoh kabineta, neiskazanu važnost i visoku vrednost zadobiti, jer ćemo onda m Srbi pred svet iziči kao pravi naslednici velikih naših otaca koji ništa novo ne čine no svoju dedovinu ponavljaju. Naša dakle sadašnjost neće biti bez sojuza sa prošlošću, nego će ova činiti jedno zaviseće, sastavno i ustrojeno celo i zato srpstvo, njegova narodnost i njegov državni život stoji pod zažtitom svetog prava istoričeskog. Našem teženju ne može se prebaciti, da je ono nešto novo, neosnovano, da je ono revolucija i prevrat, nego svaki mora priznati da je ono politički potrebno, da je u prastarom*

⁸ Vidi: Osman Sušić, ULOGA SRPSKOG KULTURNOG KLUBA U SRPSKOM VELIKODRŽAVNOM PROJEKTU, magistarski rad, Fakultet političkih nauka Sarajevo, 2018, str. 22-23.

vremenu osnovano i da koren svoj u predašnjem državnom i narodnom životu Srba ima, koji koren samo nove grane tera i na novo procvetati počinje.

Ako se novo preporođenje srpskog carstva s ove tačke smatra, onda ćedu i ostali Južni Sloveni ideju ovu vrlo lako razumeti a i s radostiju primiti, jer valjda ni u jednoj evropejskoj zemlji ne živi tako spomen istoričeske prošlosti kod naroda, kao kod Slavena turskih, kod kojih živo i vjerno opominjanje sviju skoro slavni muževa i događaja istorije njihove još i danas. I zato se može sigurno računati da će posao ovaj u narodu dragovoljno primljen biti i nisu potrebna desetoljetna dejstvovanja u narodu da bi oni samo korist i polzu ovog samostalnog vladanja razumeti mogao.

*Srbi su među svima Slavenima u Turskoj prvi sopstvenim sredstvima i snagom za svoju slobodu borili; sljedovatelno oni imaju prvi i puno pravo k tome da ovaj posao i dalje upravljaju. Već sada na mnogim mestima i u nekim kabinetima predvide i slute to: da Srbima velika budućnost predstoji i to je ono što je pozornost cele Evrope na Srbiju navuklo. Kad mi ne bi dalje mislili nego samo na knjaževstvo kao što je sad, i kad ne bi u ovom knjaževstvu klica budućeg srpskog carstva ležala, onda ne bi se svet više i duže sa Srbijom zanimalo nego što je sa Moldavskim i Vlaškim knjaževstvima činilo, u kojima nema samostalno načelo života i koji se dakle samo kao privjesci Rusije smatraju. Nova srbska država na jugu podavala bi Evropi sve garancije da će ona biti vrsna i krjepka država i koja će se moći među Austrijom i Rusijom održati. Geografičeskoje položenije zemlje, površina zemaljska, bogatstvo na prirodne proizvode i vojeni duh žitelja, dalje uzvišeno i vatreno čuvstvo narodnosti, jednako poreklo, jedan jezik - sve to pokazuje na njenu stalnost i veliku budućnost.*⁹

Načertanije se smatra svetim pismom i prvim dokumentom velikosrpskog državnog projekta, te njegove glavne karakteristike, između ostalog, predstavljaju konstantne teritorijalne pretenzije na bosanskohercegovačku teritoriju i negiranje bosanskohercegovačke državnosti.

Sljedeći je dokument četničke provenijencije, potkrijepljen historijskom istinom koja je zasnovana na brojnoj dokumentacionoj građi. Riječ je o četničkom pokretu Draže Mihajlovića – fašističkog, kolaboracionističkog, izdajničkog i zločinačkog genocidnog karaktera.

Glavni politički ciljevi četničkog pokreta formulirani su u nekoliko osnovnih programskih dokumenata. Polazna tačka u njima je ideja vodilja o “*Velikoj i homogenoj Srbiji*”, koja se temeljila na shvatanju da Srbi trebaju biti vodeća nacija na Balkanu. U tom cilju je, radi formiranja takve države i okupljanja svih Srba u jednoj državi zbog “spasavanja srpstva”, rat zagovaran kao nužnost.¹⁰

U programu četničkog pokreta Draže Mihajlovića od septembra 1941. se, pored ostalog navodi da:

⁹ Garašanin Ilija, NAČERTANIJE, str. 1-4., preuzeto sa www.institu-genocid.unsa.ba, pristup 24.04.2019.,

¹⁰ Čekić, Smail, ČETNIČKI POKRET DRAŽE MIHAJLOVIĆA, str. 2-3., preuzeto sa www.institu-genocid.unsa.ba, pristup 10.05.2019.,

- a) Treba "omeđiti defakto srpske zemlje i učiniti da u njima ostane samo srpski živalj" i
- b) "posebno imati u vidu brzo i radikalno čišćenje gradova i njihovo popunjavanje svežim elementom".¹¹

Prvi četnički programski dokument se zove "Homogena Srbija". Riječ je o projektu kojeg je napisao zločinac i čovjek koji je u jednom kratkom dokumentu uobličio genocidnost velikosrpske ideologije – Stevan Moljević. Ta genocidna ideologija je bila temeljni dokument i motiv kasnijih zločina nad Bošnjacima za vrijeme II. svjetskog rata. U drugom dijelu programa "Homogena Srbija" Moljević ističe istorijsku ulogu Srbije i srpskog naroda, pa zaključuje da Srbi "svoju istorijsku misiju moraju ispuniti, a moći se učiniti samo ako budu okupljeni u homogenoj Srbiji u okviru Jugoslavije koju će zadahnuti svojim duhom i dati joj svoj pečat.

Moljević u svom programu ističe: „*Stoga se Srbima nameće danas prva i osnovna dužnost: da stvore i organizuju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive, i da joj osiguraju potrebne strateške i saobraćajne linije i čvorove, te privredna područja kako bi joj bio omogućen i obezbeđen slobodan privredni, politički i kulturni život i razvitak za sva vremena.*“¹²

Također, Sušić navodi u svom radu¹³ kako Moljević ističe da Srbi moraju ostvariti hegemoniju u Jugoslaviji i na Balkanu, te kaže: „*Srbi, koji su se pre blizu pet vekova jedini na Balkanu ozbiljno oprli najezi Osmanlija sa istoka na zapad, Srbi, koji su u borbi sa turskom imperijom istrajali i prvi digli ustanak protiv Turaka, Srbi, koji su se prvi na Balkanu oprli najezi Germana sa zapada prema istoku, dobili su time pravo na vodstvo na Balkanu, i oni se toga vodstva neće i ne mogu odreći ni zbog sebe ni zbog Balkana i njegove sudbine. Oni svoju istorijsku misiju moraju ispuniti, a moći će to učiniti samo ako budu okupljeni u homogenoj Srbiji i okviru Jugoslavije koju će zadahnuti svojim duhom, i dati joj svoj pečat. Srbi moraju imati hegemoniju na Balkanu, a da imaju hegemoniju na Balkanu, moraju prethodno imati hegemoniju u Jugoslaviji.*“¹⁴

Gore navedeni citat nam govori da je projekt zvanično zagovarao „Veliku Jugoslaviju” i u njoj „Veliku Srbiju”. Što znači da Srbi moraju imati hegemoniju na Balkanu, a da imaju hegemoniju na Balkanu, moraju prethodno imati hegemoniju u Jugoslaviji. Moljević je insistirao da se unutar jugoslovenske države jasno omeđe sve srpske zemlje i one učine homogenim u etničkom pogledu. Tako da je pored glavnog teksta „Homogena Srbija“ imao i prilog u kom su dati geografska karta zamišljene poslijeratne Jugoslavije i unutar nje Velike Srbije.

¹¹ Čekić, Smail, UZROCI, CILJEVI..., str. 23.,

¹² Zbornik NOR- a, TOM XIV, KNJIGA 1, *Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941 - 1942.*, dok. br. 1., str. 2.

¹³ Vidi: Osman Sušić, nav. djela, str. 64.,

¹⁴ Zbornik NOR- a, TOM XIV, KNJIGA 1, *Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941 - 1942.*, dok. br. 1., str. 5.

Prema karti koju je Moljević izradio i priložio uz „Homogenu Srbiju“, sljedeće oblasti bi ušle u sastav Velike Srbije: teritorija Srbije prije Balkanskih ratova, Makedonija, Kosovo, Crna Gora, Sandžak, Vojvodina, Bosna i Hercegovina, dijelovi Hrvatske – Dalmacija, dio Like, Kordun, Banija i dio Slavonije; pored navedenih teritorija koje su se prije Aprilskog rata nalazile u sastavu Kraljevine Jugoslavije, Moljević je planirao da u sastav Velike Srbije uđu i dijelovi Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije.

Будућа Југославија према пројекту Стевана Мољевића (1941. година)

— међународно признате границе	● Будућа Србија	● Будућа Словенија
— границе Сила осовине у окупираној Југославији	● Далмација	● Будућа Хрватска

Слика 1: Границе Велике Југославије и хомогене Србије по Мољевићу¹⁵

¹⁵ Слика преузета са линка:

https://hr.wikipedia.org/wiki/Stevan_Moljevi%C4%87#/media/Datoteka:Yugoslavia_moljevic1941_sr.png

Polazeći od osnovnih stavova koje propagira projekt Stevana Moljevića „Homogena Srbija“, da Srbi treba da žive u etnički čistoj državi i da ta država obuhvata sva područja na kojem Srbi žive uključujući izlazak na more, možemo reći da se radi o fašističkom projektu genocidnog karaktera.

Za srpsku velikodržavnu politiku Zgodić kaže sljedeće: „Srpska velikodržavna ideologija i politika nosi u sebi, bez obzira na historijski kontekst, više ključnih konstanti. Srpski je nacionalizam uvijek bio, i to u supstancijalnom smislu, teritorijalni nacionalizam. To znači da teritorijalni ekspanzionizam kao osvajačko širenje srpstva u prostoru, i prema balkanskom jugu, prema Makedoniji, do Soluna, prema sjeveru, prema Mađarskoj, prema balkanskom zapadu, preko Bosne, Hrvatske, sve do Slovenije, spada, od početka 19. stoljeća, u konstantna određenja srpske nacionalne ideologije uopće, i prema Bosni i Hercegovini posebno.“¹⁶

U Programu četničkog pokreta Draže Mihajlovića je predviđen glavni zadatak koji je sadržan u sljedećoj formulaciji: **„Ideal je jaka i homogena srpska državna jedinica politički i ekonomski sposobna za život“**¹⁷

Stoga su u instrukciji Draže Mihajlovića od 20. decembra 1941. decidno definisani ciljevi četničkih odreda:

- 1) „stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije- Crne Gore- Bosne i Hercegovine- Srema, Banata i Bačke” (Nakon što Srbi budu okupljeni u homogenoj Srbiji i u okviru Jugoslavije, „koju će zadahnuti svojim duhom i dati joj svoj pečat”, Srbi, po Garašaninu i Moljeviću, moraju imati i hegemoniju na Balkanu „moraju prethodno imati hegemoniju u Jugoslaviji.”);
- 2) „čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata”;
- 3) „stvoriti neposredne zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i Srbije i Slovenačke **čišćenjem Sandžaka od muslimanskog življa i Bosne od muslimanskog i hrvatskog življa**”;
- 4) **„očistiti” Kosovo od Albanaca;**
- 5) „u krajevima očišćenim od narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata izvršiti naseljavanje Crnogorcima (u obzir dolaze siromašne nacionalno ispravne i poštene porodice)” i dr.¹⁸

Možemo nedvojbeno konstatovati da je riječ o genocidnoj namjeri (mens rea) za istrebljenje, uglavnom, muslimana.

Zatišje koje je nastupilo poslije Drugog svjetskog rata u Titovoj Jugoslaviji i koje je trajalo sve do sedamdesetih godina kada se ponovo javljaju mračne sile srbijanskog nacionalizma i šovinizma. Na udaru je ponovo Bosna i Hercegovina i njeno muslimansko stanovništvo koje su svojatali kao pripadnike svog naroda, a time i Bosnu i Hercegovinu.

¹⁶ Zgodić Esad, IDEOLOGIJA NACIONALNOG MESIJANSTVA, VKBI, Sarajevo, 1999., str. 201.,

¹⁷ Čekić Smail, ČETNIČKI POKRET..., str. 4.,

¹⁸ Čekić Smail, UZROCI, CILJEVI..., str. 23-24.

Naročito je došao do izražaja srpski nacionalizam 1986. godine objavljivanjem "Memoranduma" Srpske akademije nauka.¹⁹ Memorandum SANU je bio program za formiranje "Velike Srbije" koji je bio genocidnog karaktera, a njegovi izvršioци su smatrali da je "nacionalistički testament" i "priručnik nacionalizma".

Norman Cigar u svojoj knjizi kaže: "Ukoliko bi bilo određujućeg trenutka i zamjetljivog katalizatora za niz potonjih događaja u bivšoj Jugoslaviji, onda bi to bio srpski Memorandum objelodanjen 1986. godine od strane Srpske akademije nauka i umjetnosti. Pisan od srpskih vodećih intelektualaca, koji su sebi predvidjeli veću ulogu u društvu i politici, Memorandum je iskristalizirao obnavljanje i oživljavanje ranijih srpskih nacionalističkih ciljeva, od kojih je formiranje Velike Srbije bilo pokretačka paradigma. Memorandum je, međutim, takođe, pripremio teren za izbijanje nasilja, budući da je njegova implementacija sadržavala teritorijalno proširivanje i etnički ekskluzivitet."²⁰

Dakle, riječ je o programskom dokumentu koji je trasirao put genocida nad Bošnjacima 1991-1995. Memorandumsko-SANU-istička politika izražena je u antibirokratskoj revoluciji čiji je cilj stvaranje Velike Srbije, a izvršitelj Slobodan Milošević. Ova politika objedinjuje: "komuniste i antikomuniste, teiste i ateiste, dobre i loše, konzervativne i progresivne, mlade i stare, bogate i siromašne, partizane i četnike, sa jednim osnovnim ciljem – homogenizacija srpskog naroda pod parolom "spas u zadnji čas" za stvaranje sopstvene države, jer "Srbija će biti država ili je neće biti"."²¹

U vezi sa gore navedenim citatom možemo napraviti paralelu sa Hitlerovom politikom koja je u svoje vrijeme zagovarala: "svi Nijemci trebaju živjeti u Reichu", dok je Miloševićeva politika zagovarala "svi Srbi u jednoj državi". Obje politike su nacističkog, fašističkog i genocidnog karaktera!

Ideolozi velikosrpstva su se, prema Memorandumu, 'okrenuli radikalnim konceptima, kao što je ideja o "hegemoniji" Srbiji, odnosno osvajanju novih životnih prostora. To se upečatljivo odrazilo u Memorandumu Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) iz 1986. godine, koji predstavlja restauraciju Garašaninovog, Moljevićevog i Mihajlovićevog (četničkog) koncepta velike Srbije i čini platformu za pretvaranje zajedničke jugoslavenske države u veliku Srbiju, i izbijanjem na političku scenu radikalne nacionalističke fašistoidne grupe Slobodana Miloševića 1987. godine, koja je nastupila sa parolama o opštoj ugroženosti Srba i programom da "svi Srbi žive u jednoj državi", te odlučno krenula u potpuno hegemoniziranje osnovnih poluga vlasti u saveznim organima, prije svega u Predsjedništvu SFRJ, JNA i Centralnom komitetu SKJ (Saveza komunista Jugoslavije). Zahvaljujući Miloševićevoj politici "antibirokratske revolucije" i masovnim mitinzima u Srbiji, na Kosovu, Vojvodini i Crnoj Gori, uklonjeni su nepoželjni kadrovi i ubrzan proces homogenizacije Srba, posebno u Bosni i Hercegovini, koji u Miloševiću i njegovoj Socijalističkoj partiji Srbije (SPC) vide garanta za realizaciju srpskih

¹⁹ Silber Laura-Allan Little, SMRT JUGOSLAVIJE, Otokar Keršovani-Opatija, 1996.godina, str. 17-19.,

²⁰ Cigar Norman - ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA U OPRAVDANJU GENOCIDA NAD MUSLIMANIMA BALKANA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 2000, str. 19.,

²¹ Šarkinović Hamdija, BOŠNJACI OD NAČERTANIJA DO MEMORANDUMA, Muslimansko nacionalno vijeće Sandžak, Podgorica, 1997., str. 355.

nacionalnih interesa i istorijskih ciljeva koje postavlja velikodržavni program- Memorandum SANU.²²

Dolaskom na vlast Slobodana Miloševića 1987. godine, SANU preuzima ključnu ulogu u širenju ideja srpskog velikodržavnog projekta. Dakle, predsjednik Republike Srbije - Milošević je bio taj koji ne samo da je uveo nacionaliste u glavnu političku struju, već je, takođe, obezbijedio i mašineriju u formi političke organizacije, medija, finansijske potpore, te vojne sile, koja je transformirala tek začete sentimente u konkretni državni program koji bi se mogao primijeniti na terenu. Njegov doprinos je u velikoj mjeri uticao za otpočinjanje i održavanje nasilja i genocida koji su kasnije uslijedili.

Norman Cigar kaže: " U svome pohodu na vlast Milošević je iskoristio sve, i Srpsku pravoslavnu crkvu, i Srpsku akademiju nauka i umetnosti, i srpsku historiju, i srpsku verziju memorije historijskih epoha Balkana, i srpsku književnost i srpsku orijentalistiku... Nije problem samo u tome što je sve to Milošević iskoristio, problem je i u tome što se sve to Miloševiću dragovoljno ponudilo na iskorištenje!"²³

Suštinski se SANU ne razlikuje mnogo od ostalih srpskih nacionalnih programa (Načertanije, Homogena Srbija, i dr.). Cilj je ostao isti, oživotvorenje srpskog velikodržavnog projekta stvaranjem "Velike Srbije", kroz preotimanje tuđih teritorija, cijepanje i potiskivanje tuđih etnikuma i promjenu geopolitičke karte Balkana. Što se u praksi provodi višestoljetnim masovnim ubijanjem, progonom, pljačkom i pokrštavanjem – genocidom – južnoslavenskih muslimana i bošnjačkog naroda sa njihovih teritorija.

Srpski nacionalizam sa parolom "**Svi Srbi u jednoj državi**" je postala državna politika, a iza nje su stajali: Republički državni aparat, masovni mediji, Srpska akademija nauka i umetnosti, Srpska pravoslavna crkva, Udruženje književnika Srbije, "poznati srpski nacionalisti i mnogi dojučerašnji komunisti".

Miloševićevom nacionalističkom politikom i praksom masovnih mitinga i pučističkim metodama smijenjena su u Srbiji, na Kosovu, Vojvodini i Crnoj Gori legalno izabrana rukovodstva i uklonjeni nepoželjni kadrovi.

"Megalomanska proslava 600. godišnjice bitke na Kosovu značila je vrhunac mitingaškog pokreta i poslužila je kao pozornica sa koje je, prvi put, najavljen rat." Najavu rata istovremeno je predstavljala i očiglednu najavu zločina, a to potvrđuje Miloševićev ratnički govor na Gazimestanu, 28. juna 1989. godine. Šest stoljeća poslije Kosovske bitke Slobodan Milošević je, pred milion ljudi, među kojima su bili najviši predstavnici Jugoslavije i gosti iz drugih republika, na mjestu pogibije kneza Lazara, pored ostalog, poručio: "**Šest vekova posle Kosovske bitke, ponovo smo u bitkama. One nisu oružane, mada ni takve nisu isključene.**" Tako je Milošević u svom ratničkom prijetećem govoru nagovijestio osvajački pohod, ponavljajući svoju odlučnost, izrečenu nekoliko mjeseci ranije: "**Ako ne umemo da radimo, umemo da se bijemo.**" Milionska masa njegovih pristalica tada se zaklinjala "**onako kako je car Lazar u pesmi, u legendi, zaklinjao svoje podvižnike**". Obećavajući da će povratiti

²² Čekić Smail, UZROCI, CILJEVI..., str. 12.,

²³ Cigar Norman- ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA..., str. 11.,

“nacionalnu slavu” Srbije, Milošević je u trenucima kada su ga počeli preplavljivati slapovi aplauza, na milionskim mitinzima u Beogradu (na Ušću), na Gazimestanu i drugim mjestima pobrao masovne i frenetične aplauze, dijeleći **“zabludu svojih obožavalaca u nacionalističkoj ekstazi”**.²⁴

Za genocid je posebno važno stvaranje ideologije koja služi kao vodič i kao opravdanje, kako sociolog Leo Kuper podvlači, "kada djeluju kolektivno, oni (izvršiocu genocida) u najmanju ruku trebaju ideologiju koja će legitimirati njihovo ponašanje, jer bez toga oni bi sebe vidjeli onakvima kakvi zaista i jesu – običnim lopovima i ubicama".²⁵ U ovom slučaju, traženo je definiranje i legitimiranje ideoloških ciljeva, unutar ubjedljivog intelektualnog okvira, koji može motivisati i čitave slojeve stanovništva, a ne samo mali broj psihopata i oportuniste koji postoje u većini društava.

Stoga, da bi se izvršila agresija na Bosnu i Hercegovinu bilo je potrebno psihološki pripremiti, također i srpski narod koji živi u Bosni i Hercegovini. U tom pravcu primijenjen je već isprobani scenario koji se ranije odvijao u Srbiji i Crnoj Gori. Bilo je potrebno ubijediti Srbe, najprije u Srbiji, da su ugroženi od Albanaca – Šiptara, a onda prikazati ugroženost Srba širom Jugoslavije, pa i u Bosni i Hercegovini. Promjena svijesti kod Srba da su ugroženi postepeno se mijenjala održavanjem "mitinga istine" na kojima se javno iznosila teza o ugroženosti pa čak i nestanku srpske nacije.

Miloševićeva konsolidacija vlasti, ubrzala je nacionalističku kampanju usmjeravajući svu snagu države na program Memoranduma. Srbijanski mediji pod državnom kontrolom, započeli su nezabilježenu seriju napada na druge zajednice i, kao dio nove orijentacije vlasti, stvorili su otvoreni forum u kojim su intelektualci vodili ustrajnu kampanju u prilog nacionalističkog programa. U cilju oblikovanja mišljenja naroda u svoju korist, Milošević je ohrabrivao Srbe da fokusiraju svoj gnjev na one etničke grupe koje su stajale na putu ispunjenja Memorandumskih ciljeva. Zvanična kampanja insistirala je na takvim temama kao što su ubijanje Srba u Drugom svjetskom ratu i potrebi zaštite od navodne opasnosti da ponovo postanu žrtve genocida.

U odnosu prema Muslimanima, do kasnih osamdesetih, nacionalistički, državni mediji su isticali masakre Srba od strane Muslimana – ustaša za vrijeme Drugog svjetskog rata i koji su sugerisali da se ista prijetnja ponovo pojavila. Muslimani, koji su nedvosmisleno bili označeni kao jedna od glavnih prijetnji, ubrzano su postajali objekat političke aktivnosti Srba. Tokom 1988. i 1989. godine, srpski nacionalistički mitinzi koje je organizovao Milošević, imali su na meti Muslimane. Na ovim mitinzima čuli su se slogani: "Muslimani došli su vam crni dani, nema Tite da vas brani"!, "Volimo te Slobodane (Miloševiću) jer ti mržiš Muslimane" i "Ja sam

²⁴ Čekić Smail, DEJTONSKI (MIROVNI) SPORAZUM- LEGALIZACIJA GENOCIDA U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2016, str. 58-59.

²⁵ Kuper Leo, GENOCID – NJEGOVA POLITIČKA PRIMJENA U DVADESETOM VIJEKU (Genocide: Its political Use in the Twentieth Century), New Haven: Yale University Press, 1981. godine, str. 84.

drugi ko je prvi da pijemo turske (muslimanske) krvi".²⁶ Možda su najopasniji bili uzvici "hoćemo oružje" koji su se čuli na tim namještenim mitinzima.²⁷

Srbijanski intelektualci su ojačali svoj antiislamski stav nakon što su sa akademskih aktivnosti prešli u političku akciju uz Miloševićev blagoslov. Književnik Dobrica Ćosić – kasnije predsjednik Savezne Republike Jugoslavije, koji je smatran ocem Memoranduma – nastavio je sa insistiranjem, da, srpsku zajednicu u Bosni i Hercegovini ugrožavaju Muslimani, dok su beogradski mediji, u okviru dirigovane kampanje, ubjeđivali srpsku zajednicu u Bosni da su zaista ugroženi.

Nacionalistički mitinzi u Bosni i Hercegovini, pripremljeni uz pomoć demonstranata koje su autobusima prebacivali iz Srbije, i koji su bili organizovani uz podršku vlade Srbije, postali su normalna pojava u kasnim osamdesetim godinama. Kao predskazanje izgledala je ekskurzija po Bosni i Hercegovini u kojoj su nosili posmrtnu ostatku kneza Lazara (Srpski vladar poginuo u Kosovskoj bitci 1389. godine). Ta ekskurzija bila je organizovana sa ciljem pridobijanja podrške za navedene ciljeve. Ova demonstracija bila je praćena upozorenjima neprijateljima *"okrvavljenih i vječno patećih Srba"* da *"ćemo mi učiniti sve da skršimo njihovu rasu i njihove potomke tako temeljito da ih istorija neće čak ni zapamtiti"*²⁸

Srpska pravoslavna crkva je imala veliki uticaj na niz događanja i događaja u Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća, što potvrđuje naredni citat prof.dr. Smaila Ćekića: "Srpska pravoslavna crkva se pojavila kao jedan od osnovnih instrumenata pragmatičnih ciljeva srpskog državnog vođstva. Ona je velikosrpskom programu stalno pružala podršku (u prošlosti i sadašnjosti). Krajem 1988. i početkom 1989. mošti kneza Lazara nošene su po svim krajevima Jugoslavije gdje su živjeli Srbi. Održana opjela kraj jama, iz kojih su speleološke ekipe vadile kosti 'srpskih' žrtava. Iako velikodostojnici Srpske pravoslavne crkve nisu tada držali političke govore, ipak su dopuštali da militantni srpski nacionalisti tim skupovima daju političku boju. Bio je to sračunat potez vrhova te crkve i srpskih vlasti u cilju radikalizacije srpskog javnog mnjenja radi izvođenja agresije na Bosnu i Hercegovinu."²⁹ O Srpskoj pravoslavnoj crkvi će se posebno govoriti u jednom od sljedećih poglavlja ovoga rada.

Prema Tomaniću za pokretanje masa na realizaciji projekta "Velika Srbija", na kraju XX stoljeća, ključan je bio angažman intelektualne elite koja je koristila mitove, bajke, epske pjesme, ili uprošteno rečeno laži i poluistine, te piše: "Bez ovih epsko-mitskih 'psihofizičkih priprema' kroz koje je srpski narod prošao tokom 80-tih godina, a za čije sprovođenje su bili zaduženi 'elitni nacionalisti', devedesete verovatno ne bi bile kakve su bile/.../³⁰. Biserko

²⁶ Brković Jevrem, ŠUŠTEĆA ŠUTNJA, Danas, Dnevne novine, 7. feb., 1989. godine, str. 33,

²⁷ Brković Jevrem, nav.djela., str. 33., i Vlatko Mićunović, MITINZI SOLIDARNOSTI U NIKŠIĆU I CETINJU, Intervju, 30. sep., 1988. godine, str. 17,

²⁸ Durić Muharem, Mirko Carić, KAKO SRPSKI NACIONALISTI ODMAŽU SRPSKOM NARODU I ŠTA PRATI MOŠTI KNEZA LAZARA, Politika, Dnevni list, 17. sep., 1988. godine, str. 7,

²⁹ Ćekić Smail, UZROCI, CILJEVI., str. 17.,

³⁰ Tomanić M. tvrdi da učinjavanje ideje Velike Srbije i nasilja prihvatljivim običnom građaninu Srbije ostvarena, nedvojbeno, angažmanom intelektualne elite u Klubu književnika u Francuskoj 7, gdje su se okupljali predstavnici

diskutujući pripreme za realizaciju projekta "Velika Srbija" na kraju XX stoljeća, kazala je: "Pripreme za rat trajale su dugo (kurziv N.A.). Na tome se prilježno radilo na nekoliko nivoa: kroz škole, univerzitete, medije, institucije, neformalne kafanske sjedaljke i druženja. Od osmišljavanja projekta do njegove operacionalizacije razne ličnosti su dobijale ulogu u skladu sa mogućnostima i dometima" (Biserko, 2009:5). Bijelić je kazao: "Milošević nije bio sam. On i oni su ipak bili samo operativci, ali vizija i program mašine ubijanja se začela u Akademiji nauka, u govoru ljudi kao što su Ćosić, Amfilohije i Vučelić."³¹ Pridobivanje naklonjenosti značajnog broja pripadnika srpskog nacionalnog korpusa za genocidni projekt ostvarivalo se nizom složenih planskih i organizovanih mjera kojima je direktno upravljao državni birokratski aparat. Radilo se o veoma složenom procesu koji je uključivao veliki broj aktera i institucija. Ovo ujedno ukazuje na značajnost uloge birokratskog aparata u provođenju genocidnog projekta. Pridobivanje većinske podrške srpskog naroda ostvarivalo se propagiranjem "ekskluzivističke ideologije", a tamo gdje izostalo prihvaćanje te ideologije pristupilo se prisilnim ubjeđivanjem pripadnika grupe. Mada je potrebno naglasiti da je primarno sredstvo zadobivanja pristanka bilo srpska nacionalna ideologija.

S tim u vezi, jedan naučnik koji izučava genocid je istakao: "spremnost ljudi da počine akte nasilja ili da ih odobre značajno se povećava ako su ti akti eksplicitno naredeni, implicitno ohrabreni, u tajnosti odobreni ili ako su, u najmanju ruku, dozvoljeni od strane legitimne vlasti."³²

Centralna uporišna tačka **ideologa genocida** u pribavljanju opravdanja za činjenje zločina i izvršenje genocida bilo je stvaranje vještačke predstave o **smrtnoj ugroženosti srpskog naroda**. Poslije provedene dehumanizacije Bošnjaka i homogenizacije srpskog nacionalnog korpusa, završni korak u pripremi genocida bila je indoktrinacija srpskog naroda³³ što je na kraju rezultiralo prihvaćanjem servirane predstave o smrtnoj ugroženosti srpskog naroda, čime je izvršena mobilizacija snaga destrukcije i provedene su pripreme za implementaciju genocidnog projekta.

Ukoliko, međutim, u procesu dehumanizacije, kroz provođenje homogenizacije kolektiviteta nije zadobivena većinska podrška za nastupajući genocidni projekt, projektanti genocida će pristupiti prisilnim mjerama homogenizacije kolektiviteta. Cilj je obezbijediti dovoljan broj "voljnih izvršioaca" i potrebnu podršku projektu. Prema Dimitrijeviću "Miloševićev režim je koristio brojne policijske jedinice, paravojne snage, kriminalce, državne

tri institucija koje on metaforički naziva "trolatični cvet": UKS, SANU i SPC. SPC je bila predstavljena "justinovcima" Amfilohijem Radovićem, Irinejom Bulovićem i Anastasijem Jevtićem, koji su se raspisali početkom 80-tih i po osnovu toga su primljeni u Klub književnika Srbije. Nadalje on je kazao: "Bio je to, dakle, taj srpski tročlani svet (UKS – SANU – SPC) čiji će opojni miris mnogima Srbima oduzeti pamet i omogućiti Slobodanu Miloševiću da ih tako raspamećene uzme za ruku i povede/...". M. Tomanić, SRPSKA CRKVA U RATU I RATOVI U NJOJ, Medijska knjižara Krug, Beograd, 2001, str. 9-12.,

³¹ Dušan Bijelić o zločinu bez kazne i proizvodnji paranoje, internet portal Pregled, 21. januar 2006. Dostupno na: http://www.pregled.com/info_pregled.php?tmpl=info_pregled_nastavak_tmpl&id_nastavak=11526&naziv_rubrike=intervjui&naslov=Dr%20Du%9Aan%Bjeli%20 pristupljeno 21.04.2019.,

³² Kelman, NASILJE BEZ MORALNIH OGRADA (Violence without Moral Restraint), Harvard University, 1973, str. 39.,

³³ Muslimović ovo definiše "višestoljetnom indoktrinacijom srpskog naroda". Pogledati u F. Muslimović, SPECIJALNI RAT, Udruženje za zaštitu borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2011, str. 195.

agencije, čak i Vojsku u svojim nastojanjima da sačuva lojalnost stanovništva u čije ime je navodno delao".³⁴

Uticao na Srbe u Bosni i Hercegovini počeo je iz Beograda mnogo ranije preko izdavačke djelatnosti, a naročito putem medija, radiotelevizije, filma i štampe. Treba pomenuti poznate nacionaliste iz Bosne i Hercegovine koji su živjeli i radili u Srbiji kao što su Vuk Drašković i njegov roman "Nož" u kojemu je oživljavao četništvo i pokolje muslimanskog naroda u Istočnoj Bosni i Hercegovini za vrijeme Drugog svjetskog rata, zatim pjesnika Rajka Nogu i njegove nacionalističke pjesme i druge.

"Obrađivanje" Bosne i Hercegovine na kraju XX stoljeća je poprimilo obilježje neviđene kampanje. Nijaz Duraković je rekao: *"U tome, kao i u odnosu na Sloveniju i Hrvatsku, samo u mnogo većoj mjeri, s većom ostrašćenošću, drskošću i beskrupuloznošću, prednjače beogradski mas-mediji, sve pod kapom i strogom kontrolom oficijelne srbijanske politike."*³⁵ Osnovna je teza da su Srbi u Bosni i Hercegovini posebno ugroženi.

Pred rat u Bosni i Hercegovini ponovo je došlo do ekspanzije izdavačke djelatnosti koja je štampana u Beogradu, naslovi pojedinih knjiga su upućivali na nacionalizam i šovinizam pa čak i propast Srbije i srpstva. Pomenut ćemo najinteresantnije: "Svi Srbi sveta", "Razaranja srpstva", "Zavera protiv Srbije" i slično.

Posebnu ulogu u huškačkom propagandnom ratu prema Bosni i Hercegovini odigrala je srbijanska štampa. Nije postojao ni jedan dnevni, sedmični ili bilo koji list, a da nije pisao o ugroženosti Srba širom Jugoslavije, a posebno njegove patnje u Bosni i Hercegovini. "Dokazi" te ugroženosti traže da se promijeni ekonomska politika prema "srpskim" krajevima u Bosni i Hercegovini koji iz dana u dan sve više ekonomski zaostaju. Značajno je spomenuti da je ogroman tiraž tih listova od ranije plasiranih na tržište Bosne i Hercegovine kao što su dnevni listovi "Politika", "Borba", "Ekspres politika" i sedmični listovi "Nin", "Duga" i dr.

Međutim, najveći uspjeh u propagandnom smislu odigrala je Radiotelevizija Beograd. Nju je znalački koristio Milošević, posebno nakon Osme sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije preko koje je poručivao Srbima širom Jugoslavije o navodnoj ugroženosti i odbrani srpstva i Srbije koja je za vrijeme Tita bila ugrožena i zapostavljena. Upućivane su ratno – huškačke parole kao što su: "svi su protiv Srba i Srbije", "svi Srbi moraju i trebaju ustati za odbranu srpstva" i slično. Posebna je propagandna taktika bila usmjerena prema Bosni i Hercegovini. Radio i televizija se svom snagom uključuju u antibosansko – hercegovačku i antimuslimansku kampanju.

Cjelokupna propagandno – subverzivna djelatnost u prvom redu usmjerena je na rušenje i razbijanje bilo kakvog oblika državnosti Bosne i Hercegovine. Rušenjem postojećeg pravnog i političkog sistema države Bosne i Hercegovine Srbi nastoje da okrive druge narode koji žive u Bosni i Hercegovini, pripisujući im euforiju fundamentalizma i oživljavajući ustaštvo i Nezavisnu državu Hrvatsku. Takvim nastupom u obavještajnom radu koriste žestoku

³⁴ Dimitrijević Nenad, MORALNA ODGOVORNOST ZA KOLEKTIVNI ZLOČIN, 17.04.2006., <https://pescanik.net/moralna-odgovornost-za-kolektivni-zlocin/> pristupljeno, 10.05.2019.,

³⁵ Duraković Nijaz, PROKLETSTVO MUSLIMANA, 1993, Oslobođenje, Sarajevo, str. 193.,

propagandu službe bezbjednosti Srbije i Crne Gore, zajedno sa službom Jugoslovenske narodne Armije (KOS) što je omogućilo djelovanje četničkih snaga i njihove ideologije na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Pored toga, pokušaj je bio stvoriti lažnu sliku o rušenju Bosne i Hercegovine kao države od strane Bošnjaka i Hrvata, a da su oni (Srbi i Crnogorci) ti koji nastoje očuvati Jugoslaviju, a time i Bosnu i Hercegovinu.

Dakle, postoje pokazatelji da je iznad svega stajala razrađena strategija u skladu sa kojom se oblikovala politika. Kako vidimo vrlo planski i organizovano su vršene pripreme za agresiju na Bosnu i Hercegovinu. Propagandnim radom od strane srpskog rukovodstva ovladano je u potpunosti svijesću i mišljenjem velikog dijela srpskog naroda u Bosni i Hercegovini i time je izvršena ideološka, politička i psihološka priprema za genocid i definitivni obračun sa Bošnjacima i drugim nesrpskim narodima u Bosni i Hercegovini.

Pod takvim propagandnim pritiskom od strane srpskog rukovodstva, Bosna i Hercegovina je dočekala rat na svojoj teritoriji. Bio je to početak jednog planiranog zločina protiv čovječnosti.

4. NACIONALNI I ETNIČKI UZROCI GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

Srpski velikodržavni projekt pod parolom “svi Srbi u jednoj državi” je, nažalost, stvarnost. Projekt je nacističkog, fašističkog i genocidnog karaktera jer između ostalog, sadrži dva krupna međusobno povezana elementa:

- teritorijalnu ekspanziju - osvajanje tuđih teritorija (lebensraum), uključujući i Bosnu i Hercegovinu, i

- istrebljenje narodâ, odnosno genocid, zločin nad zločinima, uključujući i nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini (radi “konačnog rješenja” muslimanskog pitanja).

U poglavlju će se govoriti o Bosni, o njenom historijskom i državnopravnom kontinuitetu i kulturnom identitetu i Bošnjacima, kao jednom od najstarijih evropskih naroda koji u Bosni živi i koji ima nemjerljiv doprinos što Bosna i dalje opstaje i zbog čega taj narod biološki stradava od svojih susjeda.

Svi raspoloživi podaci potvrđuju da formiranjem genocidnog projekta stvaranja “Velike Srbije”, odnosno etnički čiste srpske teritorije, vode ka cilju fizičkog uništenja i biološkog istrebljenja jednog civiliziranog i miroljubivog evropskog naroda – Bošnjaka.

U ovom poglavlju će se u kratkim crtama obraditi velikosrpski nacionalni i državni programi i projekti, od “Načertanija” Ilije Garašanina do “Memoranduma” Srpske akademije nauka i umjetnosti. Kroz programe se “odslikava” historija bošnjačkog naroda, koja je bila stravična, užasna i krvava, jer je jedino njemu u Evropi osporavano sve što je drugim narodima bilo dozvoljeno – od prava na sopstvenu državu, prava na ime, kulturu i drugih prava.

Nad Bosnom i bošnjačkim narodom su stalno drugi polagali “istorijska prava”. Tako Srbi govore da je “Bosna vjekovima srpska zemlja”, a Hrvati da je Bosna “oduvijek njihova”. I Srbi i Hrvati su zaboravili da su Bošnjaci autohton narod na prostorima gdje oduvijek postoje sa svojom etnogenezom, sviješću o pripadnosti, sa svojim pismom, kulturom, umjetnošću, običajima i dr.³⁶

³⁶ Šarkinović Hamdija, nav.djela., str. 5.,

Bosna i Hercegovina je baštinila i crpila svoje priznanje i uz ostalo iz hiljadugodišnje državnosti, koja je u skladu sa prilikama, pojavno mijenjala oblike, ali suštinski uvijek zadržavala dovoljan kapacitet državno-pravne posebnosti u svim epohama. Prvi pisani tragovi o Bosni, kao "zasebnoj teritoriji" su pronađeni u spisima bizantijskog cara Konstantina Porfirogeneta³⁷ u X stoljeću (oko 958.) iz kojih se vidi da se Bosna tretira kao svojevrsan državni "subjekt". Burna historija Bosne se može grubo podijeliti na tri velika razdoblja:

1. Doba feudalne bosanske države, kada Bosna doživljava državopravni procvat i najveću teritorijalnu ekspanziju za vrijeme Kulina bana (1180.-1204.), bana Stjepana Kotromanića (1322.-1353.) i kralja Stjepana Tvrtka (1353.-1391.) za čije vladavine izlazi na veći dio dalmatinske obale. Bosna je u većem razdoblju bila nezavisna kraljevina, mada se formalno na nju protezala mađarska vlast od 1102. godine. Međutim, Bosna je uspijevala manje-više opstajati kao nezavisna kraljevina sve do pada pod osmansku upravu³⁸;

2. Doba osmanske vladavine, gdje Bosna poslije pada posljednjeg bosanskog kralja Stjepana I Tomaševića (1461.-1463.) u drugoj fazi – od 1580. do 1878. godine postaje Bosanski pašaluk³⁹ sa posebnim statusom na Porti i

3. Moderno doba, koje nastupa sa austrougarskom okupacijom⁴⁰ 1878. i traje do danas. Također, za vrijeme austrougarske okupacije Bosna je imala status "krunske zemlje" sve do aneksije 1908. godine, a kasnije krunske "corpus separatum"⁴¹. Do aneksije sultan je bio formalno-pravni suveren⁴². Bosna je u svojoj burnoj historiji bilježila uspone i padove, ali nikad nije gubila identitet. U Kraljevini SHS Bosna je uspjela sačuvati, prije svega zahvaljujući JMO-u⁴³ i njenom lideru dr. Mehmedu Spahi, svoj identitet kao autonomna jedinica u jugoslavenskoj državi.⁴⁴ U komunističkoj Jugoslaviji Bosna i Hercegovina je bila jedna od federalnih jedinica

³⁷ Riječ je o političko-geografskom priručniku čiji je autor Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, str. 160. ("kai eis to cho'riou Bosona to Katera kai to Desne'k"). Više, Malcolm Noel, *POVIJEST BOSNE*, Zagreb – Sarajevo, 1995., str. 13.

³⁸ "Posljednji bosanski kralj Stjepan I Tomašević zarobljen je u Ključu na Sani, nakon čega je palo i Jajce. Sultan Mehmed II Fatih je u proljeće 1463. zauzeo posljednje uporište. Osnovna masa bosanskih krstjana /bogumila/ tj. seljaka ("prostote") bezobzirno proganjana od katoličke crkve i vlastele, otvoreno je već tada prešla na stranu Osmanlija." Više, Mustafa Imamović, *HISTORIJA DRŽAVA I PRAVA BOSNE I HERCEGOVINE*, Sarajevo 1999., str. 143.

³⁹ Bosanski pašaluk, sa kasnijim nazivima beglerbegluk i ejalet, koji ima punu teritorijalno-administrativnu, političku i ekonomsko-civilizacijsku fizionomiju pokrajine Osmanskog carstva.

⁴⁰ Više, Dr. Mustafa Imamović, *PRAVNI POLOŽAJ I UNUTARNJO-POLITIČKI RAZVITAK BIH OD 1978-1914.*, Sarajevo 1997., str. 23. "Nema sumnje, međutim, da Bosna i Hercegovina nije Berlinskim ugovorom trajno ustupljena Austro-Ugarskoj. U članu XXV ugovora, koji se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, upotrijebljene su riječi "occupet et administret" – "zaposjesti i upravljati". Međutim, kada se radilo o trajnom ustupanju teritorija, upotrijebljene su riječi "ceder" (ustupiti, dati) ili "incorporer (sjediniti, spojiti).

⁴¹ "Ravnoteža odlučujućih činilaca u Monarhiji održala je i učvrstila kao politički najjednostavnije rješenje i u novim postanekcionim uvjetima Bosnu i Hercegovinu kao krunski *corpus separatum* sa nekom vrstom ustava i sabora." Više, Mustafa Imamović, nav.dj., str. 320.

⁴² "Nakon dužih pregovora Porta i Austro-Ugarska su 21. aprila 1879. zaključile u Istanbulu međusobni sporazum ili konvenciju. U uvodu te konvencije na prvom se mjestu ističe da "činjenica okupacije ne vrijeđa suverena prava" sultana nad Bosnom i Hercegovinom", Više, Mustafa Imamović, nav.dje., str. 277.

⁴³ Jugoslovenska muslimanska organizacija osnovana je u vremenu od 18.-24. februara 1919. godine.

⁴⁴ Članom 135. Vidovdanskog ustava, kojeg je izdejstvovala Jugoslovenska muslimanska organizacija od radikalno-demokratske vlade kao jedan od uvjeta da bi u Ustavotvornoj skupštini glasala za Ustav i koji je u tadašnjoj štampi nazvan "turskim paragrafom", određeno je da Bosna i Hercegovina ostaje u svojim sadašnjim granicama. Time je garantirana teritorijalna cjelovitost Bosne i Hercegovine i potvrđena činjenica da je još od

sa utvrđenim granicama koje su ostale do danas i u kojima je međunarodno priznata (6. aprila 1992. godine).

Međutim, u jugoslovenskoj literaturi se zastupa teza da su Bošnjaci u Bosni i Hercegovini i na drugim područjima Jugoslavije islamizirani Srbi, i da je proces islamizacije izvršen krajem 17 stoljeća. Ove teze polaze od toga da nastanak Bošnjaka uglavnom svode na pojavu izbjegličkog stanovništva iz okolnih zemalja krajem 17. i u 18. stoljeću, što ne odgovara istini. Otvoreno se zastupa mišljenje da je Bosna i Hercegovina vještačka tvorevina i da su Bošnjaci izmišljen narod.

Što potvrđuje sljedeći citat: "Srpski intelektualni, politički i vojni vrh, u nastojanju da, u skladu sa velikodržavnom politikom Srbije, formira "Veliku Srbiju", već skoro puna dva stoljeća na sve načine indoktrinira svoj narod lažnim epsko-mitskim, afektnim pamćenjem da su mu za sve nevolje koje su mu se desile i dešavaju krivi "Turci", tj. Muslimani. Zato se i dešavalo da svakih dvije do tri ili četiri decenije kreću u masovne pokolje Muslimana po Bosni i Hercegovini i Sandžaku."⁴⁵

Negiranje bošnjačkog identiteta ima svoj dug historijski kontinuitet. Prema stavovima značajnog broja istraživača cilj negiranja bošnjačkog identiteta je Bošnjake prisilno svrstati u srpski ili hrvatski nacionalni korpus i njihov identitet ograničiti na religijsku komponentu.⁴⁶ Ovo negiranje po Letici predstavlja "konceptiju demonizacije Bošnjaka-Muslimana"⁴⁷. Ovo negiranje identiteta treba posmatrati u svijetlu svrstavanja Bošnjaka među rijetke primjere naroda čija dehumanizacija ima svoje višestoljetno historijsko utemeljenje, te se stoga može okvalifikovati kao, kako to naziva Kelman, "ekstremni slučaj dehumanizacije"⁴⁸. Bitno je napomenuti da se ovakvi slučajevi dehumanizacije veoma lahko pokreće u datom momentu, a što u slučaju Bošnjaka omogućuje postojanje agresivne srpske nacionalne kulture koja svojim mitološkim konstrukcijama lahko pokreće mase. Utjecaj dehumanizacije na bošnjačko biće je višestruka i ona nije ograničena na pripremu i izvršenje genocida, naprotiv, kontinuiranoj i stalnoj dehumanizaciji i u vrijeme odsustva genocidnih radnji.

Provedena dehumanizacija značila je prihvaćanje i sveprisutnost termina "poturice" u dnevnom vokabularu, jer se tom riječju inkrimisalo "svo zlo" koje je nanoseno Srbima. Etimologiziranjem termina "poturice", utvrdit će se da pri pomenu tog termina sljedbenicima velikosrpske ideologije momentalno iskrasne sjećanje na žrtvovanje kneza Lazara i sve "nedaće" koje su se dogodile srpskom narodu za vrijeme potlačivanja od strane Turaka, istovremeno, inkriminirajući pripadnike bošnjačkog naroda kao "izdajnike vjere" za svo zlo koje je snašlo srpski narod do današnjih dana. Međutim, ne smiju se zaboraviti ni drugi dehumanizirajući

ranog južnoslavenskog srednjeg vijeka postojao i postoji državno-pravni, odnosno političko teritorijalni kontinuitet Bosne i Hercegovine.

⁴⁵ Čekić Smail, UZROCI, CILJEVI..., str. 24.

⁴⁶ Čekić Smail, AGRESIJA..., str. 183., Cigar Norman, ULOGA SRPSKIH..., str. 33.,

⁴⁷ Letica Slaven, POLITIČKO PLEME, Naklada Jesenski i Turk, 1998, str. 63.

⁴⁸ Kelman, nav.djela., str. 50.,

naziv za Bošnjake, odnosno demonizirajući kako ih Letica naziva i predstavlja "'Turci', 'fundamentalisti', 'teroristi'"⁴⁹ ili Cigar "'fanatici', 'teroristi', 'ekstremisti', 'fundamentalisti'"⁵⁰. Bitno je još naglasiti da upotreba pogrđnog ili dehumanizirajućeg naziva za Bošnjake ima dug historijski kontinuitet.

Gorski vijenac Petra Petrovića Njegoša, objavljen je 1847. godine, u kojem je on opjevao genocid nad muslimanima u staroj Crnoj Gori imao je ogroman utjecaj na daljnje oblikovanje srpske mitologije i nacionalne ideologije.⁵¹ Sells je rekao: "U gorskom vijencu muslimani se nazivaju Turcima. Referiranje na slavenske muslimane kao 'poturice' ili kao 'Turke', kristalizira pogled da konvertovanjem na islam iz kršćanstva, muslimani su promijenili njihov rasni identitet i pridružili su se turskoj rasi koja je ubila kneza Lazara"⁵². Šarić je rekao: "S obzirom na attribute muslimana koji su im pripisani u 'Gorskom vijencu', ubijanje i zločin nad njima vrše se bez grižnje savjesti. Zbog 'univerzalnosti' Njegoševe poruke, njegov prikaz muslimana postao je nadahnuće za druge srpske intelektualce"⁵³. Tako je Njegoš sa pozicije nosioca najviše vjerske i svjetovne vlasti opjevao "istragu poturica" i u najuzvišenije djelo pretvorio počinjeni genocid nad muslimanima, čime je pružio ideologiziranu epsku podlogu za sve kasnije genocide nad muslimanima. Većina istraživača površno posmatra uzroke "Istrage poturica". Takvim pristupom je nemoguće spoznati stvarne korijene genocida nad Bošnjacima. Stvarni korijeni prvih genocida nad Bošnjacima su mnogo dublji nego što većina istraživača to prezentuje.

Javlja se buđenje nacionalizma u Srbiji koje se manifestovalo, uglavnom 1968. godine, kroz ugroženost Srba na Kosovu. Kasnije, u svojim nacionalističkim nastupima, grupa pisaca kroz izdavačku djelatnost, među kojima u prvom redu Dobrica Ćosić – kako su ga prozvali "ocem nacije", zatim Josip Potkozovac, Veselin Đuretić i drugi, pišu knjige u kojima se otvoreno veliča ideologija četništva. U tome se posebno isticao književnik Dobrica Ćosić, koji je tada javno pisao o ugroženosti Srba na Kosovu, a naročito na nacionalnoj ideji Srba i ujedinjenju srpskog naroda u jednu državu. Također se isticao u negativnom stavu prema priznanju Muslimana i muslimanske nacije, o čemu se u to vrijeme vodila veoma jaka polemika i borba za priznavanje muslimanske nacije kao ravnopravnog naroda u SFRJ.⁵⁴

⁴⁹ Letica, nav.djela, str. 63,

⁵⁰ Cigar Norman, GENOCID U BOSNI : POLITIKA "ETNIČKOG ČIŠĆENJA", Bosanski kulturni centar - Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava , 1998., str. 89.

⁵¹ Ovaj genocid nad muslimanima dogodio se 1711. godine uoči Badnje večeri. Te noći je izvršena tzv. "istraga poturica", kada je približno 1000 muslimana, koliko ih je prema mjerodavnim dokazima tada živjelo na području "Stare Crne Gore", pobijeno, pokršteno ili protjerano.

Sells ukazuje da je Gorski vijenac imao ogromni psihološki uticaj na izvršioce genocida nad Bošnjacima 1992-1995. Mnogi izvršioци genocida recitovali su stihove Gorskog vijenca pri izvršenju zločina. M. Sells, IZNEVJERENI MOST: RELIGIJA I GENOCID U BOSNI, ITD Sedam, 2002. , str. 79.,

⁵² Sells, nav.djela., str. 41.,

⁵³ Šarić Sabahudin, VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Naučnoistraživački institut IBN SINA Sarajevo, 2010, str. 72.,

⁵⁴ Malcom Noel, POVIJEST BOSNE, Erasmus Gilda, Novi Liber, Zagreb, Dani-Sarajevo, 1995. godine, str. 268.

Sličan stav imao je i književnik Josip Potkozovac koji je 1969. godine objavio knjigu u kojoj je iznio svoj stav da su svi stanovnici koji žive u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, Srbi.

Lišavanje određene grupe identiteta ljudske grupe i identiteta zajednice kroz proces dehumanizacije ima višestruke reperkusije. Kelman je rekao: "Masakri postoje mogući u onolikoj mjeri koliko mi lišimo određena ljudska bića identiteta njihove zajednice/.../. Zato kada je grupa ljudi definisana potpuno izvan kategorije kojoj pripadaju, i pri tome ta kategorija isključena iz porodice ljudskih bića, moralna ograničenja protiv njihovog ubijanja više se nego spremno prevladavaju"⁵⁵. Upravo je to lišavanje identiteta prema Zgodiću "imalo razornu moć na dehumanizaciju Bošnjaka, što se reproduciralo masovnim ubijanjem"⁵⁶. Zgodić je rekao da ne postoji u Evropi, osim Makedonaca, narod kao Bošnjaci "čija se nacionalna egzistencija negira u tolikoj mjeri, u takvom kontinuitetu, s takvim ideologijskim fanatizmom i sa tako djelatnom bezobzirnošću"⁵⁷. Očit primjer aplikacije ove ideologije nalazimo u navodu Dobrice Ćosića: "/.../Titovom voljom i odlukom, pripadnici muslimanske vere su 1967. godine proglašeni nacijom. To promovisanje religiozne pripadnosti u nacionalnu pripadnost izvršeno je samo u Titovom 'socijalizmu': taj marksističko-lenjinistički poduhvat u 'rešavanju nacionalnog pitanja' jedinstven je na planeti."⁵⁸. Pomenuti Ćosićev stav ujedno prezentuje klasičan primjer negiranja bošnjačkog identiteta, primjenom historijskog falsifikata da je bošnjačka nacija formirana tek u vrijeme Titove Jugoslavije. Ovaj historijski falsifikat proizlazi i zasniva se na mitološkim konstrukcijama o Bošnjacima kao "izdajicama" vjere i proturasi. "Lišavanje" ili negiranje identiteta zajednice postalo je moćno sredstvo eksterminiranja ljudskih zajednica kroz historiju i jedna od osnovnih karakteristika dehumanizacije ciljne grupe. Historija genocida nad Bošnjacima ukazuje da je lišavanje ili negiranje bošnjačkog identiteta i negiranje prava na samoodređenje bio izuzetno bitan faktor u mobiliziranju masa u izvršenju genocida i da je to veoma široko rasprostranjena pojava unutar hrvatskog i srpskog nacionalističkog establišmenta.

Dehumanizacija Bošnjaka ima svoje duboko historijsko utemeljenje, kao i historijski kontinuitet. Njeni korijeni se pronalaze u stereotipnom učenju zapadnih orijentalista, koje je u potpunosti preuzeto od srpskih orijentalista, kao i historijski kontinuiranoj demonizaciji Bošnjaka od strane velikosrpske nacionalne ideologije. Dehumanizacija Bošnjaka u pripremi izvršenja genocida od 1992-1995. godine bila je planski i sistemski organizovana aktivnost u kojoj su učestvovala institucije koje su i projektovale genocid : SPC, SANU, SKK i dr. U tom procesu dehumanizacije i demonizacije Bošnjaka srpski orijentalisti su svojim javnim istupima i tekstovima odigrali ključnu ulogu jer su *pružili intelektualno opravdanje za izvršenje genocida*. Dehumanizacijom su Bošnjaci lišeni identiteta ljudske grupe, a Srbi su istovremeno homogenizirani kao grupa. Homogeniziranje srpskog naroda primarno se vršilo indoktrinacijom i ubjeđivanjem, a ukoliko je izostala efikasnost pristupalo se prisilnim mjerama homogenizacije, sve sa ciljem pridobivanja kritične mase srpskog naroda za podršku genocidu. Navedeni proces se aplicirao *ubjeđivanjem* neutralnih pripadnika srpskog naroda: da Srbima

⁵⁵ Kelman, nav.djela, str. 49.,

⁵⁶ Zgodić Esad, POLITIKE FANTAZIJA - O RATU PROTIV BIH, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2005, str. 223.,

⁵⁷ Isto, str. 36.

⁵⁸ Ćosić Dobrica, VREME ZMIJA, Službeni glasnik, 2009, str. 182.

“prijeti” smrtna opasnost, da je ekstreminiranje drugih sa “vjekovnih srpskih” ognjišta opravdan akt osvete, da su Srbi “vječite” žrtve i sl. Simbioza religijske, intelektualne, kulturne i političke komponente srpskog društva u pripremi genocida upravo je najočitija u predstavljenoj dehumanizaciji bošnjačkog naroda.

Kroz izloženu analizu historijskog kontinuiteta dehumanizacije Bošnjaka utvrđeno je da je proces dehumanizacije žrtve za počinioca završavao usvajanjem ubjeđenja da žrtva ne predstavlja pravo ljudsko biće, te se iz toga dedicalo da ubijanje žrtve – već lišene identiteta nacije i ljudskog bića – ne predstavlja loše djelo, te da se akti pogubljenja ne smatraju zločinom.

Na kraju provedene apsolutne dehumanizacije Bošnjaci su bili lišeni kako identiteta nacije tako i identiteta ljudskog bića. Ovaj proces je u mnogome učinjen efikasnijim zahvaljujući kontinuiranom procesu romantiziranja zločinačkog djela i njegovanju raznih mitoloških konstrukcija o Bošnjacima. Historijski kontinuitet genocida nad Bošnjacima, u svom doživljenom obimu intenziteta, direktno je uslovljen stepenom provedene dehumanizacije, koja je provođena kontinuirano. Kontinuitet dehumanizacije Bošnjaka omogućila je velikosrpska ideologija koja je kreirala razne mitološke konstrukcije i pseudoteorije o Bošnjacima.

4.1. Osjećaj srpske superiornosti

U ovom poglavlju ćemo takođe spomenuti i uticaj osjećaja srpske superiornosti i uticaj osjećaja navodne ugroženosti do biloškog istrebljenja. U takvoj situaciji izgledalo je normalno i poželjno upotrebljavati sva moguća sredstva kako bi se uticalo na etnički balans, pošto bi to povećalo broj Srba u odnosu na druge zajednice. Tako je jedan srpski naučnik predložio sljedeći plan: *"Da bi srpski narod preživio, svaka žena mora roditi najmanje troje djece... Podsjetimo onu kliku koja se podnosi slobodom, planiranjem porodice i neotuđivim pravom žene na abortus, da u pravnoj državi niko nije gospodar svoga tijela, ni muškarci ni žene. Žene moraju rađati, a muškarci ići u rat kada ih država pozove."*⁵⁹

Jedan od najglasnijih srpskih suprematista, umjetnik Milić od Mačve, predložio je čak uspostavu posebnog ministarstva čiji zadatak bi bio da poveća srpsku populaciju. On je, takođe, sugerisao da u svakom većem naselju mora biti na raspolaganju *"ginekološki autobus"* i da *"svaka žena, koja je fizički u stanju, mora rađati svakih devet mjeseci: "Ako ona neće", prijetio je, "predaćemo je mudžahedinima iz emirata. Neka je oni oplode ako neće da to uradi ovdje"*.⁶⁰ Prelazeći sa riječi na djela, u Univerzitetској акуšerskoј klinici u Beogradu osnovan je fond za poticanje srpskih majki da rađaju više djece, dok je u isto vrijeme Srpska pravoslavna crkva, u pretežno muslimanskim oblastima Sandžaka i Kosova, počela dijeliti medalje srpskim majkama u skladu sa brojem djece koje su rodile.⁶¹

Srpska pravoslavna crkva je 1993. godine tražila da se zabrani abortus, argument je bio etnički, ne moralni. S tim u vezi, glasnogovornik crkve, epsiskop iz Bosne i Hercegovine, Vasilije je rekao: *"Ja, iznad svega, imam u vidu Srpsku pravoslavnu ženu"*. Podvukao je da već tada Srbi čine manje od dvije trećine stanovništva Srbije i da bi se tamo i u Bosni i Hercegovini taj omjer mogao u budućnosti još više smanjivati. *"Ovo će"*, upozorio je on, *"trajati sve dok Srbi u Srbiji ne postanu manjina i počnu živjeti u zemlji koja više nije njihova nacionalna država. Država će pripadati onima koji imaju najviše ljudi"*.⁶²

U srpskim nacionalističkim raspravama bila je često napadana visoka stopa rađanja kod Muslimana. Taj porast stope rađanja prikazivan je kao svjesna i koordinirana strategija širenja islama i ugrožavanja Srba. U toku političkih pregovora, vođa bosanskih Srba, Radovan Karadžić uporno je isticao stopu rađanja kod Muslimana, čime je objašnjavao svoju zabrinutost ugroženošću od strane Muslimana.⁶³

Na osnovu gore navedenog, Srbima je izvođenje genocida izgledalo mnogo efikasnije za brzu promjenu populacijskih omjera, od bilo kojeg drugog sredstva.

⁵⁹ Adašević Stojan, Politika Ekspres, LJUDI I VREME, Vreme, 19.apr., 1993. , str. 55.

⁶⁰ (Priština-Kosovo), LJUDI I VREME, Vreme, 23. aug., 1993., str. 59

⁶¹ Ljubiša Rajić, NATALITET I MORTALITET – KOLIKO NARODA, TOLIKO NEBA, Vreme, 31 maj, 1993., str. 32.

⁶² Vasilije, ODBRANIMO SVETINJU ŽIVOTA, Pravoslavlje, 1 maj, 1993. str. 5.

⁶³ Intervju Sina Karlija sa Sabinom Izetbegović – Berberović, kćerkom Alije Izetbegovića PAD KUĆE ALIJE IZETBEGOVIĆA, Globus, 18. dec. 1992, str. 32.

4.2. Srpska politika negiranja Bosne i Hercegovine

Ratovi na prostorima bivše Jugoslavije nisu postkomunistički fenomen i njihovi uzroci su duboki. Njihova suština se nalazi u borbi za dominaciju na ovim prostorima, odnosno, oni su plod kontinuiteta srpske agresivne i hegemonne politike prema drugim narodima i prostorima njihovog življenja, a posebno prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima. Zato je "Bosna i Hercegovina u tom kontekstu bila u samom središtu srpskih aspiracija za teritorijalno širenje na cijelom prostoru Balkana. Ona je u tom smislu i poimana kao jedan tranzitni prostor iz kojeg se kasnije Srbija može dalje širiti prema zapadu i realizirati program velike Srbije, tj. ujedinjenja, navodno rasutih dijelova srpstva po cijelom balkanskom prostoru"⁶⁴ U srpskoj politici Bosna se smatra srpskom zemljom koja je vještački odvojena od matice i koju po svim srpskim nacionalnim planovima treba vratiti u sastav matice. Argumenti teritorijalnih pretenzija su različiti i oblikuju se prema potrebi. Nekada su dominantni etnički razlozi, jer su Srbi jedino "autentično stanovništvo Bosne i Hercegovine. Istinitost ovih argumenata je vrlo tanka i bespredmetno je istu dokazivati.

Ovakve stavove zastupa i zvanična vlast i opozicija. Vuk Drašković je na predavanju koje je održao u Centru za političke studije u Londonu, 07.07.1991. godine, izjavio: "Mi smatramo da, u slučaju raspada Jugoslavije, Srbiji moraju pripasti sve teritorije sa kojima je 1918. Kraljevina Srbija ušla u Jugoslaviju, kao i svi krajevi u današnjoj Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj u kojima su Srbi bili u većini pre izvršenja ustaškog genocida".⁶⁵ Vuk Drašković je duboko protivurječan u svojoj politici i stalno je u procjepu između dva međusobno potiruća pola, koja uporedo zastupa. On uviđa opasnost rata i zalaže se za mir, a istovremeno nudi čiste etničke granice među izmiješanim narodima, koje se mogu realizovati samo ratom. Bosnu i Hercegovinu Vuk Drašković uvijek vidi u sastavu etnički čiste velike Srbije.

Svojom ekspanzionističkom i aneksionom politikom prema Bosni i Hercegovini, srpska politika negira teritorijalni, kulturni, državopravni i politički individualitet Bosne i Hercegovine kao države, a samim tim negira postojanje Bošnjaka kao naroda. Teritorijalne pretenzije prema Bosni i Hercegovini, zasnovane na tezi da stanovništvo Bosne i Hercegovine čine etnički Srbi, potiče čak i prije "Načertanija".⁶⁶ Ova teza se kasnije konstantno ponavlja, negirajući Bosnu i Hercegovinu kao državu i Bošnjake kao poseban nacionalni individualitet. U programu Srpske radikalne stranke nacionalni cilj je formulisan na sljedeći način: "Obnavljanje slobodne, nezavisne i demokratske srpske države koja će obuhvatiti celokupno srpstvo, sve srpske zemlje, što znači da će u svojim granicama imati, pored sadašnje sužene srbijanske federalne jedinice i Crne Gore, srpsku Bosnu, srpsku Hercegovinu, srpski Dubrovnik, srpski...."⁶⁷ I druge opozicione partije priklonile su se većinski prihvaćenom nacionalnom programu tako da između vlasti i najutjecajnijih opozicionih partija, po tom pitanju nije bilo razlike. Opozicione partije nisu nudile ništa novo što bi se razlikovalo od

⁶⁴ Demirović Mujo: BOSNA I BOŠNJACI U SRPSKOJ POLITICI, Ekonomski fakultet Bihać, 1999., str. 154.

⁶⁵ Srpska reč, Beograd, 08.07.1991.

⁶⁶ Dr. Jovan Subotić, ugarski Srbin, 1839. godine u Ljetopisu Matice srpske ističe da etnički Srbi žive u Dalmaciji, Sloveniji, Hrvatskoj i Hercegovini.

⁶⁷ Program Srpske radikalne stranke, Beograd, 1991. (Objavljen kao posebna brošura)

Miloševićeve parole "Svi Srbi u jednoj državi". Procjena je bila da se Srbija nalazi pred historijskom šansom i da ima mogućnost za "konačno rješenje srpskog pitanja". Upravo zato se može konstatovati da je razradi i realizaciji velikosrpske nacionalne politike, pored oficijelne vlasti u Srbiji, veliki doprinos dala i srpska opozicija. U svim varijantama Bosna i Hercegovina se negira kao samostalna i suverena država, u svim varijantama se uključuje u Srbiju kao "srpska zemlja".

4.3. Plan uništenja etničke i nacionalne grupe kao takve, kroz državne programe

Nacionalistički državni programi se, uglavnom, slažu oko istog: stvaranje etnički čiste srpske države u kojoj će živjeti isključivo Srbi. Pomenuti ciljevi se ne mogu ostvariti bez uništenja nesrpskih naroda, a posebno Bošnjaka. Prof.dr. Smail Čekić kaže: " U svemu tome Bosna se nalazi u središtu tako projektovane "velike Srbije", a oko 2,5 miliona Bošnjaka su glavna prepreka tome. To je razlog što su se Bošnjaci našli prvi na udaru genocidne politike i što je njima, kao svojevremeno Jevrejima, od strane srpsko-crnogorskog fašizma namijenjeno potpuno uništenje, dok se prema ostalim nesrpskim narodima nastupa različito i selektivno."⁶⁸

Prof. dr. Izet Beridan u svojoj knjizi kaže: " Genocid u Bosni i Hercegovini nad bošnjačkim narodom, od strane Srbije i Crne Gore uz saradnju kolaboracionističkih srpskih snaga, je planiran po svim elementima po kojima se provodio. Teško je, osobito u današnje vrijeme uništiti jedan narod. Imajući na umu ovu činjenicu agresor je imao za cilj genocidom svesti bošnjački narod na najmanju moguću mjeru, tako da Bošnjaci na prostorima Bosne i Hercegovine niti u političkom (samim time ni u vojnom), niti demografskom, niti ekonomskom pogledu ne predstavljaju značajan faktor. Time bi se obezbijedili preduslovi za trajnu okupaciju države i njeno pripajanje "velikoj Srbiji" ili pak "krnjoj Jugoslaviji". Da bi se ovaj cilj ostvario, segmenti planiranoga genocida nad bošnjačkim narodom, je genocid nad bošnjačkom porodicom, kao (prvenstveno) biološkom jedinicom svakog naroda."⁶⁹

Ideja nacionalnog buđenja kod Srba, historijski gledano, sadržavala je klicu imperijalizma i hegemonizma. Takve svoje stavove Srbi su pravdali shvaćanjem da su najbrojniji narod na Balkanu i da su na neki način upravo oni predodređeni da izvrše ujedinjenje svih jugoslovenskih naroda. Ovakva ideja prvi put je nastala 1844. godine. Radi se o dokumentu pod nazivom "Načertanije" Ilije Garašanina, ministra unutrašnjih poslova u tadašnjoj Vladi Srbije. Ideja za pisanje "Načertanije" Garašanin je zasnivao na postojanju ranijeg srednjovjekovnog Dušanovog carstva iz XIV vijeka. Plan je predočavao velikosrpske teritorijalne pretenzije sa ciljem obnavljanja srpske države po ugledu na pomenuto Dušanovo carstvo. Takva ideja čuvana je u tajnosti više od pola vijeka i konačno je predočena javnosti 1906. godine.⁷⁰

U četničkom programu Draže Mihajlovića se vidi da nije bilo spora oko pitanja bošnjačkog naroda u budućoj državnoj zajednici obzirom da su smatrani kao "nenacionalni element", "Turci", "unutrašnji neprijatelj", "Srbi muhamedanske ispovijesti", a njihovo uništenje "najsvetija dužnost". Zbog ovakvih programskih stavova četnici D. Mihajlovića su nakon raspada Jugoslavije počeli sa realizacijom genocidnih ideja u cilju uništenja čitavog bošnjačkog naroda..⁷¹

⁶⁸ Čekić Smail, UZROCI,CILJEVI..., str. 10-11.

⁶⁹ Beridan Izet, PORODICA I RAT, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2018., str. 173.

⁷⁰ Đuraković Nijaz, nav.djela, str. 137.

⁷¹ Šarkinović Hamdija, nav.djela, str. 300,

U članku Homogena Srbija i nekim pismima drugim četničkim ideolozima on (Moljević) piše da zemlju treba "očistiti od svih nesrpskih elemenata".⁷² Te da je stvaranje homogene Srbije (etnički čiste srpske države) koja će obuhvatiti 'celo etničko područje na kome Srbi žive', 'prva i osnovna dužnost' svih Srba.⁷³

Memorandum je predstavljao nacionalni program srpskih intelektualaca za proširenje teritorijalnih granica Srbije i imao je za cilj homogenizirati srpski narod, kreiranjem predstave o smrtnoj ugroženosti srpskog naroda i time oživljavajući mit o Srbima kao vječitim žrtvama, kao preduslov da bi se program uopće mogao izvršiti.⁷⁴

Borisav Jović je, i prije i za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini, sve dok sam nije odstupio sa svih pozicija, u kasnu jesen 1995. – bio najbliži Miloševićev saradnik. On je u svom dnevniku, 26. marta 1990. napisao: "...Nemoguće je da Bosna i Hercegovina preživi kao država i borba za njen teritorij bez prolivanja krvi teško je zamisliva. Smatrali smo da je konflikt siguran, jer Srbi u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini ne žele biti odvojeni granicom od matice zemlje i proglašeni nacionalnom manjinom. Odlučeno je da Srbija odmah počne raditi na novom ustavu koji bi u slučaju raspada Jugoslavije obuhvatio novu nezavisnu državu Srbiju", napisao je Jović u Dnevniku.⁷⁵

Predsjednik Srpskog pokreta obnove (SPO), Vuk Drašković, je takođe, stajao iza programa stvaranja velike Srbije, koji je bio primarni pokretač genocida nad Bošnjacima. Trinaestog maja 1993. godine, na dan događaja koji se simbolički odigrao u Mihajlovićevom ratnom štabu na Ravnoj Gori, Drašković je održao uvodni govor na proslavi 100-godišnjice rođenja Draže Mihajlovića. On je tom prilikom kazao:

"Naš ideal, braćo, koji ćemo mi ostvariti, je da čitava naša domovina: Srbija, Crna Gora, Makedonija sva Bosna i Hercegovina... i sve srpske krajine, budu pod krovom jedinstvene države".⁷⁶

S tim u vezi, "Velikosrpski koncept uvijek je polazio od ideje da se oko Srbije okupe sve „srpske zemlje“, u koje su, još prije Prvog svjetskog rata, ubrajani krajevi sve do Istre i Trsta,

⁷² Imamović Mustafa, HISTORIJA BOŠNJAKA, treće izdanje, Bošnjačka zajednica kulture Sarajevo, 2006., str. 537.,

⁷³ Čekić Smail, UZROCI, CILJEVI..., str. 23.

⁷⁴ MacDonald je analizirajući sadržaj Memoranduma ustvrdio da se "značajan dio dokumenta bavi 'genocidom' nad Srbima na Kosovu". Nav.djelo., str. 65

U komentaru sadržaja SANU Memoranduma Yves Tomic je kazao: "Verovali su da su albanski nacionalisti na Kosovu 1981. godine objavili 'totalni rat' Srbima, žrtvama 'fizičkog, političkog, pravnog i kulturnog genocida'. Zaključili su da Srbima u Hrvatskoj još od vremena nezavisne ustaške države (1941-1945) nije pretila tolika opasnost." U: S. Biserko, nav.djelo. str. 144

Prema Campbellu nacionalni program srpskih intelektualaca za proširenje teritorijalne granice Srbije je "bio najeksplicitnije izražen 1986. godine Memorandumom Srpske akademije nauke i umjetnosti, koji je tvrdio da su Srbi bili najvviše potlačen narod u Jugoslaviji i da zato moraju svi živjeti zajedno u jednoj Velikoj Srbiji ili nestati. Memorandum je definisao Muslimane kao strane, primitivne, ratoborne barbare, koji traže da unište sve Srbe i formiraju islamsku državu u srcu Evrope.....". K.J. Campbell, GENOCIDE AND THE GLOBAL VILLAGE, Palgrave New York, 2001, str. 56-7.

⁷⁵ Rule 89(F) statement Borisav Jović, tačka 28. u knjizi Kjell Arild Nilsen, MILOŠEVIĆ U RATU I U HAAGU - DOKUMENTACIJA -, Institut za istraživanje zločina protivčovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2013., str. 75.,

⁷⁶ SRBI MORAJU ŽIVETI, Srpska reč, 24. maj, 1993., str. 47-48.

da će „svi Srbi živjeti u jednoj državi“, da je zapadna granica Srbije zacrtana na liniji Karlobag-Karlovac-Vitrovitica; da je „sve srpsko gdje postoji i jedan srpski grob“ i „gdje god Srbin nogom stane- Srbija postane“ i slično.⁷⁷

U cilju realizacije sna velike etnički čiste države do Kupe i Drave u kojoj bi “svi Srbi bili u jednoj državi” posebna pažnja posvećena je afirmisanju nacionalističke politike među Srbima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Uporno je vođena kampanja da se njihova prava, pa i njihov opstanak, mogu osigurati samo u jedinstvenoj državi srpskog naroda. Borba za jedinstvenu srpsku državu proglašena je njihovim najvažnijim zadatkom. Ako se taj cilj ne bi mogao postići na miran način, trebalo ga je ostvariti silom. Tvrđilo se da nikakve žrtve nisu velike za ostvarenje tog cilja te da je prilika da se “sad ili nikad” on realizuje.⁷⁸

Dakle, svi četnički programski dokumenti otvoreno ističu istrebljenje Bošnjaka: “fizičkom likvidacijom, protjerivanjem, odnosno prisilnim raseljavanjem iz njihove domovine, i nasilnim prevođenjem u pravoslavlje. Zbog toga su Bošnjaci žrtve više genocida u XIX i XX vijeku od strane srpske genocidne politike.”⁷⁹ Ali, oni nisu znali da se na nesreći jednog naroda, ne može graditi svoja sreća!

⁷⁷ Čekić Smail, UZROCI, CILJEVI..., str. 12-13.

⁷⁸ Žarković V., nav. dj., str. 232; S. Čekić, AGRESIJA ..., str. 188. Čitave grupe srpskih akademika (“... grupa takozvanih ‘besmrtnika’ ...”) godinama su okapavale “nad mapama Bosne, pokušavajući da otkriju makar i kozju stazu kojom bi se od Beograda do Karlovca moglo propešačiti a da se prolazi isključivo kroz srpska sela i gradove!” (I. Stambolić, nav. dj., str. 125-126).

⁷⁹ Čekić, Smail, UZROCI, CILJEVI..., str. 24.

4.4. ODRŽAVANJE REFERENDUMA

Uvod u rat u Bosni i Hercegovini je bilo protivljenje i otpor rukovodstva Srpske demokratske stranke u Bosni i Hercegovini za neovisnost i samostalnost Bosne i Hercegovine. Ta samostalnost i neovisnost Bosne i Hercegovine je, ustvari, bila prepreka konceptu stvaranja Velike Srbije od strane Miloševića, koju su zdušno podržavali bosanski Srbi.

Bespredmetno je pitanje: kada je započela veliko-srpska agresija na Bosnu i Hercegovinu, a još manje konstatacija da je agresija započela tek onog dana (6.april 1992.godine), kada je ova država priznata od strane međunarodne zajednice.⁸⁰

Zapravo, uzroci genocida su mnogo dublji, pokrenuti su mnogo prije nego što je Bosna i Hercegovina proglasila nezavisnost i tragovi mu se mogu pratiti najmanje do antiislamske kampanje u Srbiji u osamdesetim godinama. Predsjednik bosanskih Srba, Radovan Karadžić iznio je otvoreno – prije nego što je Bosna i Hercegovina održala svoj referendum o nezavisnosti da je njegov cilj uspostavljanje velike Srbije. U jednom intervjuu, objavljenom u januaru 1992, nakon što je bio upitan šta je srpska strategija, Karadžić je izjavio: "*Nema više povlačenja. Borićemo se*". Nakon pitanja: "*Koliko će daleko ići?*", odgovorio je "*(Borićemo se) dok ne postignemo Karađorđev cilj – ujedinjenje svih Srba i dok ne dovršimo borbu*".⁸¹ On je takođe, u januaru 1992. godine rekao: "*Nema povratka na jedinstvenu BiH. Došlo je vrijeme da se srpski narod organizuje kao cjelina, ne gledajući na administrativne (postojeće) granice*".⁸² Karadžić je često ponavljao da "*srpska država nema nikakve potrebe da u svojim granicama drži svoje neprijatelje. Srpska država treba biti dom srpske nacije*".⁸³

U veoma složenoj političkoj situaciji 25. januara 1992. godine zakazano je održavanje Parlamenta Bosne i Hercegovine. Na dvodnevnom zasjedanju donesena je odluka o raspisivanju referenduma građana Bosne i Hercegovine. Odluka je usvojena bez prisustva srpskih parlamentaraca da se referendum građana Bosne i Hercegovine održi 29. februara i 1.marta 1992. godine.⁸⁴ Pitanje koje je tom prilikom koncipirano i prihvaćeno od strane prisutnih delegata glasilo je: ***'Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive'***⁸⁵

Nakon proglašenja odluke o zakazivanju referenduma Srpska demokratska stranka je otvoreno zaprijatila ratom protiv Muslimana i Hrvata i krenula u bojkotovanje održavanja

⁸⁰ Beridan Izet, nav.djela, str. 171.

⁸¹ Aleksijević Predrag, POLITIKA KAO PORODIČNA SUDBINA, Ilustrovana Politika, 20. jan, 1992. godine, str. 3. Karađorđe je bio jedan od dvojice glavnih srpskih vođa u prvoj srpskoj pobuni protiv Osmanskog carstva, i predak istoimene dinastije u čije ime je Miloševićev ratni četnički pokret nastojao da stvori Veliku Srbiju.

⁸² SPOR OKO "AKO", Vreme, 13. jan. , 1992. godine, str. 17.

⁸³ Govor koji je prenio TANJUG Domestic Service, Beograd, 19. juli, 1993, u FBIS-EEU-93-138, 21. juli, 1993, str. 41.

⁸⁴ Imamović Mustafa, HISTORIJA DRŽAVE I PRAVA BOSNE I HERCEGOVINE, Sarajevo 1999.god., str. 440-441.,

⁸⁵ Malcom Noel, nav.djela, str. 304.

referenduma. Širom Bosne i Hercegovine izbijali su razni incidenti od strane pripadnika Srpske demokratske stranke, JNA i raznih dobrovoljačkih jedinica iz Srbije i Crne Gore, koji su ne samo verbalno, nego i fizički pa i oružjem ometali pripreme za održavanje referenduma.

Referendum se odvijao pod nadzorom evropskih posmatrača koji su pratili regularnost njegovog održavanja.

Što se tiče srpskog rukovodstva ono je i dalje neprekidno radilo na bojkotovanju referenduma. Posebno su iskoristili u propagandne svrhe događaj koji se desio 01.03.1992. godine kada su dva NN lica muslimanske nacionalnosti u Sarajevu, isprovocirani pucnjavom od strane srpskih svatova, uzvratili pucanjem u svatove i tom prilikom ubili jednog svata.⁸⁶

Karadžić je preko noći sa naoružanim članovima svoje stranke blokirao Sarajevo.⁸⁷ Zaustavljen je gradski saobraćaj, blokirana aerodrom, željeznički saobraćaj u time zaustavljeno snabdijevanje stanovništva Sarajeva osnovnim životnim namirnicama. Formirao je svoj krizni štab i uputio ultimatum Vladi i Predsjedništvu u kome, između ostalog, navodi da se prekine sa ubijanjem i progonom Srba u Bosni i Hercegovini.

Međutim, ultimatum je imao za cilj da se spriječi dalje održavanje referenduma i njegov konačan ishod.

I pored opstrukcije Srpske demokratske stranke referendum je uspio i rezultati glasanja su objavljeni 3. marta 1992. godine. Za nezavisnost i samostalnost Republike Bosne i Hercegovine glasalo je 63% biračkog tijela muslimanskog i hrvatskog naroda. Bojkot srpske strane nije umanjio zvanično priznavanje rezultata referenduma koji je bio uslov za proglašenje nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine.

Arbitražna komisija Evropske zajednice, odnosno Evropa, je prihvatila objavljene rezultate referenduma za nezavisnost i samostalnost Republike Bosne i Hercegovine, iako nije u potpunosti izražena volja sva tri naroda koji žive na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine.⁸⁸

Dakle, 6. april 1992. godine je presudan datum za Bosnu i Hercegovinu. Naime, tog dana je došlo do priznavanja Bosne i Hercegovine kao države u svojim postojećim granicama. Bosna i Hercegovina je 7. aprila priznata od Sjedinjenih Američkih Država, što je bilo od posebnog političkog značaja. Datum 6. april se tumači kao zvaničan početak agresije na teritoriju Bosne i Hercegovine, mada su zlodjela nad nesrpskim stanovništvom činjena i ranije. Ovaj događaj od strane Srbije i njenog rukovodstva je okarakterisan kao povod za izdvajanje Bosne i Hercegovine iz Jugoslavije.⁸⁹

⁸⁶ Malcom Noel, nav.djela, str. 305.,

⁸⁷ Silber Laura-Allan Little, nav.djela, str. 203-204.,

⁸⁸ Tindemans Leo, predsjednik Međunarodne komisije za Balkan, NEDOVRŠENI MIR, Zagreb-Sarajevo, 1997, str. 39-40

⁸⁹ Jović Borisav, POSLJEDNJI DANI SFRJ, Prizma - Kragujevac, 1995., str. 424.

5. RELIGIJA KAO JEDAN OD UZROKA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

Ovaj dio rada istražuje vjerske dimenzije genocida. Žižna tačka je nacionalna mitologija koja slavenske muslimane portretira kao ubojice Krista i izdajnike svoje rase. Najveći fokus ćemo staviti na ulogu Srpske pravoslavne crkve (SPC) u pripremi genocida nad Bošnjacima 1992.-1995. godine., a osnovni historijski cilj je formiranje etnički čiste države – Velike Srbije, u kojoj će samo i jedino živjeti Srbi – odnosno pripadnici pravoslavne vjere .

U samoj osnovi velikosrpske ideologije, politike i prakse postoji patološka mržnja prema svemu što nije srpsko i pravoslavno. Mržnja prema muslimanima i islamu izrazito je prisutna i u srpskoj historiografiji, književnosti i politici. Tom genocidnom ideologijom, politikom i praksom motivirano je biološko i duhovno istrebljenje i uništenje muslimana, a posebno Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, naročito u XX stoljeću. Dakle, radi se o genocidnoj ideologiji, ekspanzionističkoj politici i praksi pravoslavnog religijskog nacionalizma Srpske pravoslavne crkve, te je upravo ona jedna od glavnih idejnih tvoraca teze o "Velikoj Srbiji", direktno pomažući režim Slobodana Miloševića koji je smatran srpskim herojem.

Krajem osamdesetih godina prošlog vijeka, srbijanska vlada, nacionalisti, mediji i Srpska pravoslavna crkva su svi zajedno postali otvoreno neprijateljski raspoloženi prema islamu, a incidenti protiv muslimana su dramatično rasli. Umjesto da osude takve trendove, srpski su orijentalisti išli za tim da ih podupiru i opravdavaju, a i sami su često nudili daljnje pobude antimuslimanstva.

Srpska pravoslavna crkva je postala sluga vjerskim nacionalističkim militantima, podržavajući ekstremiste koji planiraju izvršenje genocida na području Bosne i Hercegovine, davajući im obrednu i simboličku podršku programima koji imaju za cilj uništenje svega onoga što stoji na putu izvršenja Velike Srbije. To potvrđuje sljedeći citat srpskog kriminalca i ratnog zločinca Željka Ražnatović, poznatijeg po nadimku Arkan: "Mi se borimo za našu veru, za Srpsku pravoslavnu crkvu."⁹⁰ Svi Srpski velikodržavni projekti su bili osvajački i antimuslimanski, a cilj im je bio borba za zemlju i istrebljenje muslimana. Gdje je Srpska pravoslavna crkva odigrala značajnu ulogu u pružanju legaliteta velikosrpskoj ideologiji.

Srpska pravoslavna crkva imala je direktan uticaj na formiranje ideje Velike Srbije.⁹¹ Bećirević je napisala: "Mit koji je kreirala srpska crkva nastavio se razvijati u usmenoj tradiciji srpskih seljaka. Kosovo se tako nastanilo u kolektivnu nacionalnu svijest srpskog naroda/.../"⁹². Šarić

⁹⁰ Sells, nav.djela, str. 112.

⁹¹ Najcijelishodnije pojašnjenje ideje i projekta "Velika Srbija" daje Pavić: "Velika Srbija je prije svega politička ideja, koja se osmišljava tek teritorijalizacijom, tj. povećanjem državnog i etničkog prostora, kako emigracijom tako i političkom dominacijom nad drugima. Stoga očito nastaju problemi sa susjedima, pri čemu je geopolitička naglašena; problemi se ne nastoje riješiti na povijesnoj razini, tj. suživotom i ravnopravnošću, nego teritorijalizacijom: zauzimanjem tuđih prostora, cepanjem i potiskivanjem tuđih etnikuma, promenom geopolitičke karte Balkana." R. Pavić, "VELIKA SRBIJA OD 1844. DO 1990./91. godine" u djelu B. Čović, IZVORI VELIKOSRPSKE AGRESIJE, August Cesarec, Zagreb 1991., str. 153.

⁹² Bećirević Edina, NA DRINI GENOCID, Buybook, 2009, str. 57.,

je rekao da je SPC "borbu protiv 'Turaka' (muslimana) tretirala i propagirala kao jednu tradiciju i, čak, vjersku obavezu", gdje su muslimani "predstavljani kao zlo, štetni ili prijetnja, te pozivala Srbe da im se zajednički usprotive ili da ih uklone"⁹³. SPC je odigrala ključnu ulogu razvijanja mitološke svijesti u srpskom narodu i kvalificiranju muslimana neprijateljima i "zlom", međutim to ne predstavlja krajnji domet i ključni doprinos SPC u projektovanju "Velike Srbije".

Saltaga je kazao: "Srpski projicirani geopolitički prostor intencionalno je sadržan u titularniku prvih srpskih patrijarha koji glasi: 'Srpski patrijarh svijet srbskih zemalja; Mačedonije, Srbije, Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Slovenije...'"⁹⁴. Prema Anzuloviću "od momenta uspostavljanja autofekalne SPC dolazi do jačanja srpskog imperijalizma"⁹⁵. Prethodni stavovi su ukazali na drugi ključni doprinos SPC velikosrpskom projektu. Ovaj doprinos se ogleda u političkoj naravi titularnika prvih srpskih patrijarha, iz vremena osmanlijske vladavine, jer je isti poslužio kao osnova za definisanje srpskog geopolitičkog interesnog prostora. Ali ovaj doprinos ne treba ograničavati na puko nabranje zemalja u kojima je živjelo manjinsko ili većinsko srpsko stanovništvo. Jabukić je kazao: "Vanvremenog svetosavskog pravoslavlja – varijanta velimirovičko-justinska. Kultno svetosavlje nije ništa drugo do srpsko velikodržavlje pod odezdom, skiptrom, mitrom i oreolom prvog srpskog mitropolita Rastka Save Nemanjića."⁹⁶ Sudetić je rekao: "Uz podršku pravoslavne Rusije, SPC je do kraja 18. veka postala glavni oslonac rađajuće srpske nacije. Crkva je, takođe, više postala nacionalistička nego verska organizacija."⁹⁷. Prema Anzuloviću "sveti Sava je bio aktivno involviran u državne poslove"⁹⁸. Upliv SPC u državne poslove nije uopće površan, već se naprotiv radi o jakom uticaju na kreiranje državne politike Srbije, sa tradicijom koja traje još od Nemanjićeva doba. Utjecaj SPC nije ograničen samo na kreiranje ideološke osnove velikosrpskog projekta mitološkim interpretacijama, već se pojavljuje jaka sjedinjenost crkve i države u određenim historijskim periodima i dubokom inkliniranošću crkve u državne poslove. Na kraju, prvo determinisanje ekspanzionističkih težnji Srbije upravo se pronalazi u zvaničnom dokumentu SPC – titularu prvih srpskih patrijarha.

Dakle, SPC se u svemu poistovjetila sa državom, odnosno sa hegemonističkom politikom. S tim u vezi, Šarkinović u svojoj knjizi kaže: " Pa i sam njen naziv Srpska pravoslavna crkva pokazuje da joj je nacionalna pripadnost na prvom mjestu. Stavljajući se u službu politike, crkva će dijeliti sudbinu države. Na primjeru Srpske pravoslavne crkve to je više nego očito. Raspadom Kraljevine Jugoslavije, završetkom drugog svjetskog rata i četrdesetogodišnjom "komunističkom vladavinom", ona će biti odvojena od države, a time i marginalizovana. No, već devedesetih godina, raspadom jugoslovenske zajednice, čiji je najveći uzročnik bio velikosrpski nacionalizam, crkva se u punoj snazi vraća na političku scenu."⁹⁹

Prema Sellsu "u kasnim 1980-im, Srpska pravoslavna crkva saradivala je sa akademcima i književnicima na prikazivanju muslimana Kristovima ubicama i izdajicama rase"¹⁰⁰. Uloga

⁹³ Šarić Sabahudin, nav.djela, str. 101.,

⁹⁴ Saltaga Fuad, BOSNA I BOŠNJACI U SRBSKOJ NACIONALNOJ IDEOLOGIJI, SALFU - Sarajevo , 1997, str. 9.,

⁹⁵ Anzulović Branimir, NEBESKA SRBIJA: OD MITA DO GENOCIDA (Heavenly Serbia: from Myth to Genocide), New York University Press, New York – London, 1999, str. 21.,

⁹⁶ Jabukić G., VIZANTIJSKO-SVETOSAVSKI VARVARIN AMFILOHIJE, Crnogorski književni list, broj 64, godine 2001.

⁹⁷ Sudetić Čak (Chuck), KRV I OSVETA, Samizdat B92, 2003., str. 57.,

⁹⁸ Anzulović, nav.djela., str. 23.

⁹⁹ Šarkinović Hamdija, nav.djela, str. 439.

¹⁰⁰ Sells, nav.djela, str. 79.,

SPC nije bila ograničena na utemeljenje dehumanizacije Bošnjaka, već je uzela i aktivno učešće u dehumaniziranju Bošnjaka u novijem dobu. Analizirajući historiju genocida nad Bošnjacima na primjeru genocida s početka XVIII stoljeća ("istraga poturica") uočava se da je SPC odigrala jednu od ključnih uloga kada je u pitanju ideološko motivisanje i podsticanje genocida. Prema Sellsu: "U povratku iz pokolja, srpski ratnici primali su pričest, bez odlaska na ispovijed, koja je obavezna poslije akta krvne osvete/.../. Na ovaj način SPC je izuzela 'eksterminaciju poturica' izvan krvne osvete. U eksterminaciji poturica, ubice koje su pokrstile poturice u krvi su učinili vrijednu pričest, primajući puno oprostnje za njihove grijeh" ¹⁰¹. Aleksov je napisao: "Istrebljivanje 'lažljivih i nevernih poturica' u narodnoj svesti dobija značaj ritualnog, epskog očišćenja, katarze nacije i masakr dobija versku apotezu, koliko god ubistvo bilo suprotno osnovnom učenju crkve/.../." ¹⁰² Blagosiljanjem zločina SPC je direktno uticala na dehumaniziranje Bošnjaka. Kao što je izloženo u uzrocima genocida počinitelji se uvijek prilagođavaju stavovima autoriteta, pa su tako i ovom slučaju pravoslavni vjernici uvažavali stavove crkve – institucije – koja se smatrala vrhovnim autoritetom, što je na kraju rezultiralo isključivanjem Bošnjaka iz domena razumnih ljudskih bića. Ovakvim svojim pristupom SPC je uz potpomaganje genocida, istovremeno stvarala podlogu za njegovo negiranje, jer *ubistvo "izdajnika vjere" ne smatra se prijestupom niti zahtijeva oprost*, čak šta više smatralo se "svetim djelom". Kada se ova ideologija prihvati od širih narodnih masa pojavljuju se voljni izvršiooci čija je unutrašnja svijest vođena mišljenjem da su sva sredstva dozvoljena radi ostvarivanja nacionalnih ciljeva.

Na vanrednom zasjedanju Svetog arhijerejskog sabora u januaru 1991. odlučeno je da se bez Crkve ne mogu donositi nikakve političke odluke koje se tiču Srba: "Ničije pogodbe sa nosiocima vlasti u Srbiji koja nema mandat da istupa u ime čitavog srpstva ili sa organima jugoslovenske federacije i komandujućim strukturama jugoslovenske vojske ne obavezuju srpski narod kao cjelinu bez njegove saglasnosti i bez blagoslova duhovne matere, Pravoslavne srpske crkve." ¹⁰³

Nošenje mošti kneza Lazara po Bosni, vađenje posmrtnih ostataka pobijenih u Drugom svjetskom ratu iz grobnica u Žitomislcima, Pribilovcima, Ljubinju, Trebinju, Kupresu, Vlasenici i drugim mjestima, praćeno govorima i izvještajima sa detaljnim opisima načina na koji su žrtve ubijene, i konstatacijama da se u Bosni i Hercegovini ponovo širi atmosfera ustaštva, dopunjavajući navodnu sliku o "ugroženosti" Srba i opasnostima koje im ponovo prijete. Očito je da se radi o sračunatim potezima vrhova crkve i srpske politike u cilju radikalizacije srpskog javnog mnijenja, kao pripreme za događaje koji će uslijediti. Profesor dr. Omer Ibrahimagić s pravom konstatuje: "Ima elemenata da se ustvrdi da je SPC u protekla dva stoljeća bila duhovni kvasac koji je podsticao narastanje mržnje prema nesrpskim narodima, bez čega ovako široko ukorijenjeno zlo u srpskom narodu prema drugim narodima ne bi bilo moguće" ¹⁰⁴.

O ugroženosti Srba u Bosni i Hercegovini sve se više piše i u crkvenoj štampi. Sveštenik Dragomir Ubiparipović iz Sarajeva, u listu "Glas crkve", objavljuje članak "Kulturni i vjerski

¹⁰¹ Isto, str. 43.,

¹⁰² Aleksov Bojan, POTURICA GORI OD TURČINA: SRPSKI ISTORIČARI O VERSKIM PREOBRAĆANJIMA, Institut za istoriju, Sarajevo, 2003., str. 231.

¹⁰³ Duhovni krov "Velike Srbije", Saopćenje arhijerejskog sabora SPC, Glasnik SPC, januar 1992.

¹⁰⁴ Ibrahimagić Omer, nav. djela, str. 205.

genocid nad pravoslavnim Srbima Sarajeva".¹⁰⁵ U članku ističe da je genocid očigledan i da se manifestuje kroz forsiranje zaštite kulturnih spomenika "naših vekovnih porobljivača, Turaka, koji su punih pet vekova unazađivali visoke domete hrišćanske kulture Balkana", zapuštenost srpskih grobalja, crkava i muzeja, izostavljanje srpskih spomenika iz turističke ponude, zbog forsiranja objekata iz turske prošlosti. On takođe navodi da list "Oslobođenje" uskraćuje objavljivanje smrtovnica na ćirilici i da izbacuje riječi opelo i parastos iz sadržaja smrtovnica.

Sam naslov članka daje konstataciju da se vrši, ništa manje, nego kulturni i vjerski genocid, i to nad pravoslavnim Srbima. Bošnjaci su za njega Turci, porobljivači oni koji su pet vijekova unazađivali Srbe i njihovu kulturu.

U istom broju "Glas crkve" Vuk Drašković piše da je ujedinjenje Jugoslavije 1918. godine predstavljalo ulazak Srba u ropstvo, da je jedan srpski naraštaj pokošen da bi bila stvorena, a drugi zato što je stvorena i da bi bila obnovljena. On takođe ističe da je tada spriječeno spajanje Bosne i Hercegovine sa Srbijom, da je trpljenju došao kraj, da Srbi hoće slobodu i da se on zalaže za temeljno preuređenje zemlje i rušenje svih "suvišnih i neistorijskih pregrada".

Poruka čitaocima je više nego jasna. Jugoslavija je tamnica srpskog naroda, za njeno stvaranje i očuvanje su stradali samo Srbi, Jugoslavija je odvojila Bosnu od Srbije. Srbi više neće da trpe, hoće slobodu i preuređenje Jugoslavije, odnosno stvaranje države u kojoj će živjeti svi Srbi bez nehistorijskih granica. Ovo je javno i otvoreno zagovaranje velike Srbije, četiri godine prije početka rata u Bosni i Hercegovini.

U provođenju priprema za genocid različiti subjekti su dobijali specifične zadatke. Unutar više neophodnih preduslova koje je trebalo osigurati ili ispuniti da bi genocid bio provodljiv, svojom krucijalnošću izdvajalo se pružanje intelektualnog opravdanja za izvršenje genocida. Intelektualno opravdanje za izvršenje genocida je neophodno da bi se dehumanizacija mogla provesti, odnosno da bi se osigurala podrška i učesće u izvršenju genocida. Na tom zadatku predano su radili mnogi srpski intelektualci, vjerske, kulturne i naučne ustanove, međutim, po svojoj aktivnosti i utjecaju izdvajali su se srpski orijentalisti. Duraković tvrdi "da su srpski orijentalisti ti koji su izgradili ideološku platformu genocid nad Bošnjacima"¹⁰⁶ Cigar je kazao: "Mnogo prije stvarnog raspada Jugoslavije, orijentalisti su započeli oblikovanje stereotipnog imidža o Muslimanima kao stranom, tuđem, inferiornom i prijetećem faktoru i pomogli su kreiranju uslova virtualne paranoje među Srbima, zagovaranjem grube politike prema Muslimanima."¹⁰⁷ S druge strane Bruneteau je ustvrdio: "Slika stvorena tijekom osamdesetih i devedesetih godina većinom je djelo orijentalista kojima su se srpske vlasti služile za tumačenje i opravdavanje svoje politike. Ona se gradila na trima argumentima: musliman je 'stranac' čiji način života nije u skladu sa europskom civilizacijom, i koji je osim toga sklon totalitarizmu; on je ostatak prošlosti po svom fundamentalizmu i svom odnosu prema ženi; napokon, on je izdajnik zato što je zapravo Srbin koji je izdao svoju vjeru. Implicitan zaključak ovog orijentalnog diskursa je da 'Turčin' predstavlja neposrednu i smrtnu opasnost"¹⁰⁸. U smislu

¹⁰⁵ Glas crkve, broj 4, Beograd, oktobar 1988., <http://www.e-novine.com/feljton/32506-Duhovni-krov-Velike-Srbije.html> pristup 16.04.2019.,

¹⁰⁶ Duraković Esad, SRPSKI ORIJENTALISTI GRADILI SU IDEOLOŠKU PLATFORMU ZA NAPAD NA BOSNU I HERCEGOVINU, Novi Horizonti, br. 53, intervju obavio Selman Šehanović, <http://www.iltizam.org/tekstovi/read/2335> pristup 25.04.2019.

¹⁰⁷ Cigar Norman, ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA..., str. 23.,

¹⁰⁸ Bruneteau Bernard, STOLJEĆE GENOCIDA, Politička kultura, Zagreb, 2005, str. 134.,

prethodno iznesenog može se reći da je intelektualni angažman na dehumaniziranju Bošnjaka doživio svoju masovnost mnogo prije otpočinjanja implementacije genocidnog projekta, što je bilo sinhronizovano sa drugim aktivnostima na oživotvorenju velikosrpskog projekta. Predvodničku ulogu u dehumaniziranju Bošnjaka imali su srpski orijentalisti. Osnova orijentalističkih krivotvorenja ogledala se u portretovanju Bošnjaka kao ostatka prošlosti: "znatno drugačiji od Srba, neprilagodljivi evropskoj kulturi, izdajnici vjere pradjedovske" i dr., iz čega se u konačnosti deduciralo da Bošnjaci "predstavljaju" smrtnu opasnost za srpski narod.

Pored utvrđivanja mjesta i uloge srpskih orijentalista u oživotvorenju velikosrpskog projekta na kraju prošlog stoljeća, potrebno je predstaviti **korijene** kontradiktornog učenja o orijentalizmu. Prema Sellsu ovi korijeni sežu od perioda evropskog kolonijalizma, kada su zapadni intelektualci razvili učenje o potrebi civilizovanja "barbarskih" zemalja pri čemu su muslimani predstavljeni, portretirani kao misteriozni i seksualno opsjednuti¹⁰⁹. Takvi orijentalistički stereotipi u potpunosti su preuzeti od strane srpskih orijentalista i hrvatskih nacionalista. Bećirević je za orijentalizam kazala: "Mitologija koja je muslimane tretirala kao 'druge', identificirala ih sa Turcima i dala im status 'izdajnika srpskog naroda', uklopila se u osnove zapadnog orijentalizma koji je postao okvir da se islam i sve što je u vezi sa islamom tretira s neprijateljstvom zbog kojeg je vrijedno tolerisati, ali i ohrabriti genocid"¹¹⁰. Aleksov je kazao: "U ovom savremenom ili oživljenom antimuslimanstvu prevladaju pozajmljeni, najčešće rasistički 'orijentalistički' modeli i predstave stvorene na Zapadu."¹¹¹

Srpski orijentalisti nisu ograničili svoje djelovanje na teritorij bivše Jugoslavije. Cigar je kazao: "Prema ovim orijentalistima, muslimanska prijetnja, kako je spomenuto, ide daleko preko granica Srbije, te su oni smatrali, također, svojom misijom da upozore uljuljkani Zapad/.../ kako bi uvjerali strano javno mnijenje u opravdanost srpske politike/.../"¹¹². Svakako su nezaobilazni stavovi Dobrice Ćosića: "Ako slušate njihove intelektualce i militantne političare, brzo ćete se uveriti da duh đihada prožima muslimansku politiku na jugoslovenskom tlu"¹¹³. Tanasković gotovo da dijeli iste stavove sa Ćosićem kada je napisao: "Iako je, pogotovo među savremenim muslimanskim intelektualcima, bilo govora o 'islamskom humanizmu', valja reći da pojam humanizma ne pripada tradicionalnom islamskom nasleđu, ni terminološki a ni sadržinski/.../"¹¹⁴. Vidljivo je da su ideolozi genocida nad Bošnjacima planski djelovali prema međunarodnoj javnosti radi demonizacije i dehumanizacije Bošnjaka, a sve sa ciljem pridobivanja međunarodne naklonjenosti za nastupajući genocidni projekt.

Srpski orijentalisti su doprinijeli intenziviranju neprijateljstva prema Bošnjacima svojim stavovima o islamu i muslimanima i izmišljenoj *islamskoj prijetnji*, i ono što je najbitnije učinili su genocid prihvatljivim riješenjem. Ključan njihov doprinos ogledao se u tome što su kao autoriteti u području orijentalizma pružili intelektualnu armaturu kako bi se srpska nacionalistička ideologija mogla primijeniti na Bošnjacima. Jer većina mijenja svoje mišljenje sugestijom i racionalnim prihvaćanjem razloga prezentovanih od vlastitih autoriteta. Stoga se može reći da se ključni doprinos srpskih orijentalista ogledao u pružanju intelektualnog opravdanja za antibošnjačke akte, posuđivanjem svog sumnjivog intelektualnog kredibiliteta

¹⁰⁹ Sells, nav. djela, str. 119.,

¹¹⁰ Bećirević, nav. djela, str. 61.,

¹¹¹ Aleksov, nav. djela, str. 252.,

¹¹² Cigar, ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA..., str. 49.,

¹¹³ Ćosić, nav. djela, str. 183.

¹¹⁴ Tanasković Darko, ISLAM I MI, Partenon, 2006, str., 262.,

srpskom projektu, a što se ogledalo u njihovom ogromnom utjecaju na narodne mase, nastupajući sa pozicije naučnih autoriteta sa kojima se narod uvijek racionalizuje. Oni su osigurali da se genocidni akti učine prihvatljivim i opravdanim od strane srpskog društva i time stvorili prijeko potrebnu podršku genocidu. Podrška je osigurana u zemlji i u inostranstvu. U inostranstvu su se koristili prisutnošću srednjovjekovne orijentalističke predrasude o muslimanima kao stranom i agresivnom elementu, nespojivom sa evropskom kulturom i tradicijom koja počiva na kršćanstvu.

Srpska pravoslavna crkva je i u pripremi genocida nad Bošnjacima počinjenog 1992-1995. igrala veoma aktivnu ulogu.¹¹⁵ Ona je ostvarila veoma velik utjecaj na provođenju završnih priprema za izvršenje genocida, odnosno na provođenju dehumanizacije, sa posebnim težištem na homogeniziranju i indoktriniranju srpskog naroda. Prof. dr. Smail Čekić je utvrdio sljedeće: "Krajem 1988. i početkom 1989. mošti kneza Lazara nošene su po svim krajevima Jugoslavije gdje su živjeli Srbi, što je u krajnjem predstavljalo 'povratak' pravoslavlju. Održana su bezbrojna opjela kraj jama, iz kojih su speološke ekipe vadile kosti 'srpskih' žrtava. /.../. Bio je to sračunat potez vrhova te crkve i srpskih vlasti u cilju radikalizacije srpskog javnog mijenja radi izvođenja agresije na Bosnu i Hercegovinu" (Čekić, 1994:32; Čekić, 2004:186).

SPC je dala jedan od ključnih doprinosa u homogeniziranju narodnih masa, kako za izvršenje tako i za podršku genocidu, jer su se ovim činom mobilizirali izvršioc i *ubjeđivali* neutralni da Srbima prijete smrtna opasnost, te da je eksterminiranje drugih sa "vjekovnih srpskih" ognjišta opravdan akt osvete, a sve to nije bilo moguće bez oživljavanja kosovske mitologije. Nakon bezbrojnih opijela i nošenja mošti kneza Lazara kosovska mitologija je postala opsesija većine i emocije su podignute do nivoa koji je omogućavao primjenu genocidnog projekta.

Dakle, nasilje koje je planirano u Bosni i Hercegovini na kraju 20 stoljeća je i vjerski genocid u nekoliko vidova: " narod koji je uništavan odabran je na osnovu svog vjerskog identiteta; oni koji su vršili ubijanje djelovali su uz blagoslov i potporu kršćanskih crkvenih lidera; samo nasilje bilo je utemeljeno u vjerskoj mitologiji koja je karakterizirala ciljane ljude kao izdajnike rase, a njihovo istrebljenje kao sveti čin; a počinitelje nasilja štitila je politika koji su smislili političari Zapadnog svijeta kojim u civilizacijskom pogledu dominira kršćanstvo."¹¹⁶ Bez obzira koliki je bio nivo religioznosti ili njihove svijesti, Muslimani bi i dalje bili cilj napada, jednostavno zbog toga što su stajali na putu ostvarenja srpskih nacionalnih interesa.

Međutim, u idućem poglavlju ćemo vidjeti da genocid nad Bošnjacima nije bio samo zasnovan po gore navedenim faktorima, već se provodio i na ekonomsko-materijalnim osnovama, počevši od poistovjećivanja zemljo-radničkog stanovništva sa Turcima uz proglašavanje: "Muslimani su jednostavno proglašavani i nazivani antidržavnim, anacionalnim

¹¹⁵ Perović je izjavila: "U ovom ratu je SPC je igrala značajnu ulogu. Izašla je iz okvira svoje misije. Ona je tu na gubitku. To je institucija koja treba da traje, a kratkoročno je radila identifikujući se sa državom, učestvujući direktno u politici. To ne začuđuje, jer je Crkva institucija istorijski vrlo vezana za srpsku državu." L. Petrović, "NEMA SUMNJE: U BOSNI JE IZVRŠEN GENOCID", BH Dani br. 277, 3. oktobar 2002. godine,

Tomanić je kazao da su "episkopi SPC ulagali velike napore da ubede srpski narod u ispravnost i opravdanost borbe koja se vodila u Bosni" Nav.djelo, str. 110.

¹¹⁶ Sells, nav.djela., str. 186-187.

i sličnim izrazima prijeteći im svakodnevno "Idite u Aziju!", "Selite u Aziju!", "Turci u Aziju!" i slično."

6. EKONOMSKO – MATERIJALNI UZROCI GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

Genocidni program stvaranja Velike Srbije koji je dugo vremena pripreman, pored ostalog, imao je namjeru uništenja i ekonomskog bića države Bosne i Hercegovine kao osnove na kojoj se gradi svaki drugi vid državotvornosti. Ekspanzionistički osvajački projekt po imenu Memorandum Srpske akademije nauka i umjetnosti je, pored genocidnog i fašistoidnog, imao i ekonomski motiv za agresiju na Bosnu i Hercegovinu. Što potvrđuju sljedeće činjenice:

- a) Svaki osvajački rat, po definiciji, za primarni dugoročni cilj ima zauzimanje tuđih prostora, kao nezamjenjivog materijalno sirovinskog faktora razvoja;
- b) Nasilno osvajanje tuđih prostora predstavlja najkraći put namicanja bogatstva pripadnicima vlastitog (agresorskog) naroda, zbog čega se kreće u agresiju i primjenjuje jedan od najučinkovitijih metoda podizanja agresivnog morala;
- c) Pljačkom ljudskim radom stvorenih dobara i zaposjedanjem prirodnih resursa kojima se vrlo brzo i racionalno ojačava logistika agresorskih snaga, na jednoj strani, i slabi odbrambena moć žrtve agresije, na drugoj strani;
- d) Uništavanje i/ili onesposobljavanje ekonomskih, posebno proizvodnih, potencijala kod žrtve agresije (čak bez ikakve sopstvene koristi) ostavlja dugoročne posljedice po stvarne izgledе žrtve agresije da sanira odbrambenu logistiku.¹¹⁷

Kada je riječ o srpsko-crnogorskoj pripremi agresije na Bosnu i Hercegovinu, uz pomoć JNA, onda se mora imati u vidu tadašnja ekonomska moć Bosne i Hercegovine koju su posebno poznavali kreatori ideje o agresiji. Oni su znali da tu moć, u najkraćem, sačinjavaju sljedeći razvojni faktori i kapaciteti:

1. Geostrateški položaj Bosne i Hercegovine na Balkanu koji, s ekonomske tačke gledišta, omogućava maksimalnu racionalizaciju transportnih i ukupnih reprodukcioniх troškova unutar užeg i šireg prometnog okruženja;
2. Bogata sirovinsko-energetska osnovica daje značajne potencijale za razvoj metalnog i nemetalnog kompleksa (željezna ruda, boksit, srebro, olovo, so, barit, ugalj, hidropotencijal...) u kojima svaka država pronalazi jedan od temeljnih faktora industrijskog i ukupnog materijalnog razvoja;
3. Izgrađeni proizvodni, infrastrukturni i uslužni kapaciteti u Bosni i Hercegovini, koji su bili natprosječno kvalitetniji u odnosu na stanje u ex-Jugoslaviji predstavljali su (između 120 i 150 mlrd USD) krupan ekonomski motiv za agresiju;
4. Šumsko bogatstvo, sa drvnom masom pogodnom za različite ekonomske namjene, značilo je snažan ekonomski motiv agresiji jer se može u najkraćem roku upotrijebiti za velike razvojne impulse i devizne efekte;

¹¹⁷ Bašić Meho, OSNOVE RATNE EKONOMIJE – S OSVRTOM NA RAT U BiH 1992-1995., str. 131-132.

5. Izgrađeni kapaciteti namjenske industrije¹¹⁸, izvozno orijentisane i sigurnosno gledano mogli su odlično (oko 30 mlrd USD) predstavljati realnu podlogu za snažno unapređenje agresorove ratne logistike, ali i za industrijski prosperitet i izvozni resurs;
6. Raspoloživi znanstveno-tehnološki i obrazovni kapaciteti u nekim grupacijama fundamentalnih istraživanja predstavljali su značajan ekonomski motiv agresije, jer se radi o sektorima sa naglašenim eksternim efektima u dugom roku.¹¹⁹

O ekonomskim uzrocima agresije na Bosnu i Hercegovinu aprila 1992. godine, potrebno je, pored iznesenog, imati na umu i činjenicu da njena teritorija pruža dobre šanse za razvoj agrara, posebno stočarstva u brdsko-planinskim rejonima, zatim proizvodnju žitarica u nizinskim dijelovima sjeverne i sjevernoistočne Bosne i za mediteranske kulture niske Hercegovine. I raspoloživi turistički potencijali bili su značajni i po obimu i po vrsti (zimsko-sportski objekti, kulturno-historijski i vjerski turizam, lov i ribolov, seoski turizam itd.)

U daljem tekstu posvetit ćemo se agrarnoj reformi u Bosni i Hercegovini koja je ostavila mnogostrane posljedice za Bosanske Muslimane. Kada govorimo o oduzimanju imovine građana, sa sigurnošću možemo reći da agrarna reforma zauzima veoma značajno mjesto i da je ostavila negativne posljedice po narod Bosne i Hercegovine. Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini dominiralo je čitavo jedno stoljeće u socijalno-ekonomskim, konfesionalno-nacionalnim, političkim, pa i međunarodno-političkim odnosima. Ono je naglašavano prvenstveno usljed dugog zadržavanja feudalnih odnosa, izrazite nejednakosti u raspodjeli zemlje, agrarne prenaseljenosti i niske produktivnosti.

Agrarna reforma je, iako sa civilizacijskog aspekta opravdana socijalna mjera u Bosni i Hercegovini, između dva svjetska rata doživjela jednu od svojih najvećih zloupotreba. Težište agrarne reforme sprovedeno je u još predparlamentarnom periodu. Na taj način država svojim mjerama ostavlja veliki dio ranijih zemljoposjednika na ivici egzistencije, oduzimajući im njihovu cjelokupnu imovinu. Ove državne mjere prouzrokovale su konstantno opadanje poljoprivredne proizvodnje, kao i obradivog zemljišta.

Stalni pratilac agrarnog problema u BiH bilo je nacionalno pitanje, koje je postajalo sve komplikovanije. S obzirom na činjenicu da se u Bosni i Hercegovini 1910. godine od ukupnog stanovništva 1 898 044 zemljoradnjom bavilo 1 668 587, ili 88%, to je agrarno pitanje imalo veliki značaj u privrednom i političkom životu Bosne i Hercegovine. Istovremeno, imajući u vidu nacionalnu strukturu zemljovlasnika (Muslimana 91,1%) i kmetova (Srba 80,5%) agrarno pitanje je imalo i veoma jaku vjersko-nacionalnu obojenost.¹²⁰

¹¹⁸ Kapaciteti namjenske (vojne) industrije bili su tehnološki tako programirani da su vrlo lako mogli preorijentirati proizvodnju za mirnodopsku svrhu široke potrošnje. Ovi su kapaciteti bili perfektno locirani sa sigurnosnog aspekta (Bugojno, Vitez, Goražde, Vogošća, Konjic, Bihać), a zapošljavali su visoko kvalifikovanu radnu snagu.

¹¹⁹ Bašić Meho, nav.djela, str. 132-133.

¹²⁰ Grupa autora, EKONOMSKI GENOCID NAD BOSANSKIM MUSLIMANIMA, MAG, Sarajevo, 1992. str. 85.

S obzirom na to da su u Bosni i Hercegovini ogromnu većinu zemljoradnika činili Muslimani, a kmetova pravoslavni (Srbi) pitanje se ispreplitalo sa vjerskim i nacionalnim pitanjem.¹²¹ Zato su se socijalne suprotnosti nerazvijenog društva u BiH istovremeno ispoljavale i kao vjersko-nacionalne suprotnosti.

¹²¹ Dr. Dragoslav Janković, DRUŠTVENI I POLITIČKI ODNOSI U KRALJEVSTVU SRBA, HRVATA I SLOVENACA UOČI STVARANJA SOCIJALISTIČKE RADNIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE (KOMUNITA), Istorija XX veka, I, IDN, Beograd 1959, str. 48

6.1. Agrarna reforma i genocid

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini Jugoslaviji (1918-1941.) genocidan odnos srpskih vladajućih krugova prema Bosanskim Muslimanima ogledao se u raznovrsnim radnjama kojima su se kršila ljudska prava na lično i nacionalno dostojanstvo; na vlastitu historiju, tradiciju i kulturu; na jednakost pred zakonom; na nacionalno samoopredjeljenje; na zaposlenje pod jednakim uslovima za sve, na odgovarajuće radno mjesto i posao, kao i funkciju; na jednaku sudsku zaštitu; na neprikosnoveni tjelesni integritet; na duhovni integritet; na neprikosnovenost stana; na imovinsku sigurnost; na slobodu izbora mjesta življenja i uopće prava na život.¹²²

Upravo agrarna reforma u Jugoslaviji (1918-1941.) bila je u odnosu na Muslimane jedan od ekemplara kršenja ljudskih prava na jednakost pred Zakonom, na jednaku sudsku zaštitu, prava na imovinsku sigurnost i uopće prava na život. To je, u stvari, nastavak genocidnog odnosa prema Muslimanima. U prilog navedene konstatacije je cjelokupna arhivska građa o agrarnoj reformi.

Veoma težak položaj Muslimana poslije 1918. godine može se sagledati i iz ocjene po kojoj su Muslimani "proživjeli jedno strahovito doba osvete, koja se vršila sa strane Srba gotovo uvijek mimo pozitivnih zakona i uz pasivitet vlasti. Ta je osvetnička kampanja bila uperena protiv Muslimana bez obzira da li su se oni izjašnjavali kao "opredjeljeni Hrvati ili Srbi", da li su spahije ili hamali."¹²³ Muslimani su jednostavno proglašavani i nazivani antidržavnim, anacionalnim i sličnim izrazima prijeteći im svakodnevno "Idite u Aziju!", "Selite u Aziju!", "Turci u Aziju!" i slično.¹²⁴

Riječ je o organiziranoj i sistematskoj antimuslimanskoj politici čije su osnove jasno izražene u genocidnom projektu Stevana Moljevića, ideologa četničkog pokreta, o homogenoj Srbiji koja će obuhvatiti cijelo etničko područje na kome žive Srbi, kao i Instrukcija Draže Mihajlovića, komandanta četničkih odreda od 20. decembra 1941. godine. koje su također zagovarale Veliku Srbiju. S obzirom da navedeni srpsko-crnogorski hegemonistički plan nije u potpunosti realizovan u periodu 1941-1945. godine, te se, uz savršenu organizaciju i višegodišnje pripreme nastoji ostvariti 1992. godine agresijom Srbije, Crne Gore, Jugoslovenskom narodnom armijom i drugim njihovim paradržavnim i paravojnim

¹²² Genocidan odnos prema Muslimanima je rezultat kontinuirane srpske politike poslije prvog srpskog ustanka 1804. godine pa sve do 1992. godine, po kojoj su se "Turci", odnosno slavenski Muslimani, morali prvo, da se pokrste, odnosno "vrate u pradedovsku veru"- pravoslavlje; drugo, da se isele, odnosno napuste svoju domovinu, i treće, što nebi pristalo na prvo ili drugo, da se posječe, odnosno pobije, istrijebi. Srpska genocidna politika prema Muslimanima nastavljena je i izražena u Garašaninovom Načertaniju, kao i kasnije pri donošenju Krfske deklaracije 1917. godine, kada je detaljnije raspravljano o Bosni i Hercegovini i Bosanskim Muslimanima. Tada je Stojan Protić, naglašavajući da ima riješenje za Bosnu rekao: "Kad pređe naša vojska Drinu, dat ću Turcima dvadeset i četiri sata, pa makar i četrdeset i osam, vremena da se vrate na pradjedovsku vjeru, a što nebi htjelo, to posjeći, kao što smo u svoje vrijeme uradili u Srbiji"(Ivan Meštrović, Uspomene na političke ljude i događaje, Zagreb 1969, str. 64). O ovome opširnije vidi: Atif Purivatra, JUGOSLOVENSKA MUSLIMANSKA ORGANIZACIJA U POLITIČKOM ŽIVOTU KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA, drugo izdanje, Svjetlost, 1997, str. 20-22. Navedena srpska politika prema Muslimanima u Kraljevini SHS, gdje je god to moguće, sprovedena je dosljedno i sistematski svim sredstvima i na svim poljima društvene djelatnosti i pored međunarodne obaveze Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno jugoslavenske države o zaštititi Muslimana (Ugovor o zaštiti manjina iz 1919. godine, poznat kao Senžermenski ugovor, proglašen kao Zakon 10. maja 1920.).

¹²³ Obzor, nezavisni organ Hrvatske zajednice u Zagrebu, br. 98, 11.04.1922.

¹²⁴ Hrvat, Zagreb, br. 234, 30.11.1920.

organizacijama na Republiku Bosnu i Hercegovinu, i to sa osnovnim ciljem ostvarenja stoljetnog plana stvaranja Velike Srbije i uništenja Bošnjaka i to na genocidno najmonstruozniji način.

Imajući u vidu navedeno, ovim redom želimo ukazati na značaj i potrebu temeljite naučne obrade jednog segmenta genocidne politike prema Bosanskim Muslimanima, kakav je ekonomski aspekt genocida pod vidom agrarne reforme i u prvoj i drugoj Jugoslaviji .

Upravo efekti agrarne reforme kojom je izvršen ekonomski genocid nad Muslimanima pokazuju banalnom činjenicom i pljačkom oduzeto zemljište od Muslimana koje je dodijeljeno Srbima. Na osnovu Prethodnih odredbi i Uredbe o upisu vlasništva bivših kmetova na kmetskim selištima u zemljišnim knjigama u Bosni i Hercegovini od 21. jula 1919. godine¹²⁵ gruntovne vlasti su bez saglasnosti zemljovlasnika sve zakupničke ugovore proglasile kupoprodajnim ugovorima i na taj način bivše kmetove upisali u knjige kao nove vlasnike kmetskih selišta. Time je u ruke 113 103 kmetske porodice pretežno srpske nacionalnosti prešlo 775 233 ha zemljišta. Po toj osnovi od 4281 muslimanskog zemljovlasnika oduzeto je 400 072 ha zemlje i predato u vlasništvo 54 728 beglučarskih srpskih porodica.¹²⁶

Prema stanju zemljišnih površina Bosne i Hercegovine u 1920. godini, muslimanskim zemljovlasnicima oduzeto je 52,8% ukupne obradive površine Bosne i Hercegovine; 6,9% površine pašnjaka i 7,8% površine šuma i šikara. 59. Osim oduzete zemlje muslimanskim zemljovlasnicima još je akcionarskim društvima, fabrikama, bankama i dr. oduzeto 110 922 ha zemljišta i podijeljeno raznim zemljišnim interesentima, najvećim dijelom Srbima. Tako je u okviru agrarne reforme u Bosni i Hercegovini od zemljovlasnika oduzeto ukupno 1 286 227 ha poljoprivrednog i šumskog zemljišta i preneseno u vlasništvo 249 580 zemljoradničkih porodica.¹²⁷

S tim u vezi, zemljovlasnicima na području Kraljevine SHS, osim područja Srbije jer je ona bila izuzeta od agrarne reforme, "oduzeto je ukupno 1 924 307 ha zemljišta i podijeljeno na 614 603 pretežno srpske porodice."¹²⁸

O ekonomskom genocidu nad Muslimanima pod vidom agrarne reforme važno je istaknuti da je zemljovlasnicima islamske vjeroispovijesti, uključujući bosanske Muslimane, ali i Albance, na koje se agrarna reforma i odnosila, oduzeto je "ukupno 1 406 404 ha zemljišta, što je predstavljalo više od 2/3, odnosno 73,1% od ukupno oduzete zemlje u okviru agrarne reforme u Jugoslaviji između dva rata."¹²⁹

¹²⁵ Službene novine Kraljevine SHS, br. 81, od 21.08.1919.

¹²⁶ Za razliku od kmetova, beglučari su bili najamni poljoprivredni radnici koji su radili na posjedima (beglucima) čiji su vlasnici bili begovi, ali bez ikakvog ugovornog odnosa. Grupa autora – EKONOMSKI GENOCID NAD BOSANSKIM MUSLIMANIMA, MAG, Sarajevo, 1992., str. 99.

¹²⁷ Grupa autora, EKONOMSKI GENOCID..., str. 99.

¹²⁸ Isto

¹²⁹ Isto

Agrarna reforma u novoj Jugoslaviji (1945-1991.) provedena je na osnovu Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji.¹³⁰ Ovim zakonom je oduzeta zemlja bez naknade veleposjednicima, raznim kapitalističkim institucijama i ustanovama, pripadnicima njemačke nacionalnosti, narodnim neprijateljima i suradnicima okupatora. S naknadom je oduzeta zemlja poljoprivrednicima sa preko 25 hektara obradive, odnosno 45 hektara ukupne površine, te vlasnicima zemlje – nepoljoprivrednicima sa preko 3 hektara ukupne površine zemlje. Zakonom iz 1953. utvrđen je novi zemljišni maksimum od 10 hektara obradivog odnosno do 15 hektara zemljišta u brdskoplaninskim područjima.¹³¹ Na taj način formiran je zemljišni fond od 1,6 miliona hektara, koji je raspodijeljen siromašnim seljacima i kolonistima (316. 000 porodica), a dio je dat državnom sektoru poljoprivrede/ 49%).

Dakle, nova Jugoslavija, kao pravni sukcesor Kraljevine SHS osim što nije izvršila obavezu izmirenja duga prema vlasnicima oduzetih zemljišta agrarnom reformom 1919.-1936. godine pribjegla je novoj agrarnoj reformi i prisilnom oduzimanju zemlje preko utvrđenih maksimuma. Takve mjere su pored ekonomske neopravdanosti male za posljedicu proizvođenja nove društvene nepravde. Nova Jugoslavija je nastavila odnosno nije ispravila veliku nepravdu svoje prethodnice, a uz to je učinila još jednu novu nepravdu prema građanima.¹³²

Prema tome, na osnovu dugoročno utvrđenog plana ekonomskog upropašćavanja i općeg uništavanja Muslimana, osnovni cilj agrarne reforme je bio ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima i to u korist ekonomskog genocida Srba i ispravke "historijske nepravde". Stoga je došlo do bitne i radikalne izmjene u zemljišnoknjižnom stanju i vlasničkoj strukturi zemljišta u korist Srba, a na štetu Muslimana.

Sve navedeno potvrđuje da je pod vidom agrarne reforme od strane srpske vladajuće strukture realiziran ekonomski aspekt genocida, jedan od najjačih oblika na planu uništenja Muslimana, koje je u nacionalnom programu Srbije bio i ostao jedan od dugoročnih strateških programa i osnovnih zadataka srpske genocidne politike u odnosu na državno-teritorijalnu samobitnost, slobodu i nezavisnost Bosne i Hercegovine i u njoj Muslimana.

Sušтина i rezultat Agrarne reforme su bili u tome što su putem nje Muslimani pljačkom i otimačinom, pored fizičkog uništavanja i svestranog obespravljanja i ekonomski uništavani, a perfidnim kupoprodajnim transakcijama sa mizernim agrarnim obligacijama i njihovim neisplaćivanjem i finansijski potpuno upropašteni i bili dovedeni na prosjački štap. Došlo je do naglog osiromašenja i pauperizacije većeg dijela muslimanskog svijeta i njihove egzistencijalne ugroženosti, prvenstveno najsiromašnijih porodica.

¹³⁰ Službeni list FNRJ, br. 64/45, 16/46, 24/46, 99/46, 105/48, 19/51, 21/56, 51/57, 55/57, 10/65.

¹³¹ Zakon o zemljišnom fondu općenarodne imovine i dodjeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama od 27.05.1953. godine.

¹³² Selver Keleštura, OBLICI ODUZIMANJA IMOVINE, <http://www.suggsbih.ba/GEODETSKI%20GLASNIK/GLASNIK%2031/Selver%20Kelestura.pdf> pristup 16.09.2019.

Dakle, glavni ekonomski motiv za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992. godine je bio zaposjedanje teritorije i prisvajanje prostora agresorovoj teritoriji (Srbiji i Crnoj Gori). Ratovi odnose u nepovrat sve ekonomske resurse, obnovljive i neobnovljive. Međutim, ekonomski aspekt genocida kakav je izvršen nad bosanskim Muslimanima je suštinsko pitanje antimuslimanske politike. Jer, teško je moguće realizirati dugo postojeće srpske hegemonističke i ekspanzionističke planove o stvaranju "Velike Srbije" na račun Bosne i Hercegovine i istrebljenja Bošnjaka bez njihovoga ekonomskog uništenja.

Upravo navedeni ekonomski aspekt genocida nad Bošnjacima znatno je otežao ukupan društveni, politički, kulturni i obrazovni, a time i nacionalni razvitak Bošnjaka. Ipak, uprkos svemu, i pored svih oblika genocida, oni su svojom vitalnošću kao evropski narod dokazali i potvrdili da su živjeli, da žive i da će živjeti u svojoj domovini Bosni i Hercegovini, te da su, kao narod, neuništivi.

7. NAUKA, OBRAZOVANJE I KULTURA KAO UZROCI GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

“Srbi su majstori psiholoških operacija, jer su velike laži pretvorili u nauku”¹³³

U ovom poglavlju ćemo elaborirati ulogu obrazovnih sistema u Bosni i Hercegovini u afirmiranju nacionalnih ideologija u različitim periodima njene historije. Također ćemo spomenuti nekoliko istaknutih srpskih naučnika koji su svojim radom dali značajan doprinos uobličavanju velikosrpske ideologije. U djelima srpskih naučnika mogu se lahko prepoznati metode djelovanja velikosrpske ideologije koja namjerava osigurati pravo Srba da dominiraju nad svim ostalim narodima na Balkanu. Srpski naučnici ističu delegitimizaciju Bošnjaka, njihovu demonizaciju, pa čak i negaciju identiteta, nacije, kulture i jezika. Srpsku intelektualnu aktivnost ćemo dovesti u vezu s općim metodama djelovanja velikosrpske ideologije.

Obrazovanje predstavlja tekovinu ljudskog društva i ono u svim historijskim periodima ima jako važnu ulogu u definisanju ciljeva i zadataka obrazovanja. U historiji čovječanstva, preko obrazovnih sistema, nametali su se društveno prihvatljivi svjetonazori i vladajuće ideologije (skriveni kurikulum).

Afirmacija jednonacionalne ideologije u obrazovnim sistemima u Bosni i Hercegovini, te diskriminacija pripadnika drugih nacionalnih zajednica prisutne su od druge polovine XIX stoljeća, kada je započelo intenzivno imputiranje nacionalnih ideologija iz susjednih država na njen teritorij.¹³⁴ Za vrijeme Osmanske vladavine, Nastavni plan i program iz 1858. godine, “u pravoslavnim osnovnim školama izučavani su: bosanski jezik, gramatika bosanskog jezika i opća historija, u okviru koje je izučavana historija Bosne i Hercegovine.”¹³⁵

Usljed tendencija susjednih država da kod pravoslavnog i katoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini afirmiraju srpski (odnosno hrvatski) nacionalni identitet i pripadnost širim državnim zajednicama, dolazilo je i do promjene nastavnih planova i programa. Posljedica ovakvih aktivnosti je nespominjanje bosanskog jezika u Nastavnom planu i programu pravoslavne osnovne škole iz 1877. godine. S tim u vezi, umjesto bosanskog jezika, izučavani su srpski jezik, srpska književnost i gramatika. Tako da, “izučavanje opće historije i historije Bosne zamijenjeno je izučavanje historije srpskog naroda.”¹³⁶

¹³³ Gutman Roy, u: Muhamed Zlatan Hrenovica, STRUKTURALNI ASPEKTI VELIKOSRPSKIH ZLOČINA U BOSNI I HERCEGOVINI U RAZDOBLJU OD 1991. DO 1995. GODINE, Hrvatska matica iseljenika, Hrvatski informativni centar, internetsko izdanje, <http://www.hic.hr/books/jugoistocna/hrenovica.htm>, pristup 17.09.2019.,

¹³⁴ „Sredinom šezdesetih godina 19. stoljeća u Sarajevu je osnovano društvo koje je imalo zadatak da radi na uvođenju imena Srbin. Osnivač društva bio je kaluđer Teofil Petranović, rodom iz Dalmacije, koji je augusta 1863. došao za učitelja srpske realke. Društveni članovi su izlazili na sarajevske carine pa dočekivali seljake kojima su govorili da oni ne treba da se zovu rišćani, nego Srbi. Ubrzo potom osnovano je slično društvo među sarajevskim katolicima, u cilju propagiranja imena Hrvat. Osnivač ovog društva bio je Klement Božić, dragoman pruskom konzulu, a pomagali su mu uglavnom mladi franjevci.“ Skarić, V., SARAJEVO I NJEGOVA OKOLINA OD NAJSTARIJIH VREMENA DO AUSTROUGARSKE OKUPACIJE, Sarajevo, 1937., str. 223-224.

¹³⁵ Husić Mensur, IDEOLOŠKA DIMENZIJA OBRAZOVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI - PARADIGMA KOJA SE OBNAVLJA, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, 2017., str. 164.

¹³⁶ Vidi: Šušnjić, R., GRAĐA ZA ISTORIJU SRPSKIH ŠKOLA ZA TURSKOG VREMENA, Sveska 1, str. 5.

Između pravoslavnih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini i osnovnih škola u Srbiji ostvarena je tijesna saradnja, tako da su udžbenici pisani i izdavani na području Srbije upotrebljavani u nastavnom procesu u pravoslavnim osnovnim školama u Bosni i Hercegovini, a učiteljski kadar, u najvećim procentima, dolazio je s područja Kraljevine Srbije, prvenstveno iz Vojvodine.¹³⁷ „U cijelom periodu austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, u srpskim pravoslavnim školama je bila zabranjena upotreba latinice i bosanskog jezika, s ciljem što većeg udaljavanja od Hrvata i Muslimana.“¹³⁸

U udžbenicima historije, Bosna i Hercegovina je predstavljena kao srpska zemlja u kojoj žive Srbi pravoslavne, katoličke i islamske vjeroispovijesti koji govore srpskim jezikom. Autori udžbenika početkom 20. stoljeća udaljavaju se od umjerenog prema ekstremnijem nacionalizmu koji uvažava samo interese jedne nacije i kulture, što je vidljivo iz udžbenika Srpska čitanka za IV razred osnovne škole 1907. godine, koju su priredili Protić i Stojanović.¹³⁹

Službeno ukidanje bosanskog jezika je nastupilo kada je: „Novi kurs Zemaljske vlade i sve jači politički procesi Srba i Hrvata rezultirali su naredbom Zemaljske vlade od 4. oktobra 1907. godine kojom je određeno da zemaljski jezik na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine službeno proglasi srpsko-hrvatskim jezikom.“¹⁴⁰ Dok je Gramatika bosanskog jezika koja je izdata 1890. godine, preimenovana 1909. godine u Gramatiku srpsko – hrvatskog jezika, a 1913. godine zvanično je u nastavni plan i program ušao naziv srpsko – hrvatski jezik.

Nakon raspada Austro-Ugarske monarhije 1918. godine, Bosna i Hercegovina ulazi u sastav nove državne zajednice Kraljevine SHS, čija je temeljna aspiracija bila organizacija političkog sistema. Njihova vlada je usmjerila interes prema prosvjetnoj politici koja je osiguravala razvoj ideje srpstva, te je školski sistem Kraljevine SHS bio prihvatljiv srpskom pravoslavnom elementu. Od učitelja se sasvim otvoreno zahtijevalo da svojim radom i ponašanjem, u školi i izvan nje, iskazuju lojalnost vladajućem režimu. Godina 1934/1935. poznata je po pojavi promjene imena škola na području Bosne i Hercegovine koje su ranije bile nazivane prema mjestima u kojima su se nalazile. Najveći broj škola u Bosni i Hercegovini dobio je imena poput „Kralja ujedinitelja“, „Prestolonasljednika Petra“, „Kralja Petra“, itd.¹⁴¹

Za vrijeme vladavine Kraljevine SHS, gimnazije u Bosni i Hercegovini su radile prema identičnom nastavnom planu i programu koji je primjenjivan u Srbiji i Crnoj Gori. S tim u vezi, „godine 1920/1921., u Bosni i Hercegovini je bilo šest gimnazija, s ukupno 2.251 učenikom. Od ukupnog broja učenika, njih 1.049 je bilo pravoslavne vjeroispovijesti, 934 katoličke, a tek 382 učenika islamske vjeroispovijesti.“¹⁴² Možemo konstatovati da je riječ o diskriminaciji muslimana u aspektu odgoja i obrazovanja, kao jednog od uzroka genocida nad bosanskim muslimanima.

¹³⁷ Peco, A., OBRAZOVANJE I NACIONALNA EMANCIPACIJA: ISKUSTVA BOSNE I HERCEGOVINE U 20. STOLJEĆU, Univerzitet Džemal Bijedić, Nastavnički fakultet, Mostar, 2005., str. 85.

¹³⁸ Isto, str. 125.

¹³⁹ Protić, M., Stojanović, D., SRPSKA ČITANKA ZA IV RAZRED OSNOVNE ŠKOLE, Beograd, 1907., str. 223.

¹⁴⁰ Juzbašić, Dž., NACIONALNO-POLITIČKI ODNOSI U BOSANSKO-HERCEGOVAČKOM SABORU I JEZIČKO PITANJE 1910-1914., Sarajevo, 1999., str. 17.

¹⁴¹ Mensur Husić, nav.djela., str. 169.

¹⁴² Mensur Husić, nav.djela., str. 169.,

Nakon Drugog svjetskog rata, komunistička partija je postala izvor svih društvenih kretanja pa, tako i u oblasti odgoja i obrazovanja. Tadašnji politički principi su zagovarali ravnopravnost, jednakost, bratstvo i jedinstvo, ljudska prava i slobode koji su bili ugrađeni u sve normativne akte društvene zajednice, pa i zakone i propise koji su regulisali oblast obrazovanja. „Moralno-politička podobnost, članstvo u vladajućoj stranci, završen marksistički kurs i diploma o stečenom obrazovanju predstavljali su uvjet za obavljanje svakog društveno odgovornog zadatka.“¹⁴³ Sloboda biranja jezika se odnosila na dvije mogućnosti: srpsko-hrvatski ili hrvatsko-srpski jezik.

Nakon što se jasno definisala obrazovna politika, poseban akcenat režima se stavio na kadrovsku politiku. S tim u vezi, dr. Asim Peco u svom radu *Obrazovanje i nacionalna emancipacija: iskustva Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću*, kaže: „Iako se konfesionalna neravnoteža učiteljskog kadra u državnim školama u periodu austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine i periodu Kraljevine SHS – Jugoslavije može djelimično opravdati pomanjkanjem muslimanskog kadra, takav ili sličan razlog nema svoje uporište i opravdanje u periodu socijalističke izgradnje Bosne i Hercegovine. Takvo stanje kadrovske strukture u institucijama odgoja i obrazovanja nije puka slučajnost i ne može se pravdati značajno većim brojem obrazovanih Srba, odnosno Crnogoraca, nego se može posmatrati kao rezultat dobro smišljene i planirane politike SK-a koja je imala svoje ideološke ciljeve, a koja je svoje pravo lice pokazala 80- ih godina prošlog stoljeća.“¹⁴⁴

Dakle, obrazovni sistemi u Bosni i Hercegovini, za vrijeme vladavine Austro-Ugarske monarhije, Kraljevine SHS, Kraljevine Jugoslavije te socijalističkom periodu bili su pod uticajem dominantnih ideologija. Te je očito da ideološke tendencije koje su postojale u ranijim periodima Bosne i Hercegovine, imaju iste ciljeve i aspiracije koje se afirmišu kroz obrazovni sistem (obrazovne sisteme).

¹⁴³ Peco, A., nav.djela, str. 211.

¹⁴⁴ Isto, str. 260.

7.1. Istaknuti srpski naučnici

Kraljevina Srbija stiče punu državnu nezavisnost 1878. godine. Za vrijeme vladavine Miloša Obrenovića i Aleksandra Karađorđevića u Srbiji su izgrađene državne ustanove i definiran nacionalni program. Za razvoj nacionalnog programa i ciljeva, značajan je bio rad dvojice ljudi:

- Vuka Stefanovića Karadžića (1787-1864) na području lingvistike i etnografije i
- Ilije Garašanina (1812-1872), koji je 1844. godine napisao prvi srpski nacionalni program¹⁴⁵

Vuk Stefanović Karadžić je najznačajniji srpski učenjak iz ovog perioda i autor prve savremene srpske gramatike, kojom je standardiziran srpski književni jezik. Vuk Karadžić je utemeljio koncepciju jezičkog nacionalizma sa tezom u kojoj je tvrdio da Srbija egzistira gdje god se govori srpski jezik¹⁴⁶. A pod srpskim jezikom on podrazumijeva sve južnoslavenske jezike štokavskog narječja. Karadžićeva koncepcija je imala direktan utjecaj na politiku Srbije: "Karadžićevo stanovište jezičkog aktivizma postalo oficijelnom državnim politikom Srbije"¹⁴⁷. Sličnu tvrdnju iznosi i Erdman-Pandžić: "Definicija srpske nacije koju je dao Vuk Karadžić kao jezičke nacije koja obuhvata sve štokavce postala je stvaraočem srpskog nacionalizma./.../. Tamo su na osnovu jezičkog argumenta podignute srpske teritorijalne aspiracije proglašavane kao "srpske zemlje"¹⁴⁸. Vuk Karadžićevom koncepcijom jezičkog nacionalizma etnicitet "srpstva" proširen je na sve narode koji su govorili južnoslavenske jezike štokavskog narječja, nezavisno od njihove vjerske pripadnosti. Karadžić se postarao da teritorijalno proširenje značenja srpstva ne ostane samo u domenu teorije, već je djelovao da to postane zvaničnom politikom tadašnje Srbije, čime su teritorijalne aspiracije izražene u titularniku prvih srpskih patrijarha dobile dodatan poticaj. I ovdje se uočava simbioza Karadžićevog "jezičkog nacionalizma" sa granicama "srpstva" koje je definisano u titularu prvih srpskih patrijarha, te se može reći da je Karadžić bio inspirisan stavovima crkve. Ono što je nazvano srpskim zemljama u titularu prvih srpskih patrijarha nakon nekoliko stoljeća je, uz pomoć Karadžićevog "jezičkog nacionalizma", aplicirano od strane zvanične politike kao srpski geopolitički prostor ili srpski "lebensraum".

Vuk Karadžić bio je jezikoslovac i pisac koji je putovao po Balkanu proučavajući i prikupljajući narodne pjesme. Pisao je mnogo o lingvističkim temama i problemima i objavio gramatiku i rječnik onog što je on smatrao srpskim jezikom. Srbi ga smatraju osnivačem srpske jezičke reforme te srpske kulture uopće.¹⁴⁹ "Jedna od glavnih niti njegovih razmišljanja jest ideja da su svi oni koji govore štokavski Srbi (iako i Hrvati dobrim dijelom govore tim dijalektom). Takva su Karadžićeva razmišljanja veoma često vidljiva u njegovim spisima i ona su utjecala na srpske odnose prema drugim balkanskim narodima. Karadžićev članak 'Srbi svi i svuda' prvi je put objavljen u 'Korabljici za historiju, jezik i kulturu Srba sva tri zakona', godine

¹⁴⁵ Kapo Midhat, NACIONALIZAM I OBRAZOVANJE, Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 2012., str. 82

¹⁴⁶ Sells, nav.djela, str. 39. i Saltaga, nav.djela, str. 180.,

¹⁴⁷ Saltaga, nav.djela, str. 181.,

¹⁴⁸ Erdman-Pandžić u: Čekić, GENOCID..., str. 164.,

¹⁴⁹ Šarić Sabahudin, nav.djela. str. 115.

1849. Taj je rad tipičan za Vukove poglede na jezik i etničku pripadnost srpskih susjeda.“¹⁵⁰ Vuk Karadžić je u svojim djelima polagao temelje velikosrpskog državnog projekta.

Dok Garašanin u svom „Načertaniju“ iz 1844. iznosi ideje kako da se drugi narodi posrbe, Vuk Stefanović Karadžić je već 1836. sve susjedne narode uvrstio u Srbe. To se zaključuje iz teksta „Srbi svi i svuda“, napisanog 1836:

„Zaista se zna da Srbi sad žive u današnjoj Srbiji (između Drine i Timoka, i između Dunava i Stare planine), u Metohiji (od Kosova preko Stare planine, gdje je Dušanova stolica Prizren, srpska patrijaršija Peć, i manastir Dečani), u Bosni, u Hercegovini, u Zeti, u Crnoj Gori, u Banatu, u Bačkoj, u Srijemu, u desnom Podunavlju od više Osijeka do Sentandrije, u Slavoniji, u Hrvatskoj (i Turskoj i Austrijskoj krajini), u Dalmaciji, i u svemu Adrijatičkom primorju gotovo od Trsta do Bojane.“¹⁵¹

Prema tome, Kapo u svojoj knjizi *Nacionalizam i obrazovanje* ističe: "Dok je Karadžić kod Srba gradio osjećaj kulturnog i književnog jedinstva, Ilija Garašanin se bavio nacionalnim političkim programom, s ciljem da ustanovi koje bi teritorije u konačnici trebale biti uključene u srpsku državu. U svom prvom mandatu ministra unutrašnjih poslova Kneževine Srbije, Garašanin 1844. godine kreira tajni dokument Načertanije, za potrebe tadašnje srpske Vlade, u kome izlaže politički program ujedinjenja svih Srba, ma gdje oni žive. U svom pogledu na buduću srpsku državu, njegov fokus je na zemljama koje su bile uključene u srednjovjekovno Dušanovo carstvo, ali je poticao i uključivanje područja naseljenih katoličkim i muslimanskim stanovništvom, kao što su Bosna i Hercegovina, Dalmacija i Vojvodina. Pošto je Garašanin proveo cijelih 30 godina u državnoj službi (od 1837. godine do 1867. godine) obnašajući visoke funkcije, od ministra unutarnjih poslova i, u par mandata, dužnost ministra inostranih poslova, njegovi pogledi imaju značajnu težinu, te su, kao i Karadžićevi, našli mjesta u srpskim školskim udžbenicima. Tokom nacionalnih previranja na evropskom kontinentu polovicom XIX stoljeća, dolazi do suradnje između Srba i Hrvata i približavanja političkih stavova. Međutim, suradnja se slama na pitanju Bosne i Hercegovine, kao životnog prostora na koji su prava polagali i jedan i drugi nacionalni program. Nakon pada Bosne i Hercegovine pod austrougarsku upravu 1878. godine, srpska se državna politika okreće izvornoj Garašaninovoj ideji obnove starog Dušanovog carstva.“¹⁵²

Šarić smatra da su Načertanije "političko jezgro velikosrpske ideologije"¹⁵³. Prema Valentiću: "Od sredine XIX st. građanski i nevladini krugovi Srbije prihvaćaju sve posesivniju politiku nacionalne ekspanzije, proglašavajući prvotno Srbima sve stanovnike u susjednim pa čak i udaljenim zemljama"¹⁵⁴. Moderni srpski nacionalizam se javlja upravo u vrijeme izrade "Načertanija".

¹⁵⁰ Beljo Ante, IDEOLOGIJA VELIKE SRBIJE, Međunarodni znanstveni skup: „Jugoistočna Evropa 1918-1995“, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 1995, internetsko izdanje, <http://www.hic.hr/books/jugoistocna-europa/hrenovica.htm>. Pristup 18.09. 2019.,

¹⁵¹ Isto ,

¹⁵² Kapo Midhat, nav.djela, str. 83,

¹⁵³ Šarić Sabahudin, nav.djela, str. 122.,

¹⁵⁴ Valentić Mirko u: Čović Bože, IZVORI VELIKOSRPSKE AGRESIJE, August Cesarec-Školska knjiga, Zagreb, 1991., str. 41-43.

U nacionalnim književnostima obično se iskristalizira neko djelo koje dobije status u mnogome drugačiji od običnog književnog djela. Ta se djela istaknu i postanu nacionalni simbol jednak zastavi, grbu ili državnoj himni. U Crnoj Gori taj će značaj i položaj dobiti „Gorski vijenac“ Petra II. Petrovića Njegoša. Sells u svojoj knjizi kaže: " Njegoševo ključno djelo je *Gorski vijenac* , objavljeno 1847. godine, koje mnogi srpski nacionalisti smatraju centralnim djelom sveukupne srpske književnosti. To djelo, historijska drama u stihovima, oslikava i veliča istrebljenje slavenskih muslimana na Badnje večer, koje vrši grupa srpskih ratnika. *Gorski vijenac* je zasnovan na legendi o kampanji za koju se priča da je izvedena protiv slavenskih muslimana u Crnoj Gori početkom 18 stoljeća."¹⁵⁵ Također dodaje: " U nešto mirnijim prizorima, *Gorski vijenac* nudi kontemplativnu liriku u kojoj je kozmički dualitet dobra (Srbi) nasuprot zlu (muslimani) pojačan kroz metaforu, historijsku analogiju i izravne eksplicitne tvrdnje."¹⁵⁶ i da su svi "Oni koji su se borili za Veliku Srbiju znali su napamet *Gorski vijenac* i citirali ga, a učili su i druge još nasilnije vjerske epove dok su smišljali genocid. Stihovi iz ovih epova, koji veličaju istrebljenje bošnjačkih civila, postavljani su na Internet još dok su različita sela i gradovi u Bosni i Hercegovini "čišćeni" od Bošnjaka, a sva svjedočanstva o bošnjačkoj kulturi čupana iz korijena."¹⁵⁷

Među plejadom ideologa velikosrpskog projekta Ivo Andrić je bio među osobama koje su imale fundamentalan uticaj na oblikovanje srpske nacionalne ideologije. Ibrahimagić je kazao: " On je slijedom 'misli i djela' Petra Petrovića Njegoša, bosanske muslimane (Bošnjake), autohtone Slavene, srednjovjekovne Bošnjane, u svojim književnim djelima podveo pod Turke, da bi im oduzeo nacionalno ime i domovinu, a potom karikirao i satanizirao i, objektivno, možda subjektivno i nehtijući, izvršio svojim djelom duhovnu pripremu njihovog zatiranja u rođenoj domovini, Zemlji Bosni" (Ibrahimagić, 2001:99). Osnova njegovog rada sastoji se u razvijanju pseudoteorije krsto-slavenizma – da su Slaveni po svojoj prirodi kršćani, što se uklopilo u mitološke konstrukcije o Bošnjacima i imalo veliki uticaj na dehumaniziranje Bošnjaka.

Ivo Andrić je inače bio jugoslavenski dobitnik Nobelove nagrade za književnost. U svojoj doktorskoj disertaciji iz 1924. godine Andrić daje sljedeću izjavu o Njegošu i "narodu": "Njegoš, kome se uvijek može vjerovati kad je riječ o najiskrenijem izrazu narodnog načina razmišljanja i shvatanja (...) / opisao je/ proces prelaska na islam ovako: 'Postadoše lafi/lavovi – oni koji su ostali hrišćani/ ratarima, isturči se plahi i lakomi –"¹⁵⁸, iza čega slijedi kletva, "Mlijeko ih srpsko razgubalo"¹⁵⁹. Dakle, Andrić pojašnjava proces prelaska na islam tako što su oni koji su ostali hrišćani, odnosno ratari, postali lafi/lavovi, dok oni koji su se poturčili su postali lakomi, nakon čega slijedi kletva da ih mlijeko srpsko razguba.

Srpska historiografija o Bosni i Hercegovini i njenom narodu nudi teoriju koja u potpunosti odgovara velikosrpskoj ideologiji. U srpskim djelima se Bosna uvijek predstavlja kao srpska zemlja, a njen narod kao Srbi. Srpski historičar imena Stanoje Stanojević u svojoj knjizi "*Istorija Bosne i Hercegovine*" sve Južne Slavene naziva Srbima.¹⁶⁰ Zatim Vladimir Ćorović u svojoj knjizi "*Bosna i Hercegovina*" govori: " Bosna i Hercegovina su u mnogom

¹⁵⁵ Sells, nav. djela., str. 60-61.

¹⁵⁶ Isto, str. 63.

¹⁵⁷ Isto, str. 109.

¹⁵⁸ Isto, str. 67.

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ Stanojević Stanoje, ISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE, Zvornik, Beograd, 1999, str. 2.

pogledu dve najzanimljivije i najsloženije slovenske oblasti na Balkanu. Etnički su, istina, vrlo čiste; čitavo njihovo stanovništvo, sem malog broja došljaka, čine Srbi i Hrvati.”¹⁶¹ Srpski historičari su i u historiografiji vezanoj za kasnije događaje iz srpske historije nastavili sa sličnom praksom, uglavnom veličajući i slaveći srpsko junaštvo.

Norman Cigar u svojoj knjizi spominje Vuka Draškovića, autora više kontraverznih dobro prodvanih knjiga, poput one pod imenom NOŽ koja je štampana prvi put 1982. godine, koja je kasnije doživjela još nekoliko izdanja, te kaže " NOŽ eksplicitno poriče postojanje Muslimana kao legitimne zajednice. Prema Draškovićevoj osnovnoj liniji u toj priči, Muslimani su, tobože, samo potomci Srba koji su promijenili vjeru prije nekoliko vjekova, izdajući tako svoju vlastitu naciju. U toj knjizi muslimanski likovi su postavljeni kao suprotnost čestitim Srbima – vječnim paćenicama. Takve poruke o Muslimanima postale su kasnije opšte mjesto u srbijanskoj popularnoj i stručnoj literaturi, dok su srbijanski mediji otvoreno i sasvim nezasluženo ocrnjivali islam, što se često graničilo sa rasizmom.”¹⁶²

Možemo slobodno reći da su pisane riječi u tom vremenu imale itekako negativan uticaj na čitaoce, te je budući komandant srpske garde koju je Drašković kasnije formirao, rekao: *"Pretukao sam mnoge Muslimane i Hrvate koji su ljetovali u Cavtatu zbog njegovog (Draškovićevo) Noža. Čitajući tu knjigu, ja bih pobjesnio, ustajao bih i birao najvećeg momka na plaži i izbio mu zube".*¹⁶³

"Devedesetih godina XX stoljeća skoro svi akademici, književnici i umjetnici, a posebno akademik Dobrica Ćosić, **ideolog, nacionalni ideolog, "glavni ideolog, inicijator, inspirator, podstrekač, propagator i realizator projekta 'Velika Srbija' s kraja osamdesetih i početka devedesetih godina**" XX stoljeća, **"ideolog nacionalne revolucije na kraju XX veka"**, **"srpski 'otac nacije"**, **"ključna ličnost vaninstitucionalne opozicije, intelektualni i politički arbitar"**, podržali su srpski velikodržavni projekt i srpski nacionalizam, čime je postignut **nacionalni konsenzus oko političkog projekta "svi Srbi u jednoj državi"** (**"pravljenje srpske (nacionalne) države, koju prave ..."**)..."¹⁶⁴

Veliku pomoć ovakvoj srpskoj politici pružila je intelektualna elita Srbije preko SANU i Udruženja književnika Srbije. Intelektualci su bili idejni tvorci i prethodnici mnogih političkih odluka, davali su "naučnu" osnovu i opravdanje za mnoge političke odluke koje su razbijale Bosnu i Hercegovinu. U Sarajevu je 28. i 29. marta 1992. godine održan Kongres srpskih intelektualaca na temu "Jugoslovenska kriza i srpsko pitanje". Kongresu je stiglo pismo od Dobrice Ćosića u kojem on predlaže da se Srbi, Hrvati i Muslimani razdijele i razgraniče kako bi se uklonili razlozi da se mrze i ubijaju. Ćosićevo pismo i uvodni referat Milorada Ekmečića bili su osnova da Kongres usvoji deklaraciju u kojoj je generalni zaključak da je jedino rješenje za Bosnu i Hercegovinu trodijelna zajednica u kojoj će Srbi suvereno stati na svoje međe.

¹⁶¹ Ćorović Vladimir, BOSNA I HERCEGOVINA, 2. tom sabranih djela, Beograd – Banja Luka, 1999, internetsko izdanje. https://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/bih/vcorovic-bih-index_1.html pristup 19.09.2019. .

¹⁶² Cigar Norman, GENOCID U BOSNI., str. 36.

¹⁶³ Lalović Branislav citiran u djelu Duške Jovanić, HEROJ BEZ ORDENA, Duga, 11-24. juna, 1994. godine, str. 25.

¹⁶⁴ Ćekić S., DEJTONSKI (MIROVNI) SPORAZUM..., str. 61-62.

Očigledno da je nacionalizam oblikovao države-nacije, a u vezi s tim, i njihove građane. Što potvrđuje sljedeći citat: "Sistem obrazovanja je primarno politički podsistem oblikovan političkom ideologijom, a u bosanskohercegovačkom slučaju

- ideologijama partikularnih etnonacionalizama. Na primjeru Bosne i Hercegovine uočava se pomjeranje paradigme moderne, od ekskluzivnog državnog školstva ka etničkom školstvu, odnosno pomjeranje moći unutar sistema, gdje odnos političke ideologije prema obrazovanju ostaje isti, dok se titular mijenja."¹⁶⁵

Asim Peco u svom radu kaže: "Naime jedna od karakteristika političkih previranja i prije prvih višestranačkih izbora u socijalističkoj Jugoslaviji, kada je riječ o obrazovanju a posebno obrazovnoj politici, jest samoinicijativno mijenjanje nastavnih planova i programa posebno unutar tzv. nacionalne grupe predmeta. Samoinicijativne promjene nastavnih planova i programa vršili su nacionalno >osviješteni< pojedinci i grupe u prosvjetno pedagoškim zavodima, direktori škola, pa čak i sami nastavnici. Ovaj nacionalno >osviješteni< dio jednog etniciteta je samo nekoliko godina kasnije predstavljao nacionalnu elitu koja je raspolagala neograničenom političkom moći. Pokušaj Saveza komunista da sankcionira ovakve nacionalističke istupe je završio potpunim neuspjehom. Bio je to početak razaranja odgojno-obrazovnog društvenog tkiva i početak kreiranja nove obrazovne politike na potpuno novim i bitno drugačijim društveno-političkim osnovama."¹⁶⁶

Dakle, dominirajuća politička ideologija (Velikosrpska) je imala motiv da u aspektu odgoja, obrazovanja i kulture na području Bosne i Hercegovine na kraju XX stoljeća determiniše sistem obrazovanja, njegovu strukturu, sadržaj i funkciju.

Nacionalistički projekti podjele Bosne i Hercegovine i zatiranja nacionalnog bića (Bošnjaka) su pored političke, vojne, etničke, nacionalne, vjerske i ekonomske komponente podrazumijevali i kulturnu komponentu koja je ispoljena kao oblik kulturnog nacionalizma, čiji je najbitniji oblik predstavljala odgojno-obrazovna djelatnost.

Osnovno obilježje ovakvog obrazovnog sistema na kraju XX stoljeća, na području Bosne i Hercegovine, je bila afirmacija nacionalnog identiteta. Što potvrđuje i sljedeći citat: „Paralelno s progonom stanovništva iz dijelova koji su bili poprište ekstenzivnog etničkog čišćenja, raseljavanja i masovnih ubijanja, obrazovanje je upotrijebljeno kao dodatno, ali veoma značajno sredstvo za ostvarivanje ratnih ciljeva i zadataka koji su u suštini težili podjeli Bosne i Hercegovine i pripajanju njenih teritorija istočnom i zapadnom susjedu."¹⁶⁷

¹⁶⁵ Kapo Midhat, nav.djela, str. 23.

¹⁶⁶ Asim Peco, OBRAZOVANJE I NACIONALNA EMANCIPACIJA (ISKUSTVO BOSNE I HERCEGOVINE U XX STOLJEĆU), Doktorska teza, Fakultet političkih nauka Sarajevo, 2005., str. 319-320.

¹⁶⁷ Pašalić-Kreso, A., VIŠEGODIŠNJA MUTACIJA I REZISTENTNOST RATNOG VIRUSA PODJELE U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM OBRAZOVANJU, u zborniku: Bosna i Hercegovina na putu ka modernoj državi: perspektive i prepreke, Fondacija Heinrich Böll, Sarajevo, 2004., str. 173.

8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Fašistička ideologija, politika i praksa, prije svega genocidnog karaktera, je imala za cilj formiranje velikosrpske države na štetu samostalne, suverene i nezavisne, historijski trajne i jasno definisane države Republike Bosne i Hercegovine. Cilj tih ideologija i politika je osvajački rat za teritorije, borba za "životni prostor", za otimanje tuđe – bosanskohercegovačke zemlje, i uništenje Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve. Sa sigurnošću se može ustvrditi da je Bosna i Hercegovina prošla u periodu 1992-1995. godine najteže razdoblje u svojoj viševjekovnoj historiji.

Agresija na Bosnu i Hercegovinu podstakla je mnoge da se zapitaju o začetima, uzrocima i posljedicama velikosrpske ekspanzionističke politike nasilničkog ponašanja, izliva bijesa i mržnje, da se pozabave genezom zla i zločina, da osvijetle pojave i događaje iz prošlosti – i zbog sebe i zbog drugih. Onim upućenijim u ovu problematiku jasno je da su Načertanije i Memorandum Srpske akademije nauka i umjetnosti, polazna i završna tačka jednog programa koji traje vijek ipo i ne mijenja ništa od svojih opredjeljenja. Mijenjaju se samo protagonisti. Ideje i ciljevi ostali su isti, sprovedeni s takvom upornošću i dosljednošću da je bilo moguće predvidjeti "šta će biti". Dokumenti koji su spomenuti u radu, svjedočanstvo su opsesije o Velikoj Srbiji kojoj su služile i vlasti i njene javne i tajne službe i organizacije, institucije, vojska, crkva, naučnici, školski programi, intelektualna elita, štampa. Radilo se na duge i na kratke staze i na razne načine – zastrašivanjem, falsifikovanjem, propagandom, likvidacijom nepoželjnih, fondovima, silom, agrarnim reformama (odnosno otimanjem).

Dakle, jasno je da je genocid nad Bošnjacima **isplaniran** – ideološki, politički, vojno, intelektualno, ekonomski, medijski, obavještajno, psihološki, itd. Sa jasno postavljenim ciljem, naređeni sa nadležnih političkih i vojnih mjesta. Poznate su države agresori, zatim ideolozi, planeri, naredbodavci, izvršioци i saradnici.

Prošlo je više od sto sedamdeset godina otkako je Načertanijem Ilije Garašanina, započelo ostvarivanje velikosrpskih osvajačkih i političkih ciljeva a da vladajuća oligarhija u Srbiji ne samo da ih se nikad nije odrekla, već ih je neprestano dograđivala i podsticala.

Srbija i Crna Gora su se, potpomognute "Jugoslovenskom narodnom armijom" i brojnim paravojnim formacijama, svom snagom i žestinom obrušili na Bosnu i Hercegovinu i bošnjački narod, prijeteci da najzad dovrše projekt Velike Srbije, idejno začet i pripremljen još u Garašaninovom Načertaniju, propovijedima Nikolaja Velimirovića, programu Stevana Moljevića, Vase Čubrilovića i drugih, a sistematski i planski osmišljavan i nastavljan od gotovo svih kasnijih vladajućih srpskih garnitura i krugova, - do Srpske akademije nauka i umjetnosti i njenog "Memoranduma". Osmišljavajući parole "Srbi svi i svuda" i "Svi Srbi u jednoj državi", nisu znali da, ustvari, na nesreći jednog naroda, nemoguće je graditi svoju sreću.

Savezna republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) je na kraju XX stoljeća pokrenula oružanu agresiju, osvajački rat za teritorije, za životni prostor (lebensraum), za otimanje tuđe zemlje, protiv Republike Bosne i Hercegovine, i za istrebljenje Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve. S tim u vezi, potvrđujemo posebnu hipotezu broj I koja glasi:

Savezna republika Jugoslavija, njene vojne i policijske snage su planirale, organizovale i vršile brojne oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid nad Bošnjacima na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine (1992.-1995.)

Želja srpskih ideologa i političara je da pod svaku cijenu stvore etnički čistu državnu teritoriju na kojoj će živjeti samo Srbi. Jedan od glavnih četničkih ideologa, Stevan Moljević u članku *Homogena Srbija* govori drugim četničkim ideolozima da zemlju treba "očistiti od svih nesrpskih elemenata". Ovom činjenicom potvrđujemo posebnu hipotezu broj II: *Srpsko nacionalno i državno pitanje je uspostavljanje jedinstvene srpske države na Balkanu i ujedinjenje srpskog naroda, pri čemu, Bošnjaci predstavljaju prepreku u izvršenju tih ciljeva.*

Ovaj rad ujedno pruža odgovor na pitanje otkuda se preko noći mase priklanjaju genocidnom projektu. Pod uticajem dehumanizacije i indoktrinacije normalni ljudi su preko noći postali okrutni zločinci. Visok stepen provedene dehumanizacije Bošnjaka rezultirao je izvršenjem strahovito teških i brutalnih tortura i zločina nad pripadnicima bošnjačke nacionalne grupe kao takve. Organizirani progoni u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine predstavljali su pokušaj da se uništi kako bošnjačka kultura tako i bosanska multireligijska kultura, kao i da se unište bosanski Muslimani (Bošnjaci) kao narod.

Velikodržavni projekt je iznio historijske ciljeve koji se u navedenim dokumentima definišu i iskazuju kroz strateške, operativne, taktičke i instrumentalne ciljeve. Osnovni historijski cilj je formiranje etnički čiste države - Velike Srbije na Balkanu, u kojoj će samo i jedino živjeti (svi) Srbi, a takvu srpsku državu moguće je formirati samo osvajačkim ratom i genocidom. Čime se potvrđuje posebna hipoteza broj III: *Velikosrpski nacionalizam i planirano ostvarenje hegemonije srpske nacije moglo se postići samo ratom.*

Srpska pravoslavna crkva se pokazala kao nacionalna, a ne vjerska institucija. To ju je i dovelo tu gdje je. Takva njena politika privukla je, naročito u toku posljednje jugoslovenske drame, mnoge opozicionere i nacionaliste, željne da zadovolje svoje nacional-šovinističke i fašističke aspiracije. Istina je, da nije bilo takvog političkog angažmana Crkve, nebi se mogla izvršiti ni homogenizacija srpskog etnosa, ali to je, istovremeno, crkvu odvelo ne u religijske već u nacionalne i nacionalističke vode. Te potvrđujemo posebnu hipotezu broj IV: *Fašistička ideologija je imala za cilj uništiti Bošnjake kao narod, zbog njihove nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti grupi kao takvoj.* Što dokazuje i to da srpski put u činjenje zločina genocida nad Bošnjacima izlazi iz dijela srpske nacionalne kulture, shvaćene u najširem smislu te riječi, koja je vodila do potpunog ili djelimičnog biološkog istrebljenja Bošnjaka.

Država Bosna i Hercegovina posjeduje vrijednosti koje su je do danas očuvale kao jedinstveno društvo, sa veoma raznolikim etničkim i konfesionalnim zajednicama, što je čine unikatnom kulturnom i državnom zajednicom u Evropi.

Pošto je Bosna i Hercegovina više od pola milenija bila pod suverenitetom različitih država, kultura i civilizacija, informacije o njoj u svijetu bile su posredovane tim državama. Tek sa sticanjem međunarodnog pravnog priznanja 6. aprila 1992. kojim joj je vraćen njen državni suverenitet i međunarodnopravni subjektivitet, kao i potvrđen teritorijalni integritet u njenim historijskim granicama, Bosna i Hercegovina po prvi put od 1463. godine, izlazi ispod sjene država u čijem je sastavu bila.

Tek nakon 112. godina marginalizovanja i više od pola vijeka bez prava na sopstveno ime, Bošnjački sabor je 28. septembra 1993. godine odlučio, a dan kasnije i Skupština Bosne i Hercegovine potvrdila tradicionalno i nacionalno ime Bošnjaci. Prema tome, Bošnjake nije niko izmislio niti ih stvorio, a jedino je njima bilo uskraćeno osnovno pravo da kažu svoje ime, da kažu da su Bošnjaci.

Međutim, svako zlo ima i svoje dobro. Pripadnici bošnjačkog naroda koji su se izjašnjavali kao neopredjeljeni, oni koje su, radi svojih interesa, drugi svojatali i prisvajali, negirali ili prećutkivali, ubrajali i razbrajali – danas postaju svjesni i sebe i svog nacionalnog identiteta. Sada Bošnjaci imaju naglašen osjećaj pripadnosti svojoj naciji i narodu. Nikad u njihovoj historiji to saznanje nije bilo jače i prisutnije. Bošnjački narod je, konačno, prepoznao sebe i svoje interese.

Dalje, glavni ekonomski motiv za agresiju na Republiku BiH godine 1992. (SR Jugoslavija) je nesumnjivo bio zaposjedanje teritorije i prisvajanje prostora agresorovoj teritoriji. Na taj način dolazi se u poziciju za postizanje svih ostalih bitnih ekonomskih ciljeva započinjanja rata, kao što su: nasilno oduzimanje proizvodnog kapitala i ostalih fiksnih fondova, izdašna eksploatacija drvnog potencijala, oslobađanja od obaveza dijelidbe zajedničke ex-jugoslovenske imovine u sukcesivnom procesu, povećan izlazak na mediteransku zonu, zaposjedanje rudnim i energetskim resursima, te agrarna reforma. Čime potvrđujemo i posebnu hipotezu broj V: *Srbija i Crna Gora su izvršile ekonomsku destrukciju Republike Bosne i Hercegovine.*

U takvom je ozračju dugo pripremana i ratnim sredstvima potvrđena nakana uništenja ekonomskog bića države BiH kao osnove na kojoj se gradi svaki drugi vid državotvornosti. To je bilo vrijeme u kojem se borba za opstanak države morala obezbijediti svim sredstvima odbrane državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta zemlje.

Kada je riječ o odgojno-obrazovnom uzroku genocida nad Bošnjacima, srpski velikodržavni projekt i velikosrpski nacionalizam devedestih godina XX stoljeća podržali su skoro svi akademici Srpske akademije nauka i umjetnosti, zatim književnici, umjetnici i velikodostojnici Srpske pravoslavne crkve i drugi javni uglednici, “nacionalno orijentisani intelektualci, takozvana nacionalistička elita”. Iza fašističkog projekta Velike Srbije su na kraju

XX stoljeća stale vodeće srpske institucije, na čelu sa Srpskom akademijom nauka i umetnosti i Srpskom pravoslavnom crkvom.

Međutim, za vrijeme austrougarske vladavine konfesionalno školstvo predstavljalo je stabilnu osnovu za afirmaciju srpskog nacionalnog identiteta kod pravoslavnog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Obrazovni sistem za vrijeme vladavine Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije imao je za cilj nacionalnu homogenizaciju, što je rezultiralo diskriminacijom drugih i drugačijih. Homogenizacija i diskriminacija nisu zaobišle ni socijalistički period, u kojem je afirmiran srpsko-hrvatski nacionalni identitet, i to u nastavnim planovima i programima historije, srpsko-hrvatskog jezika i drugih predmeta. Muslimanima (Bošnjacima) nije bilo osigurano pravo da uče o vlastitoj historiji, kulturi i književnosti. Sljedeće pitanje na kome se insistira u velikosrpskoj ideologiji, a korijene ima u srpskoj nauci, pitanje je jezika, odnosno negiranja bosanskog jezika. I u ovom domenu temeljnu ulogu je imao Vuk Stefanović Karadžić.

Čime se potvrđuje posebna hipoteza br. VI koja glasi: *Ideološke tendencije agresora koje su postojale, a koje postoje i dan danas na teritoriji Bosne i Hercegovine, afirmišu se kroz različite obrazovne sisteme.*

Pred odgojno-obrazovnim institucijama je imperativ da u perspektivi otklone diskriminirajuće elemente iz nastavnih planova i programa i odgojno-obrazovnih saržaja udžbenika koji se upotrebljavaju u nastavnom procesu.

Svrha i namjera ove studije je da objavljivanjem i analizom programskih dokumenata velikosrpske osvajačke politike, ideologije, historijskih i društvenih uslova u kojima su nastajali, doprinese njihovom razobličavanju i omogućiti zainteresovanima da ih sve nađu među koricama jednog rada.

Žrtve genocida srpskog velikodržavnog projekta su, uglavnom muslimani, među kojima i Bošnjaci u Bosni i Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori. S tim u vezi, zanimljivo je ukazati na činjenicu da Bošnjaci, kako je historija pokazala, nisu imali niti imaju planove o istrebljenju drugih naroda, niti su imali niti imaju vlastitu fašističku ideologiju, niti vlastiti fašistički pokret.

I da zaključimo: ideja Velike Srbije, kao projekat i državna politika, traje više od sto sedamdeset godina. To je već historijski proces koji se više puta pokazao pogubnim za komšije srpske države, Hrvate, Albance, Makedonce, a pogotovo za Bošnjake. Ono što je nastajalo i trajalo toliko dugo je sprovedeno sa ogromnom energijom i upornošću i nemoguće je sa historijske scene i društvene stvarnosti da ode preko noći. I za to je potrebno vrijeme.

Države Srbija i Crna Gora / Savezna republika Jugoslavija i Republika Hrvatska su odredile historijske i strateške ciljeve: **zauzimanje i uništenje države Bosne i Hercegovine i istrebljenje Bošnjaka**. S tim u vezi, planirano je i organizovano sistemsko izvršenje svih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, a posebno zločina protiv mira i zločina genocida, sa ciljem potpunog uništenja Republike Bosne i Hercegovine kao države i genocida nad Bošnjacima, pripadnicima nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

Navedene radnje i postupci su u funkciji pripreme, realizacije i ostvarenja cilja srpskog velikodržavnog projekta osvajačkog i genocidnog karaktera. Na taj način oni nastoje da, po unaprijed razrađenom planu, unište Bosnu i Hercegovinu kao državu, a biološki i kulturno-politički iskorijene i zatru Bošnjake.

Sa sigurnošću možemo potvrditi i generalnu hipotezu koja glasi: *U postojećim društvenim, političkim i historijskim uslovima nosioci velikosrpske ideologije i politike su iskazali svoje interese i ciljeve, u čijoj osnovi su bitni uzroci genocida, koje ostvaruju u raznovrsnim oblicima aktivnosti, primjenjujući različite metode i sredstva u sferi političkog i vojnog djelovanja, izvršavajući najteže oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i zločin genocida nad Bošnjacima.*

9. IZVORI I LITERATURA

IZVORI:

- 1) Čekić, Smail, GENOCID NAD BOŠNJACIMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU, Dokumenti, Sarajevo, 1996.,
- 2) Dedijer, Vladimir – Miletić, Antun, GENOCID NAD MUSLIMANIMA 1941-1945, Zbornik dokumenata i svjedočenja, Sarajevo, 1990.,
- 3) Kjell Arild Nilsen, MILOŠEVIĆ U RATU I U HAGU -dokumentacija-, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013.,
- 4) Službene novine Kraljevine SHS,
- 5) Službeni list FNRJ,
- 6) Zbornik NOR-a, TOM I – XV, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1981. godine,

LITERATURA:

- 1) Aleksov Bojan, POTURICA GORI OD TURČINA: SRPSKI ISTORIČARI O VERSKIM preobraćenjima,
- 2) Anzulović Branimir, NEBESKA SRBIJA: od mita do genocida (Heavenly Serbia: from Myth to Genocide), New York University Press, New York – London, 1999.,
- 3) Bećirević Edina, NA DRINI GENOCID, Buybook, 2009.,
- 4) Beljo Ante, IDEOLOGIJA VELIKE SRBIJE, Međunarodni znanstveni skup: Jugoistočna Evropa 1918-1995, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 1995.,
- 5) Beridan Izet, PORODICA I RAT, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2018.,
- 6) Biserko, Sonja, *PODGRIJAVANJE ANTIISLAMIZMA U SRBIJI*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, maj 2007.,
- 7) Bojić, Mehmedalija, *HISTORIJA BOSNE I BOŠNJAKA*, TKD Šahinpašić – Sarajevo, april. 2001., Sarajevo,
- 8) Bojl, Frensis E., *BOSANSKI NAROD OPTUŽUJE ZA GENOCID, POSTUPAK PRED MEĐUNARODNIM SUDOM PRAVDE U PREDMETU BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE RADI SPRJEČAVANJA I KAŽNJAVANJA ZLOČINA GENOCIDA*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2000.,
- 9) Bruneteau Bernard, *STOLJEĆE GENOCIDA*, Politička kultura, Zagreb, 2005.,
- 10) Cigar, Norman, *GENOCID U BOSNI, POLITIKA "ETNIČKOG ČIŠĆENJA"*, Bosanski kulturni centar – Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998.,
- 11) Cigar, Norman, *ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA U OPRAVDANJU GENOCIDA NAD MUSLIMANIMA BALKANA*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i

- međunarodnog prava, Sarajevo, Bosanski kulturni centar – Sarajevo, "DES", Sarajevo, 2000.,
- 12) Cohen, Philip J., *SRPSKI TAJNI RAT. PROPAGANDA I OBMANA HISTORIJE*, Ljiljan, Sarajevo, 1996.,
 - 13) Čekić, Smail, *DEJTONSKI (MIROVNI) SPORAZUM – LEGALIZACIJA GENOCIDA U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI I - III*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2016.
 - 14) Čekić, Smail, *GENOCID I ISTINA O GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI*, Univezitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, 2012.
 - 15) Čekić, Smail, *ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA, SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU*, Naučna teorijska i metodološko-metodska pitanja i problemi, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Univerzitet u Sarajevu, KULT/B, Sarajevo, 2007.,
 - 16) Čekić, Smail, *UZROCI, CILJEVI I RAZMJERE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1991.-1995.*, Vijeće kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca, Sarajevo, maj 1995.,
 - 17) Čekić, Smail, *VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA I POLITIKA AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU I GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA*, Univerzitetski informativni glasnik, Specijalno izdanje br. 3, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, juli 2010.,
 - 18) Čović Bože, *IZVORI VELIKOSRPSKE AGRESIJE*, August Cesarec-Školska knjiga, Zagreb, 1991.,
 - 19) Čorović Vladimir, *BOSNA I HERCEGOVINA*, 2. tom sabranih djela, Beograd – Banja Luka, 1999.,
 - 20) Ćosić Dobrica, *VREME ZMIJA*, Službeni glasnik, 2009,
 - 21) Duraković Esad, *SRPSKI ORIJENTALISTI GRADILI SU IDEOLOŠKU PLATFORMU ZA NAPAD NA BOSNU I HERCEGOVINU*, Novi Horizonti, br. 53,
 - 22) Duraković, Nijaz, *PROKLETSTVO MUSLIMANA*, Oslobođenje, Sarajevo, 1993.,
 - 23) Filandra, Šaćir, *BOŠNJAČKA POLITIKA U XX STOLJEĆU*, Sejtarija Sarajevo, 1998.,
 - 24) Grupa autora – *EKONOMSKI GENOCID NAD BOSANSKIM MUSLIMANIMA*, MAG, 1992.
 - 25) Grupa autora, *BOSNA I HERCEGOVINA OD NAJSTARIJIH VREMENA DO KRAJA DRUGOG SVJETSKOG RATA*, Sarajevo, Bosanski kulturni centar, 1998.,
 - 26) Ibrahimagić, Omer, *BOSNA I BOŠNJACI POSLIJE DEJTONA*, Kult – B / Vijeće kongresa Bošnjčkih Intelektualaca, Sarajevo 2000.,
 - 27) Imamović Mustafa, *HISTORIJA DRŽAVE I PRAVA BOSNE I HERCEGOVINE*, Sarajevo 1999.god,
 - 28) Imamović, Mustafa, *HISTORIJA BOŠNJAKA*, BZK Preporod, Sarajevo 2006.,
 - 29) Janković Dragoslav, *DRUŠTVENI I POLITIČKI ODNOSI U KRALJEVSTVU SRBA, HRVATA I SLOVENACA UOČI STVARANJA SOCIJALISTIČKE RADNIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE (KOMUNITA)*, *ISTORIJA XX VEKA*, I, IDN, Beograd 1959,
 - 30) Jović Borisav, *POSLJEDNJI DANI SFRJ*, Prizma Kragujevac, 1995.,

- 31) Juzbašić, Dž., NACIONALNO-POLITIČKI ODNOSI U BOSANSKO-HERCEGOVAČKOM SABORU I JEZIČKO PITANJE 1910-1914., Sarajevo, 1999.,
- 32) K.J. Campbell, GENOCIDE AND THE GLOBAL VILLAGE, Palgrave New York, 2001,
- 33) Kapo Midhat, NACIONALIZAM I OBRAZOVANJE, Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 2012,
- 34) Kuper Leo, GENOCID – NJEGOVA POLITIČKA PRIMJENA U DVADESETOM VIJEKU (Genocide: Its political Use in the Twentieth Century) (New Haven: Yale University Press, 1981. godine),
- 35) Letica Slaven, POLITIČKO PLEME, Naklada Jesenski i Turk , 1998,
- 36) Malcom Noel, POVIJEST BOSNE I HERCEGOVINE, Zagreb-Sarajevo, 1995. god.,
- 37) Muratović, Rasim, *HOLOKAUST NAD JEVREJIMA I GENOCID NAD BOŠNJACIMA*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2007.,
- 38) Muslimović F., SPECIJALNI RAT, Udruženje za zaštitu borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2011.,
- 39) Omerdić, Muharem, *PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA (1992.-1995.)*, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini - El Kalem, Sarajevo 1999.,
- 40) Pašalić-Kreso, A., VIŠEGODIŠNJA MUTACIJA I REZISTENTNOST RATNOG VIRUSA PODJELE U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM OBRAZOVANJU, u zborniku: Bosna i Hercegovina na putu ka modernoj državi: perspektive i prepreke, Fondacija Heinrich Böll, Sarajevo, 2004.,
- 41) Peco, A., OBRAZOVANJE I NACIONALNA EMANCIPACIJA: ISKUSTVA BOSNE I HERCEGOVINE U 20. STOLJEĆU, Univerzitet Džemal Bijedić, Nastavnički fakultet, Mostar, 2005.
- 42) Protić, M., Stojanović, D., SRPSKA ČITANKA ZA IV RAZRED OSNOVNE ŠKOLE, Beograd, 1907.,
- 43) Purivatra Atif, JUGOSLOVENSKA MUSLIMANSKA ORGANIZACIJA U POLITIČKOM ŽIVOTU KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA, drugo izdanje, Svjetlost, 1997,
- 44) Saltaga Fuad, BOSNA I BOŠNJACI U SRBSKOJ NACIONALNOJ IDEOLOGIJI, SALFU - Sarajevo , 1997.,
- 45) Sells Michael A., *IZNEVJERENI MOST: RELIGIJA I GENOCID U BOSNI*, ITD „Sedam”, Sarajevo, 2002.,
- 46) Silber Laura-Allan Little, SMRT JUGOSLAVIJE, Otokar Keršovani-Opatija 1996. godine,
- 47) Simms, Brendan: NAJSRAMNIJI TRENUTAK - BRITANIJA I UNIŠTAVANJE BOSNE, Buybook, Sarajevo- Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2003.,
- 48) Skarić, V., SARAJEVO I NJEGOVA OKOLINA OD NAJSTARIJIH VREMENA DO AUSTROUGARSKE OKUPACIJE, Sarajevo, 1937.,
- 49) Stanojević Stanoje, ISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE, Zvornik, Beograd, 1999.,
- 50) Sudetić Čak (Chuck), KRV I OSVETA, Samizdat B92, 2003.,

- 51) Suljević, Zićro, POLITIČKO – VOJNA SITUACIJA UOČI AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU (rukopis), Ministarstvo odbrane Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1997.,
- 52) Šarić Sabahudin, VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu Naučnoistraživački institut, IBN SINA- Sarajevo, Sarajevo, 2010.
- 53) Šarkinović, Hamdija, BOŠNJACI OD NAČERTANIJA DO MEMORANDUMA, Muslimansko nacionalno vijeće Sandžaka, Podgorica, 1997. godina,
- 54) Tanasković Darko, ISLAM I MI, Partenon, 2006,
- 55) Termiz, Dževad, - Milosavljević Slavomir, *PRAKTIKUM IZ METODOLOGIJE POLITIKOLOGIJE*, Sarajevo 2000.,
- 56) Termiz, Dževad, *METODOLOGIJA DRUŠTVENIH NAUKA*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, NIK "Grafit", Lukavac, 2009.,
- 57) Tindemans Leo, NEDOVršENI MIR, Zagreb-Sarajevo, 1997,
- 58) Tomanić Milorad, SRPSKA CRKVA U RATU I RATOVI U NJOJ, Medijska knjižara Krug, Beograd, 2001.,
- 59) Zgodić Esad, IDEOLOGIJA NACIONALNOG MESIJANSTVA, VKBI, Sarajevo, 1999.
- 60) Zgodić Esad, POLITIKE FANTAZIJA - O ratu protiv BiH, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2005,
- 61) Zgodić, Esad, TERITORIJALNI NACIONALIZAM – IDEOLOGIJA, ZLOTVORSTVO I ALTERNATIVE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2012.,

NAUČNI I STRUČNI RADOVI:

1. Čekić, Smail–Termiz, Dževad, ŽRTVE ZLOČINA U SARAJEVU 1992.-1996.-Naučnoistraživački projekt, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2007.,
2. Demirović Mujo: BOSNA I BOŠNJACI U SRPSKOJ POLITICI, Ekonomski fakultet Bihać, 1999.,
3. Peco Asim, OBRAZOVANJE I NACIONALNA EMANCIPACIJA (ISKUSTVO BOSNE I HERCEGOVINE U XX STOLJEĆU), Doktorska teza, Fakultet političkih nauka Sarajevo, 2005.,
4. Sušić Osman, ULOGA SRPSKOG KULTURNOG KLUBA U SRPSKOM VELIKODRŽAVNOM PROJEKTU, magistarski rad, Fakultet političkih nauka Sarajevo, 2018.

ČASOPISI:

1. Adašević Stojan, Politika Ekspres, LJUDI I VREME, Vreme, 19.apr., 1993.,
2. Glas crkve, broj 4, Beograd, oktobar 1988.,
3. Jabukić G., VIZANTIJSKO-SVETOSAVSKI VARVARIN AMFILOHIJE, Crnogorski književni list, broj 64, godine 2001.,
4. Jovanić Duška, HEROJ BEZ ORDENA, Duga, 11-24. juna, 1994. godine
5. Muharem Durić, Mirko Carić, KAKO SRPSKI NACIONALISTI ODMAŽU SRPSKOM NARODU I ŠTA PRATI MOŠTI KNEZA LAZARA, Politika 17. sep., 1988. godine,
6. Petrović L., "NEMA SUMNJE: U BOSNI JE IZVRŠEN GENOCID", BH Dani br. 277, 3. oktobar 2002. godine,
7. Priština-Kosovo, LJUDI I VREME, Vreme, 23. aug., 1993.,
8. Rajić Ljubiša, NATALITET I MORTALITET – KOLIKO NARODA, TOLIKO NEBA, Vreme, 31 maj, 1993.,
9. SPOR OKO "AKO", Vreme, 13. jan. , 1992. godine,
10. SRBI MORAJU ŽIVETI, Srpska reč, 24. maj, 1993.,
11. Šušnjić, R., GRAĐA ZA ISTORIJU SRPSKIH ŠKOLA ZA TURSKOG VREMENA, Sveska 1,
12. Vasilije, ODBRANIMO SVETINJU ŽIVOTA, Pravoslavlje, 1 maj, 1993.

WEB IZVORI:

1. Bašić, Meho, OSNOVE RATNE EKONOMIJE - S OSVRTOM NA RAT U BIH 1992.-95. GODINE, UDK 355.018, JEL Classification H56, Stručni članak, [file:///C:/Users/User/Downloads/06Basic%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/06Basic%20(1).pdf)
2. Biserko, Sonja, BOSNA I HERCEGOVINA – JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2006. <http://www.helsinki.org.rs/doc/Svedocanstva27.pdf>
3. Čekić, Smail, ČETNIČKI POKRET DRAŽE MIHAILOVIĆA, <http://instituteforgenocide.org/en/wp-content/uploads/2012/04/%C4%8Cetni%C4%8Dki-pokret-Dra%C5%BEe-Mihailovi%C4%87a.pdf>
4. Dimitrijević Nenad, MORALNA ODGOVORNOST ZA KOLEKTIVNI ZLOČIN, 17.04.2006., <https://pescanik.net/moralna-odgovornost-za-kolektivni-zlocin/>,
5. Duhovni krov Velike Srbije, <http://www.e-novine.com/feljton/32506-Duhovni-krov-Velike-Srbije.html> ,
6. Garašanin Ilija, Načertanije, www.institu-genocid.unsa.ba

7. Hrenovica Muhamed Zlatan, STRUKTURALNI ASPEKTI VELIKOSRPSKIH ZLOČINA U BOSNI I HERCEGOVINI U RAZDOBLJU OD 1991. DO 1995. GODINE, Hrvatska matica iseljenika, Hrvatski informativni centar, internetsko izdanje, <http://www.hic.hr/books/jugoistocna/hrenovica.htm>
8. Husić, Mensur, IDEOLOŠKA DIMENZIJA OBRAZOVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI - PARADIGMA KOJA SE OBNAVLJA, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, 2017. godina, http://pf.untz.ba/dokumenti/casopisi/2017-2/zbornik_6_6.pdf
9. Intervju Dušan Bijelić, [http://www.pregled.com/info_pregled.php?tmpl=info_pregled_nastavak_tmpl&id_nastavak=11526&naziv_rubrike=intervjui&naslov=Dr%20Du%9Aan%Bjeli%](http://www.pregled.com/info_pregled.php?tmpl=info_pregled_nastavak_tmpl&id_nastavak=11526&naziv_rubrike=intervjui&naslov=Dr%20Du%9Aan%Bjeli%20)
10. Keleštura, Selver, OBLICI ODUZIMANJA IMOVINE, <http://www.suggsbih.ba/GEODETSKI%20GLASNIK/GLASNIK%2031/Selver%20Keleštura.pdf>
11. Kelman, Herbert C., NASILJE BEZ MORALNIH OGRADA (Violence without moral restraint: Reflections on the Dehumanization of Victims and Victimizers), Harvard University, 1973., str. 50., https://scholar.harvard.edu/files/hckelman/files/Violence_1973.pdf
12. Mutapčić, Edin, PRAVNO-HISTORIJSKI KONTEKST AGRARNE REFORME U BIH POSLIJE PRVOG SVJETSKOG RATA, file:///C:/Users/User/Downloads/13_Mutapcic.pdf,
13. Slika preuzeta sa linka: https://hr.wikipedia.org/wiki/Stevan_Moljevi%C4%87#/media/Datoteka:Yugoslavia_moljevic1941_sr.png

KRAĆA BIOGRAFIJA

Osnovni podaci:

Ime i prezime: Nejra Adilović,

Datum rođenja: 04.09.1994.,

Mjesto rođenja: Sarajevo, Bosna i Hercegovina,

Adresa: Džemala Bijedića 81, 71000 Sarajevo,

Telefon: +38762788072,

E-mail: nejraadilovicsims2013.14@gmail.com

Obrazovanje:

2001-2009: OŠ Čengić Vila I,

2009-2013: Elektrotehnička škola za energetiku Sarajevo,

2013-2016: Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Bachelor Sigurnosnih i mirovnih studija,

2016: Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Master studij: Sigurnosni i mirovni studij.

IZJAVA O PLAGIJARIZMU

Kao student magistarskog studija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu potpisujem izjavu da sam upoznat sa Zakonom o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo i Etičkom kodeksu Univerziteta u Sarajevu.

Ovom izjavom potvrđujem da sam magistarski rad napisao samostalno i koristeći se isključivo navedenom bibliografijom, te da ovaj rad nije korišten pri bilo kakvom drugom ocjenjivanju.

Saglasan sam da jedan primjerak mog rada bude javno dostupan preko biblioteke Fakulteta političkih nauka.

Mjesto/datum _____

Potpis _____